

**T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**MECMA‘U‘L-ENVÂR, RAVŻATU‘L-ENVÂR VE ESKİ
ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİNE AİT SATIR ARASI
İLK KUR‘AN TERCÜMESİ‘NE GÖRE
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE
YAPIM EKLERİ VE FONKSİYONLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN**

**HAZIRLAYAN
İsmail GÜNEŞ**

NİĞDE–2005

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

.....ait.....

.....
.....
adlı çalışma jürimiz tarafından ..... Anabilim / Anasanat
dalında DOKTORA / SANATTA YETERLİLİK / YÜKSEK LİSANS tezi olarak
kabul edilmiştir.

İmza

Akademik Unvanı Adı Soyadı

Başkan

İmza

Akademik Unvanı Adı Soyadı

İmza

Akademik Unvanı Adı Soyadı

İÇİNDEKİLER

I. KISALTMALAR.....	V
II. İŞARETLER.....	VI
III. ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ.....	VII
IV. ÖZET.....	VIII
SUMMARY.....	IX
V. ÖN SÖZ.....	X
VI. GİRİŞ.....	1
VI.1. Çalışmanın Tanıtımı.....	1
VI.1.1. Çalışmanın Konusu.....	1
VI.1.2. Çalışmanın Amacı.....	1
VI.1.3. Çalışmada Kullanılan Malzemeler.....	1
VI.1.4. Çalışmada Kullanılan Yöntem.....	2
VI.2. Türk Dilinin Tarihi Gelişimi.....	3
VI.2.1. Eski Türkçe.....	3
VI.2.2. Batı Türkçesi.....	4
VI.2.3. Eski Anadolu Türkçesi (Eski Osmanlıca).....	4
VI.2.4. Eski Anadolu Türkçesinin Belli Başlı Ses Özellikleri.....	5
VI.2.4.1. Vokaller.....	5
VI.2.4.2. Konsonantlar.....	6
VI.2.5. Eski Anadolu Türkçesinin Belli Başlı Şekil Özellikleri.....	7
İNCELEME	
VII. YAPIM EKLERİ.....	9
VII.1. İSİMDEN İSİM YAPIM EKLERİ.....	9
VII.1.1. +AK.....	9
VII.1.2. +An.....	10
VII.1.3. +aru.....	11
VII.1.4. +ay.....	12
VII.1.5. +ca.....	13
VII.1.6. +cak.....	14
VII.1.7. +Cl.....	15

VII.1.8. +clk.....	17
VII.1.9. +cIIAyn.....	18
VII.1.10. +cu az.....	19
VII.1.11. +daş.....	20
VII.1.12. +dIn.....	21
VII.1.13. +dIz.....	22
VII.1.14. +er.....	22
VII.1.15. +ez.....	23
VII.1.16. +ge.....	23
VII.1.17. +ıI.....	23
VII.1.18. +(i)n.....	24
VII.1.19. +Incl.....	25
VII.1.20. +(i)n.....	26
VII.1.21. + ...	27
VII.1.22. + ı.....	27
VII.1.23. +KI.....	27
VII.1.24. +(ü)k.....	29
VII.1.25. +layın.....	29
VII.1.26. +IU.....	30
VII.1.27. +Ik.....	34
VII.1.28. +re.....	44
VII.1.29. +rek.....	44
VII.1.30. +sı.....	45
VII.1.31. +sÜz.....	45
VII.1.32. +sul.....	49
VII.1.33. +z.....	49
VII.2. FİILDEN İSİM YAPAN EKLER.....	51
VII.2.1. -A.....	51
VII.2.2. - a (< - a).....	51
VII.2.3. -A	52

VII.2.4. -am.....	53
VII.2.5. -ar.....	54
VII.2.6. -cek.....	55
VII.2.7. -ç.....	55
VII.2.8. -ecek.....	56
VII.2.9.-GI.....	57
VII.2.10. - uç.....	58
VII.2.11. - un.....	59
VII.2.12. -I.....	59
VII.2.13. -yIcI.....	61
VII.2.14. -(I)K.....	66
VII.2.15. -I.....	69
VII.2.16. -(I)m.....	70
VII.2.17. -miş.....	71
VII.2.18. -mur.....	71
VII.2.19. -(I)n.....	72
VII.2.20. -su.....	73
VII.2.21. -(I)ş.....	74
VII.2.22. -(I)t.....	75
VII.2.23. -z.....	76
VII.3. İSİMDEN FİİL YAPAN EKLER.....	77
VII.3.1. +A-.....	77
VII.3.2. +Al-.....	78
VII.3.3. +An-.....	79
VII.3.4. +ar-.....	80
VII.3.5. +At-.....	81
VII.3.6. +Aş-.....	81
VII.3.7. +dA-.....	82
VII.3.8. +I -.....	83
VII.3.9. -+irge.....	84
VII.3.10. +(U)K-.....	85

VII.3.11. +I-	86
VII.3.12. +IA-	87
VII.3.13. +IAn-	90
VII.3.14. +IAş-	92
VII.3.15. +(U)r	93
VII.3.16. +re-	94
VII.3.17. +sa-	94
VII.4. FİİLDEN FİİL YAPAN EKLER	96
VII.4.1. -a-	96
VII.4.2. -Ar-	96
VII.4.3. -der-	97
VII.4.4. -Dir-	98
VII.4.5. -le-	102
VII.4.6. - Ur-	102
VII.4.7. -	103
VII.4.8. -(D)L-	104
VII.4.9. -mA-	108
VII.4.10. -(D)n-	113
VII.4.11. -r-	117
VII.4.12. -(D)r-	118
VII.4.13. -(D)ş-	119
VII.4.14. -(D)t-	122
VII.4.15. -y (< -d)-	124
VII.4.16. -z-	125
VIII. SONUÇ	126
IX. KAYNAKLAR	127

I. KISALTMALAR

- A : Arapça
Bil. : Bilimler
bkz. : Bakınız
c. :Cilt
çev. : çeviren
Enst. : Enstitüsü
ET : Eski Türkçe
EAT : Eski Anadolu Türkçesi
F : Farsça
h. : hicrî
haz. : hazırlayan
İİYE : İsimden isim yapan ekler
KT. : Satır Arası Kur'an Tercümesi
M. : miladî
ME. : Mecma'u'l- Envâr
RE. : Ravzatu'l- Envâr
Üniv. : Üniversitesi
Sos. : Sosyal
s. : sayfa
TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Ankara)
TDK : Türk Dil Kurumu
TT: : Türkiye Türkçesi
yay. : yayınları

II. İŞARETLER

- A : düz, geniş ünlüler (a,e)
C : c,ç ünsüzleri
D : d, t ünsüzleri
G : g, k, , ünsüzleri
I : düz, dar ünlüler (ı, i)
U : yuvarlak ünlüler (o, ö, u, ü)
+ : isme gelen ek
- : fiile gelen ek
< : ...dan gelir.
* : kesinleşmemiş, ispat edilmemiş şekil
(-) : uzun ünlülerin işareti
{ } : Biçimbirimsel değişkeleri göstermek için kullanılmıştır.

III. ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

ä: : Açık e (ET dönemine ait örneklerde) .

ġ ġ

ħ : ح

ħ : خ

ķ : ق

ñ : Arka damak n'si.

ā : آ

ī : ي

ţ : ط

ū : او

š : ث

IV. ÖZET

“Mecma‘u‘l-Envâr, Ravzatu‘l-Envâr ve Eski Anadou Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kuran Tercümesi’ne Göre Eski Anadolu Türkçesinde Yapım Ekleri Ve Fonksiyonları” adlı yüksek lisans tezimizde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait adı geçen üç eserden hareketle, bu dönem yazı diline ait 89 adet yapım ekini incelemeye çalıştık.

Çalışmamızda yüksek lisans tezlerinden “*Mecma‘u‘l-Envâr, Ravzatu‘l-Envâr*” ile doktora tezi olan “*Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi*” adlı eserlerin dizin bölümleri taranarak yapım eklerinin bulunduğu kelimeler fişlenmiştir. Bu yolla belirlenen ekler, ayrı ayrı sınıflandırılmış, daha sonra aynı tür ekler işlevlerine göre alfabetik sıra göz önünde bulundurularak kendi içinde ayrıca tasnif edilmiştir.

Çalışmamızda yapım ekleri, isimden isim, fiilden isim, isimden fiil ve fiilden fiil olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. İsimden isim yapım ekleri bölümünde 33 adet, fiilden isim yapım ekleri bölümünde 23 adet, isimden fiil yapım ekleri bölümünde 17 adet, fiilden fiil yapım ekleri bölümünde 16 adet ek incelenmiştir.

Çalışmamızda elde ettiğimiz eklerin sırasıyla ünlü uyumlarına uyup uymadığı, işlevleri, etimolojik tahlilleri ele alınmıştır.

Ekler, işlevlerine göre sınıflandırılırken alıntı kelimeler ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Eklerle ilgili yararlanılan kaynaklar, ilgili ekin hemen altında verilmiştir. Yapım eki kelimeye eklenirken, kelimedede meydana gelen ses değişimleri ise dipnotlarla gösterilmiştir.

Bu çalışma ile Türkçenin önemli bir tarihi dönemini oluşturan Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan yapım ekleriyle türemiş kelimelerin yapıları incelenerek, Türk dili araştırmalarına küçük de olsa bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

SUMMARY

In our master thesis called *Derivational Suffixa and Their Functions in The Old Anatolian Turkish According to Mecma‘u‘l-Envâr, Ravzatu‘l-Envâr and Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur‘an Tercümesi*, we tried to research 86 derivational suffixa that we determined in three works from The Old Anatolian Turkish.

In our work, index sections of the master thesis “Mecma‘u‘l-Envâr”, “Ravzatu‘l-Envâr” and that of the doktoral dissertation “Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur‘an Tercümesi” are raked and the words, which have derivational suffixa are indexed on cards. Suffixa, which are found, are classified and then the same kind of derivational suffixa are classified alphabeticly in itself.

In our work, derivational suffixa are classified as denominal nomina, deverbal nomina, denominal verba and deverbal verba. In the section of denominal nomina we determined 33 derivational suffixa, in the section of deverbal nomina 23, in the section of denominal verba 17 (seventeen), in the section of deverbal verba 16 (sixteen) suffixa are researched.

In our work, it is considered that if suffixa are suitable or not suitable for vowel harmony and their functions.

While the suffixa are classifying for their functions, quotation words are researched under distinct title.

Written sources, that are utilized in the work about suffixa is given direktly under the its exmination. Phonatickal chances that apper when the derivational suffixa are added to the word, showed with footnotes.

With this work on the derivational suffixa that are used in the Old Anatolian Turkish we intended to contribute to Turkish language studies.

V. ÖN SÖZ

Dil, bir milleti millet yapan en temel değerdir. Türk milleti olarak dilimiz Türkçeyi incelikleriyle tanımak, konuşurken ve yazarken onu en iyi şekilde kullanmak hepimizin en önemli görevidir.

Dünyanın en zengin ve köklü dillerinden biri olan Türkçemiz uzun tarihi boyunca kendi sistemi içerisinde gelişmiş, değişmiş ve zenginleşmiştir. Çeşitli devirlerde farklı hususiyetler taşıyan Türkçe, taşıdığı bu farklılıklara göre araştırmacılar tarafından tasnif edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi de Türkçenin kendine özgü özellikleriyle diğer devrelerden belirgin bir şekilde farklılık gösteren tarihi bir devresidir.

Biz, bu çalışmamızda yapı bakımından dünya dilleri arasında “sondan eklemeli diller” grubunda yer alan Türkçemizin kelime türetme ögesi olan yapım eklerinin Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki şekillerini ele aldık.

Türk dilinin Eski Anadolu Türkçesi devresinde de pek çok eser yazılmıştır. Çalışmamızda Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden *Mecma‘u‘l-Envâr*, *Ravzatu‘l-Envâr* ve *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kuran Tercümesi*’nin dizin bölümlerindeki yapım eki almış kelimeleri fişleyerek bu eserlere göre Eski Anadolu Türkçesi döneminin yapım eklerini ve işlevlerini diğer tarihi devirleri de dikkate alarak tespit etmeye çalıştık.

Çalışmamız başlıca “Giriş” ve “İnceleme” bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Eski Anadolu Türkçesinin tarihi gelişimi, ses ve şekil özellikleriyle çalışmamızda geçen terimler hakkında genel bilgiler verilmiştir. İnceleme bölümü ise dört gruba ayrılan yapım eklerinden oluşmuştur.

İnceleme bahsinde yapım ekleri isimden isim, fiilden isim, isimden fiil ve fiilden fiil olmak üzere dört başlıkta tasnif edilmiştir. Eklerin incelediğimiz örneklerdeki biçimbirimsel değişimleri verilmiş, ünlü uyumlarına (kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık) uyup uymadığı incelenmiş, daha sonra işlevleri sıralanmış ve örnekler gösterilmiştir. Bundan sonra ekin etimolojisi için ileri sürülen görüşlerle ekin Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki şekilleri belirtilmiştir. Son olarak ekin Türkiye Türkçesinde kullanılan şekilleri ve örnekleri gösterilmiştir.

Eklerin işlevleri bahsinde, eklerin hangi tür kelimelere getirildiği ve hangi tür kelimeler türettiği verilmiştir.

Çalışmamızın tamamında dipnot kullanılmamıştır. Her ekten sonra kaynaklar, yazarlarının soyadları, yayın tarihleri ve sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir.

Böyle bir çalışmada muhakkak yanlışlarımız ve eksiklerimiz olmuştur. Bu çalışmayla Türk dili araştırmalarına küçük de olsa bir katkıda bulunmuşsak, bu bizim için en büyük mutluluktur. Bu vesileyle bu çalışmanın oluşması sırasında beni sürekli teşvik eden, yol gösteren hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

H.İsmail GÜNEŞ
NİĞDE, 2005

VI. GİRİŞ

VI.1.ÇALIŞMANIN TANITIMI

VI.1.1. Çalışmanın Konusu

Çalışmamızın konusu, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerden olan “Mecma‘u’l-Envâr”, “Ravzatu’l-Envâr”, “Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi” adlı eserlerden hareketle Eski Anadolu Türkçesindeki yapım ekleri ve işlevleridir.

VI.1.2.Çalışmanın Amacı

Çalışmamızın amacı, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerden olan “Mecma‘u’l-Envâr”, “Ravzatu’l-Envâr”, “Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi” adlı eserlerden hareketle Eski Anadolu Türkçesindeki yapım eklerinin ve işlevlerinin belirlenmesidir. Bu şekilde Türk dilinin önemli bir tarihi kolunu meydana getiren Eski Anadolu Türkçesi dönemiyle ilgili yapılan çalışmalara bir katkı sağlanmak istenmiştir.

VI.1.3. Çalışmada Kullanılan Malzemeler

Çalışmamızda Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait üç eserden faydalandık. Bu eserler şunlardır:

a) Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi (Haz. Murat KÜÇÜK, İnceleme-Metin-Dizin, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara, 2001)

Satır Arası Kur’an tercümesi Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu yazma nüsha, satır arası Kur’an tercümeleeri arasına girmektedir. Yazmanın 652a sayfasında yer alan ketebe kaydına göre müstensih, Hasan Bin Alî el-Bestâmî’dir. Yine eserin ketebe kaydına göre istinsah yılı H.804 / M.1401’dir. Buna göre eser Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait ve bugüne kadar bilinen ilk satır arası Kur’an tercümesi olması özeliğini taşımaktadır.

652 varaktan (1304 sayfa) oluşan Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bilinen en eski satır arası Kur’an tercümesinin her sayfasında 7 satır bulunmaktadır. Eserde, sure isimlerinin yer aldığı bölümler süslemelerle işlenmiştir. Eser bütünüyle harekelidir. Metin, Arapça orijinal Kur’an metninin hemen altına kelime kelime veya kelime grubu biçiminde Türkçe tercümesi verilerek düzenlenmiştir (KÜÇÜK 2001: XXI).

b), Mecma‘u’l-Envâr (Haz. İlhan KOCA, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Tokat, 1998)

Mecma‘u’l-Envar, 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15.yüzyılın ilk yarısında yaşadığı zannedilen, hayatı ve edebî kişiliği hakkında elde bu eserden başka bir bilgi bulunmayan Hacı Mustafazâde isimli şahıs tarafından yazılmıştır. Çalışmaya konu olan nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümünde 2398 numara ile kayıtlı kitaptır. Eserin 1a bölümünde silik bir mühürle Hacızâde Molla Ahmed isimli bir şahsın tenellik kaydı vardır. Mecma‘u’l-Envâr adlı eser bir mevlittir. Süleyman Çelebi’nin Vesiletü’n-Necât isimli eserinden seksen yıl sonra yazılmıştır. Süleyman Çelebi’nin önderliğini yaptığı mevlit yazma geleneğine uyularak yazıldığı hissi vermektedir (KOCA 1998:1).

c), Ravzatu’l-Envâr (Haz. Nihan ÖZDEN, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Tokat, 2001)

Çalışmamıza konu olan bu eser, Fatih Kütüphanesinde 2633 numarada bulunmaktadır. Eserin tamamlandığı yıl, metnin son beytinde H. 853 (M. 1449) olarak belirtilmiştir. Eserin yazarının Hayâlî (Çelebizâde Mevlâna Dervîş Mehmed Efendi) olduğu da yine metnin başındaki kayıttan anlaşılmaktadır. 14. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı zannedilen yazarın hayatı ve edebî kişiliği hakkında eldeki bu eserden başka hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır.

Ravzatu’l- Envar, klasik Türk edebiyatında en çok kullanılmış nazım şekillerinden biri olan “mesnevi” türünün 15. yüzyıl ürünüdür. Ravzatu’l- Envar dinî-tasavvufî nitelikte bir mesnevidir. Klasik mesnevi biçimine göre kaleme alınmıştır (ÖZDEN 2001: II).

VI.1.4. Çalışmada Kullanılan Yöntem

Çalışmada ilk olarak “Mecma‘u’l- Envâr”, “Ravzatu’l- Envâr”, “Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi” adlı eserlerin dizin bölümlerini taradık. Bu bölümlerde geçen yapım eki almış kelimeleri tespit edip fişledik. Daha sonra fişlediğimiz kelimelerde geçen yapım eklerinin işlevlerini, geçtiği metinden hareketle belirledik. Bundan sonra ise fişlerimizi yapım eklerinin türlerine göre ayırdık.

Kullandığımız fişlerin bir örneğini aşağıda veriyoruz:

+cak	İİYE
	oyun + cak
	Eşya ismi yapmıştır.
110	KT.116b/4

(Fiş Örneği)

VI.2. TÜRK DİLİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

VI.2.1. Eski Türkçe

Nazarî olarak miladın ilk asırlarında başladığı kabul edilen ve ele geçen metinleri 8. asra ait olan yazı dili 12.-13. asra kadar devam etmiş olup, bu devre Türk yazı dilinin ilk devresini teşkil etmektedir. Bu yazı dili devresi aynı zamanda müşterek bir yazı dili devresidir. Bu yazı dili bütün Türklüğün tek yazı dili olarak kullanılmış, Orta Asya'da geniş bir sahayı kaplayan Türklük âlemi asırlar boyunca hep aynı dille okuyup yazmıştır. O devirden kalan eserlerde görülen ufak tefek farklar ise saha ve zaman farklarından ileri gelen normal ayrılıklar olup tek bir yazı dilinin hudutlarını aşacak mahiyette değildir. Türkoloji öğretiminde Türkçenin bu ilk devresi için bugün "Eski Türkçe" tabiri kullanılmaktadır. Türkçenin ondan sonraki çeşitli gelişmelerinin kaynağı hep bu devreye çıkmakta, bugün geniş sahalarda ayrı kollara ayrılmış bulunan Türkçenin bütün şekillerinin menşei bu devrede bulunmakta, Türkçenin bütün yapısı bu devre ile izah edilmektedir. Bu devre Türkçenin ana Türkçe devresi, ilk devresidir.

VI.2.2. Batı Türkçesi

12. asrın ikinci yarısı ile 13. asrın ilk yarısında teşekküle başladığı anlaşılan, 13. asrın ikinci yarısından itibaren de metinleri günümüze kadar aralıksız bir şekilde takip edilebilen yazı dilidir. Selçuklulardan başlayarak bugüne kadar gelen ve devam

etmekte olan bu yazı dili Türklüğün en büyük ve en verimli yazı dili durumundadır. Batı Türkçesinin esasını Oğuz şivesi teşkil eder. Onun için bu yazı diline Oğuz Türkçesi de denilebilir. Oğuz şivesi Hazer Denizinden Balkanlara kadar uzanan sahaya yayılmış bulunan Türkçedir. Bu saha ise batı Türklerinin yaşadığı sahadır. Onun için Oğuz yazı diline, Oğuz Türkçesine umumi olarak Batı Türkçesi adı verilir. Türkolojide Batı Türkçesi için bazen Cenup Türkçesi veya Cenup Şivesi adı da kullanılmaktadır. Fakat bu Şimal Türkçesine göre verilen bir addır ve Batı Türkçesi kadar uygun değildir (ERGİN 1993: 13-15) .

VI.2.3. Eski Anadolu Türkçesi (Eski Osmanlıca)

Eski Anadolu Türkçesi devresi, Selçuklular devri ile İstanbul'un fethi arasındaki zamanın (XIII.-XV. yüzyıllar) edebi dilidir. XV. yüzyılın ikinci yarısı hatta XVI. yüzyılın ilk çeyrek kısmı Klasik Osmanlıcaya Geçiş devresini teşkil eder. Bu geçiş devresinde de Eski Anadolu Türkçesi özellikleri hakim durumdadır.

Timurtaş, Avrupalı bilginlerin, “Eski Anadolu Türkçesi” deyimini yerine daha çok “Eski Osmanlıca” deyimini kullandıklarını; bizde de önceleri bunun kullanıldığını, daha sonraları “Eski Anadolu Türkçesi” tabirinin tercih edildiğini ifade eder. Bu iki tabirin de yanlış olduğunu dile getiren Timurtaş bu konudaki düşüncelerini şöyle belirtmiştir: Bu devre, Selçukluların son zamanlarını da içine aldığından, “Eski Osmanlıca” denmesi uygun olmaz. Eski Anadolu Türkçesi deyimini ise geniş değildir. Çünkü yalnız Anadolu sahasında değil, Rumeli’nde de eser meydana getirilmiştir. Bu durum karşısında, bugünkü dilimize “Yeni Türkiye Türkçesi” dendiğine göre, Selçuklu devrinde ve Osmanlıların ilk zamanlarında görülen bu tarihi yazı diline “Eski Türkiye Türkçesi” adını vermek daha isabetli olur düşüncesindeyiz. Böylece Türkiye Türkçesinin umumi gelişmesi şöylece gösterilebilir:

Tarihi Türkiye Türkçesi	XIII.-XX.
Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesi	XIII.-XV.
Osmanlıca	XVI.-XX.
Klasik Osmanlıca	XVI.-XIX.

Yeni Osmanlıca .....XIX.-XX.

Modern (Yeni) Türkiye Türkçesi .....XX.

VI.2.4. Eski Anadolu Türkçesinin Belli Başlı Ses Özellikleri

VI.2.4.1. Vokaller

a) Vokal Değişmeleri

1. İlk hecelerdeki *i* / *e* değişmelerinde EAT *i* tarafındadır: *bin* ‘ben’, *bisle-* ‘besle-’, *yi-* ‘ye-’

2. Bazı kelimelerdeki *e* sesi ET’de olduğu gibi kendini muhafaza etmiştir: *eyü* < *edgü* ‘iyi’, *gey-* < *ked-* ‘giymek’

3. Şahıs zamirlerinden *ben* ve *sen*’in akuzatif ve genitif şekilleri olan *beni*, *benüm* ve *seni*, *senü* kelimelerinin yanında *bini*, *binüm*; *sini*, *sinün* şekilleri de az da olsa görülmektedir.

4. Bazı kelimelerde, ET’de *e* olan ses, *i*’dir: *imdi* < *emdi*, *işit-* < *eşit-*, *nice* < *neçe*

b) Yuvarlaklaşma

1. Dudak konsonantları (b,m,p,v) etkisi ile yuvarlak vokal taşıyan kelimeler şunlardır: *bülezük*, *bunar*, *demür*, *semüz*...

2. ET devresindeki *ı* ve *g*’lerin düşmesiyle oluşan yuvarlak kelimeler: *alu* < *alı* ‘alık’, *aru* < *arı* ‘temiz’, *kapu* < *kapı*

3. Bazı kelimelerde yuvarlak vokal bulunuşunu bir sebebe bağlamak mümkün değildir: *a u*, *azuk*, *dilkü*, *incü*...

c) Düzleşme ve Düzlük

1. Bazı kelimelerde ET’ye göre düzleşme görülür: *bit-* < *büt-*, *için* < *üçün* < *uçun*, *kanı* < *kanu*

2. Bazı kelimelerde kök vokali yuvarlak olduğu halde, daha sonraki vokal düzdür: *bulıd*, *büri-*, *çüri-*, *düriş-*

d) İnceleme

ET ve Geçiş devresinde kalın oldukları halde ç, ş, y, konsonantları ile bir arada bulunmaları sebebi ile bazı kelimelerdeki vokaller incelmıştır: *biç-* < *bıç*, *için* < *üçün*, *piş-* < *pış-* ...

e) Vokal Türemesi

Örneği çok azdır: *azacuk*, *yigirek*

f) Vokal Düşmesi

1. Kelime başında: *sıtma* < *ısıtma*, *yuku* < *uyuku* < *udıku*

2. Orta hece düşmesi: *çağrış-*, *böğrüş*, *üzre*, *yahşı*...

g) Derilme-Birleşme

1. Kalıplaşmış sözler: *niçün* < *ne* + *içün*, *n'it* < *ne* + *it*, *nic'ol* < *nice* + *ol*...

2. Aruz vezni dolayısıyla ortaya çıkan ve geçici mahiyette olan vokal düşmeleri ve birleşmeleri

a) *ki* ile : *k'ol*, *k'ola*, *k'itdi*

b) *i-* fiili ile: *belürdise* < *belürdi ise*, *irmeyedi* < *irmeye idi*, *hayal midi* < *hayal mi idi*

VI.2.4.2. Konsonantlar

a) Konsonant Değişmeleri

1. Bazı kelimelerde *b*'ler kendini muhafaza etmiştir: *başmak* 'ayakkabı', *berk*, *bınar*...

2. ET'deki bazı kelimelerin başındaki *b*'ler EAT'de *v* olmuştur: *var-*, *var*, *vir*, *viribi-*

3. Kelime içinde ve sonundaki *b*'ler daha devrenin başında *v* olmuştur: *av*, *ev*, *iv*, *sev-*, *tavşan*...

4. *t / d* değişimi EAT'de karışıktır. a) *d* ile yazılanlar: *dad*, *dak-*, *der* 'ter', *dürlü*... b) *t* ile yazılanlar: *ta*, *ta il-*, *tamak*, *tyan-*...

5. *k / g* değişiminde ET'deki *k*'lerin EAT'de *g*'ye dönüştüğü görülür ama bu genel değildir: *gel-*, *git-*, *getür-*, *güneş*...

6. / değişimi bazı kelimelerde hece ve kelime sonunda görülmektedir: *ço*, *yo*, *yo sul*, *ba* -...

7. /v değişimi birkaç kelimedede olmuştur: *sovuk, sovu-, kula uz < kulavuz*

8. /m: Bazı kelimelerde bugün m olan kendini muhafaza etmiştir: *gö lek, ko şu, to uz (do uz)*

9. d/y: ET'deki d EAT'nin başında y olmuştur: *ayru, ayruk, ayak, büyük...*

b) Konsonant Düşmeleri

1. b- / -I-: *ol- < bol- , getir- < keltür, otur- < oltur-*

2. y- ve -y- : *ilan, ilduz, ipar*

3. - , -g ve - , -g- : *alu < alı , aru < arı , ayru < ayrı , kulak < kul ak, yalan < yal an...*

c) Konsonant Türemesi

1. Yardımcı konsonantlar olarak -y- ve -n- kullanılır. Yalnız işaret zamiri bu, şu, ol'un çokluğunda yardımcı -n- getirilmemektedir: *bular, şular, olar*. Fakat *bular* zamirinin ayrıca bunlar şekli de vardır: *bunlara, bunların*

2. Birkaç kelimedede y- protezi görülür: *yiriş-, yit-, yigren-*

d) Konsonant Çiftlenmesi

Konsonant çiftlenmesi sadece -ss- olarak ve sınırlı birkaç kelimedede görülmektedir: *assı, issı (issi) 'sahibi', issı 'hararet', ussu ı*

e) Konsonant Yer Değiştirmesi

Konsonant yer değiştirmesinin fazla örneği yoktur: *kavra-, yarpah, tarvan-*

f) Hece Düşmesi

Hece düşmesinin örneği azdır. 3. şahıs bildirme eki olan ve *tur-* fiilinden gelen *durur*'un -*dur, -dür* şekli de bulunmaktadır: *ay-dur, derviş-dür*

VI.2.5. Eski Anadolu Türkçesinin Belli Başlı Şekil Özellikleri

1. Çokluk eki bugünkü gibi -*lar / -ler*'dir: *can-lar , sözleri*

2. İyelik eklerinde görülen farklılık TT'ye göre 1. ve 2. şahıslarda aradaki vokalin daima yuvarlak olması, 3. şahıs ekinin ise daima düz olmasıdır.

h-um, ul-um, at-u , sözler-ün, dost-ı, göz-i

3. İsim çekim eklerinde TT'ye göre görülen farklılık, genitif ekinin daima yuvarlak vokalli (-u , -ün; -nu , -nün), lokatif ve ablatif eklerinin ise hep -d ile olmasıdır (-da, -de; -dan, -den).

4. 3.şahıs iyelik eklerinden sonra genellikle -n akuzatif eki kullanılmıştır: *baş-ın, söz-in*

5. Eşitlik eki -ça / -çe; -ca / -ce olarak kullanılır.

6. Yön ekleri -ra, -re; -aru, -erü (< - aru, -gerü): *iç-re, iç-erü*

7. Bildirmenin şimdiki zamanında kullanılan 1. ve 2. şahıs ekleri zamirlerden, 3. şahıs ekleri *dur-* fiilinden gelişmiştir.

Tekil 1. şahıs: -am, -em; -van, -ven 2.şahıs: -sın, -sin, 3.şahıs: -dur, -dür, -durur

Çoğul 1.şahıs: -uz, -üz; -vuz, -vüz 2.şahıs: -sız, -siz

8. Duyulan geçmiş zaman eki -mış, -miş 'dir: *düş-miş-em, iriş-miş*

9. Görülen geçmiş zaman eklerinde 1. ve 2. şahıslarda vokal yuvarlak 3.şahısta ise düzdür: *ağla-dum, bul-dı, kıl-duk*

10. Şimdiki zaman için özel birek olmayıp geniş zaman ve istek ekleri şimdiki zaman için kullanılır.

11. Geniş zaman ekleri -ur, -ür; -ar, -er ve -r' dir: *kalur-am, sorar-van*

12. Gelecek zaman eki -sar, -iser' dir: *ol-ısar-dur, uç-ısar*

13. Şart eki -sa, -se' dir: *bin-se-m, yaz-sa-m*

14. İstek eki -a, -e' dir: *dur-a-m, gör-e-m*

15. Emir çekiminde her şahıs için farklı ekler kullanılmıştır: *var-ayın, vir-eyim, a la- ıl, işit-gil, dön, art-sun*

16. Soru eki -mı, -mi' dir, ekteki vokal düzdür (TİMURTAŞ 1995:413, TİMURTAŞ 1994: 25–80).

İNCELEME

VII. YAPIM EKLERİ

VII.1. İSİMDEN İSİM YAPAN EKLER

VII.1.1. +(A) { +a , +ek }

Çalışmamızda işlek olmayan bir isimden isim yapma ekidir. Ek, geçtiği örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir: *baş*a < *baş* + *a* KT.253a /3, *erkek* < *erk* + *ek* KT. 53a/3

EKİN İŞLEVLERİ

1-Ek, çalışmamızda aşağıdaki isimlerden benzerlik ve küçültme işlevinde kelimeler türetmiştir:

*baş*a < *baş* + *a* KT.253a /3

topra < *topur* ‘toprak’+*a* RE.27b/12 (EREN 1999:412)

Eren, bu kelimenin çağdaş diyalektlerde *toprak* olarak saklanan *topur* kökünden, -(*a*)*k* küçültme ekiyle türediğini belirtmiştir (EREN 1999:412).

Clauson’a göre *toprak* kelimesi, *topra*- ‘kurumak’ kökünden -*k* ekiyle yapılmıştır. Bu durumda -(*A*)*k* fiilden isim yapma ekidir (EREN 1999:412).

Deorfer’e göre *toprak* kelimesi, Türkçe *top* kökünden -*rak* ekiyle kurulmuş bir türevidir (EREN 1999:412).

2-Ek bir örnekte benzerlik ve ilgi işleviyle organ adı yapmıştır:

e ek ‘çene’ < *e* ‘yanak’ + (*e*)*k* KT.475a/5

Eren, bu kelimenin Eski Türk diyalektlerinde *yanak* olarak kullanılan ‘e’ adından -(*e*)*k* küçültme ekiyle yapıldığını belirtmiştir.

4-Bir örnekte sıfattan benzerlik ve ilgi işleviyle sıfat türetmiştir:

sola < *sol* + *a* ME.15a/4

5-Ek, bir kelimedede ise kuvvetlendirme işlevindedir:

erkek < *erk* + *ek* KT. 53a/3 (ERDAL 1991: 41), (TEKİN 2000: 81)

Gabain, Ergin ve Gülsevin kelimeyi *er* + *kek* şeklinde tahlil etmişlerdir.

Banguoğlu ve Korkmaz, ekin ET -*gak* “küçültme ve kuvvetlendirme” ekinden geldiği görüşündedirler.

ET'de + *a* /+gek şeklinde olan ek, EAT'de ve TT'de +*ak* /+ek olarak kullanılır.

ET: *toz a* 'çiçek tozu', *erengek* 'adamcık', *erkek* (GABAİN 2000: 45)

EAT: *bögrek, yola , ya a* (GÜLSEVİN 1997: 115)

TT: *başak, benek, yanak*

[AKKUŞ 1995:194, ATALAY 1942:55-26, BANGUOĞLU 1998:174, BİRAY 1999:66, CLAUSON 1972: 443a,444a, ERDAL 1991:40-41,91, EREN 1999:135,412, ERGİN 1993:167, ERGİN 1997:435, GABAİN 2000: 296, GÜLSEVİN 1997: 115, KORKMAZ 2003:35, TEKİN 2000:81]

VII.1.2. +(A)n {+an, +en}

Çalışmamızda fazla işlek olmayan +(A)n eki, kalınlık-incelik uyumuna tâbidir: *o lan < o ul + an* ME.17a/1, *eren < er + en* KT.26b/2

EKİN İŞLEVLERİ

Gabain, +(A)n ekinin ET'de bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevinde kullanıldığını ifade ederken, Banguoğlu, ekin küçültme işlevinin olduğunu, Ergin, ekin köklerin umumi olan anlamlarını belirginleştirerek belirli hale getirdiğini; Gülsevin, ise ekin çokluk ifade ettiğini belirtmiştir.

1-Ek, aşağıdaki kelimelerde Akkuş ve Ergin'e göre küçültme anlamı vermiştir:

eren < er + en KT.26b/2

o lan < o ul + an ME.17a/1, KT.36b/4, 295a/3, 604b/4, RE.48a/13

+An ekinin Uygurcadan başlayarak çokluk eki olarak kullanıldığını belirten Eren'e göre *o lan* kelimesinde ek, çokluk görevindedir.

Ramstedt, ET *oğul – oğlan* biçimlerini karşılaştırmışsa da, -n ekini çokluk eki olarak değerlendirmemiştir (EREN 1999:305).

Sevortyan, *oğul + -(a)n* etimolojisini doğrulamak için *oğul + -(a)k* biçiminin tanıklığını kullanmıştır (EREN 1999:305).

Banguoğlu, *eren, o lan* kelimelerinin, ET’de çokluk haliyle değil de topluluk adı olarak kullanılmış olabileceklerini, küçültme anlatımının sevgi, tercih, takdir anlatımları yoluyla berkitme anlatımlarına dönüştüğünü belirtmiştir.

2-Ek, bir örnekte somut ad yapmıştır:

saman < saban < sap ‘Tarlada harman yerine getirilen ve henüz dövülmemiş ekin’+ (a)n) KT.318a/6

Eren, bu kelimeye *-n*’nin baskısıyla bir benzeşme olduğunu ifade etmiş ve +(a)n ekinin küçültme eki olduğunu bildirmiştir (EREN 1999: 355).

Hacıeminoğlu, ekin isimden fiil yapan *-a /- e* eki ile fiilden isim yapan *-n* ekinin birleşmesiyle çıkmış olabileceği görüşündedir (HACIEMİNOĞLU 2003:14).

Ek, ET, EAT’de *+an /+en* şekillerinde kullanılmış olup TT’de de aynı biçimde kullanılmaktadır.

ET: *eren* ‘erkek, yiğit’, *o lan, örten* ‘alev’ (GABAİN 2000: 44)

EAT: *eren, kızan, o lan* (GÜLSEVİN 1997: 115)

TT: *eren, köken, oğlan*

[AKKUŞ 1995: 193, BANGUOĞLU 1998:174, BANKIR 1997: 5, ÇAM 1993: 52, ERDAL 1991:91, EREN 1999: 304-305, 354, ERGİN 1993:165, ERGİN 1997:435, ERSOYLU 2001: 543, GABAİN 2000: 44, GÜLSEVİN 1997: 115, HACIEMİNOĞLU 2003:14, KORKMAZ 2003:35, TEKİN 2000:81]

VII.1.3. +aru

Çalışmamızda işlek olmayan bir isimden isim yapım ekidir. *+aru* eki, geçtiği örneklerde kalınlık-incelik uyumuna uymakta, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise uymamaktadır: *yu aru* ‘yukarı’ < *yu +aru* KT.451a/2

EKİN İŞLEVİ

Ek geçtiği örnekte yön bildiren isim yapmıştır (GÜLSEVİN 1997:115):

yu aru ‘yukarı’ < *yu + aru* KT.451a/2, ME.36a/11

Timurtaş, bu eki “cihet ekleri” başlığı altında incelemiş, bu ekin kalıplaşarak artık yapım eki durumuna girdiğini belirtmiştir (TİMURTAŞ 1994: 73).

Marzubanname tercümesinde ekin, kalıplaşmış yön zarfları meydana getirdiği belirtilmiştir (KORKMAZ 1973:197).

Ek, ET’de + *aru* /+*gerü* şeklindeydi. Ergin, ET’de bu ekin – *aru*, –*gerü* şeklinde olduğunu, Batı Türkçesine geçerken ekin başındaki *v* ve *g*’lerin düştüğünü belirtmiştir. Buna göre Türkçe’de asıl yön eklerinin –*ru* ve –*rü* olduğunu, bunların ise –*r* faktitif eki ile –*u*, –*ü* ile –*a*, –*e* gerundium ekinden geldiğini, –*r*’li faktitif bir fiilin sonunda teşekkül ettikten sonra yön eki olarak diğer kelimelere geçtiklerini ifade eder.

EAT’de hep yuvarlak vokalli olarak kullanılan ek, Kitab-ı Gunya’da *ard aru* kelimesinde ET’deki şeklini muhafaza etmiştir.

ET: *kurıgaru* ‘batıda’, *yokkaru* ‘yukarı’, *yüggerü* ‘yukarı’ (TEKİN 2000: 83)

EAT: *ilerü*, *yu aru* (TİMURTAŞ 1994: 74)

TT: *içeri*, *ileri*, *yukarı*,

[AKKUŞ 1995: 187-188, BANGUOĞLU 1998:197, ÇAM 1993: 54, DURAN 1956:1-40, ERGİN 1993:229-230, ERGİN 1997:405, GÜLSEVİN 1997: 115, KORKMAZ 1973:197, TEKİN 2000:83, TİMURTAŞ 1994: 74]

VII.1.4. +ay

+*ay* eki çalışmamızda işlek olmayıp tek örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

Ek, çalışmamızdaki tek örnekte sıfat yapmıştır:

olay (olanı) < *ol +ay* KT.620b/4

[BİRAY 1999:76, EREN 1999: 250, ERGİN 1993:168, KORKMAZ 2003:35]

VII.1.5. +ca

Çalışmamızda işlek olmayan bir ek olup sadece iki örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVLERİ

1-Aşağıdaki örnekte ek, eşitlik anlamıyla sıfat türetmiştir:

düny ca ‘dünya kadar’ (*mal*) < *düny* + *ca* ME.46a/2

2-Bir örnekte ise benzerlik görevinde isim yapmıştır:

masumca ‘masum gibi’ < *masum* + *ca* ME.33b/9

Timurtaş, +*ca* ekini isim çekim ekleri başlığında incelerken; Ergin, +*ça* ekinin aslında bir çekim eki olduğunu, daha sonra fonksiyon değiştirerek yapım eki halinde kullanıldığını ifade etmiştir.

Ek, eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma görevinde bir ad çekim eki olduğu halde kalıplaşma yoluyla sınıf değiştirerek zamanla bir yapım ekine dönüşmüştür (KORKMAZ 2003:36).

Deny, +*ca* / +*ce*, +*ca* / +*cek* ekleri ile, +*cı* / +*cik* küçültme eklerini kökence, “miktar, zaman, devir” anlamlarını veren *çağ* kelimesiyle ilgili bir *ça* köküne bağlamıştır (KORKMAZ 1995:13).

Poppe tarafından da benimsenen G. J .Ramstedt’in görüşüne göre Moğolcadaki “-ınca, -dikça” anlamlarına gelen ve “şimdiki zaman zarf-fiili” yapan -*ma ça* > *ma ça* şekli içindeki -*ça* Türkçe, Moğolca ve Mançuca bir hal ekidir.Yine bu görüşe göre Türkçedeki -*ince*, -*dikça* gibi birkaç zarf-fiil teşkilinde görülen -*ça* arasında bir uygunluk vardır (KORKMAZ 1995:14).

Kotwicz, Türkçe -*ça* eki ile *çağ* ‘zaman’ kelimesi arasında bir bağ görmekle beraber -*ça*’yı kelime sonundaki -*a* ünlüsünü kaybetmiş olan *çağ*’dan daha eski *ça a* (kök/köke) kelimesi ile birleştirmiştir (KORKMAZ 1995:14).

Korkmaz, ise bu görüşlere karşılık +*ça* ekinin kökeni sorununa ilişkin izahların tatmin edici olmaktan uzak olduğunu bildirmekte, Türkçenin kendi bünyesi dahilinde hal eki olan +*ça* ile kalıplaşmış şekiller ve teşkiller yapan +*ça* eki arasında bir uygunluk görmektedir.

Ek, ET’de yalnız ç’li şekilleriyle kullanılmıştır. c’li şekilleri EAT’den sonra ortaya çıkmıştır. EAT’de c’li ve ç’li şekilleri birlikte kullanılmıştır. TT’de kalınlık-inceciklik ve ünsüz uyumuna bağlı olarak +*ca*, +*ce*, +*ça*, +*çe* şekillerinde kullanılmaktadır.

ET: *ança* ‘biraz, o kadar’, *antaça* ‘tam o esnada’, *azra ça* ‘çok az’ (GABAİN 2000: 43)

EAT: *a ça, eskice, araca, yaşılca* (GÜLSEVİN 1997: 115)

TT: *akıllıca, büyükçe, uzunca, yavaşça*

[BANGUOĞLU 1998:158, BİRAY 1999:43, ÇENELİ 1997:6-8, ERGİN 1993:158, ERGİN 1997:434, GABAİN 2000:43, GENCAN 1979:201, GÜLSEVİN 1997: 115, KORKMAZ 1973: 196, KORKMAZ 1995:12-14, KORKMAZ 2003:36-39, TİMURTAŞ 1994: 72, TUNÇ 1995:615]

VII.1.6. +cA { +ca , +cek }

Çalışmamızda pek işlek olmayan ek, incelediğimiz örneklerde *c*’li şekilleriyle kullanılmıştır. Ek, ünlü ve ünsüz uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVLERİ

Ekin başlıca işlevi küçültme ve sevgi ifade etmektir (ERGİN 1993:156-157) .

1-Sıfatlardan pekiştirilmiş küçültme sıfatları türetir:

arıca ‘temizcek’ < *arı* + *ca* RE.7b/3

küçücek < *küçük** + *cek* KT.356a/2

2-İsimlerden sevgi ve acıma duygusu bildiren kelimeler yapar:

uzıca um ‘kuzucuğum’ < *kuzı* + *ca* + *um* ME.53a73

3-Ek, bir örnekte +*lü* ekiyle birlikte vakit ismi yapmıştır:

günlücek ‘günlük’ < *günlü + *cek* ME.46a/1

4-Ek, bir örnekte ise küçültme işlevinin dışında eşya adı türetmiştir:

oyunca < *oyun* + *ca* KT.116b/4

2- Alıntı kelimelerden pekiştirilmiş zarflar türetir:

tizcek ‘çabucak’ < *tiz* (F.) + *cek* KT.78b/2

---

* Örnekte k sesi düşmüştür.

Korkmaz, ekin *-ça + ok* “kuvvetlendirme eki” nin kaynaşması sonucu oluştuğunu belirtir (KORKMAZ 2003:39).

Hatipoğlu, *+cık ve +cak* ekleri arasındaki işlev yakınlığına değindikten sonra *+cak* ekindeki “k” sesinin genellikle yanındaki dar ünlüyü genişletebilme özelliği sebebiyle *+cak* ekinin *+cık* ekinden geldiği görüşündedir.

Gabain, ekin eşitlik eki *+ça ve o* kuvvetlendirme ekinin kalıplaşması sonucu oluştuğunu belirtmiştir.

Hacıeminoğlu ise *çak < ça + ok* yapılanmasının ihtiyatla karşılanması gerektiği görüşündedir.

ET’de ek, ç’li olup *-çak /+çek* şeklindeydi. Ekin *c*’li şekilleri EAT’den sonra ortaya çıkmış ve EAT’de tonlu ve tonsuz şekilleri kullanılmıştır. TT’de yalnız *c*’li şekilleri kullanılmaktadır.

ET: *olıça* ‘kolcuk’, *amtıça* ‘şimdicek’ (GABAİN 2000: 43-105)

EAT: *aruca* , *gökçek*, *ısıca* , *tizcek* (GÜLSEVİN 1997: 115)

TT: *oyuncak*, *yavrucak*

[BİRAY 1999:40, BANGUOĞLU 1998:161-162, ÇAM 1993: 52, ERGİN 1993:156-157, ERGİN 1997:432, GABAİN 2000: 46-105, GENCAN 1979: 207, GÜLSEVİN 1997: 115, GÜLTEKİN 2002:126, HACIEMİNOĞLU 1992:252, HATİPOĞLU 1981:36, KARAATLI 1999: 21, KORKMAZ 1973:196, KORKMAZ 2003: 39-40]

VII.1.7. +CI {+cı, +çı, +çi, +çî }

ET’den beri kullanılagelmiş işlek bir isimden isim yapma ekidir. Çalışmamızda işlek olarak kullanılan ek, geçtiği örneklerde düz ünlülü olup kalınlık-incecik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlık uyumuna ise tâbi değildir:

tapuçı ‘hizmetçi’ < *tapu + çı +* KT.320b/2

or uci < *or u + cı* KT.10a/3

EKİN İŞLEVLERİ

1-Meslek ve uğraşma ile ilgili isimler türetmiştir:

avcı < *av* + *cı* RE.50a/1

ekinci < *ekin* + *ci* KT.555b/5

savaşçı < *savaş* + *çı* KT.553a/7

yazıcı ‘yazıcı, katip’ < *yazı* + *cı* KT.46b/5, 47b/3

2-İsmin bildirdiği işle ilgili kimse anlamında isimler yapmıştır:

muştıcı ‘müjdeleyici’ < *muştı* ‘müjde’ + *cı* KT.32a/6

or ucu < *or u* + *cı* KT.10a/3

şorucu < *şoru* + *cı* KT.248a/3

3-İsme gelerek “bir şeye alışkanlığı, bir şeyi huy edinmeyi bildiren” ad türetmiştir:

yalancı < *yalan* + *cı* ME.45b/14, RE.51a/13, KT.244a/2

4-Adlardan bir işi görev olarak almış kimseyi gösteren adlar türetmiştir:

ilçi < *il* + *çi* KT.407b/4, RE.65a/8

apucu < *apu* + *cı* KT.504a/4

tapuçı ‘hizmetçi, köle’ < *tapu* + *çı* KT.320b/2, KT.379a/2

yardımcı < *yardım* + *cı* KT.119a/7, 180b/4

5-Ek, bir örnekte sıfat türetmiştir:

ardu çı ‘fazla, bol’ (*ni’met*) < *ardu* + *çı* KT.8b/5

6- Ekin alıntı kelimelerden türettiği örnekler:

aberci < *aber* (A.) + *ci* KT.268a/5

şef ’atçi ‘şefaate eden’ < *şef ’at* (A.) + *çi* KT.136a/7

Gabain, ET döneminde ekin yalnız ç’li ve düz şekillerinin bulunduğunu belirtmiş, bu ekin Moğolcada *-ci* şeklinde olduğunu ifade etmiştir.

Ramstedt ise ekin Korece *çja* ‘adam’ kelimesinden gelebileceğini dile getirmiştir (ÇENELİ 1997: 8).

ET’de ekin yalnız *-çl*, *-çi* şekilleri vardı. EAT’de ekin *+cı*, *++ci*, *+çl*, *+çi* şekilleri kullanılmıştır. TT’de ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *+cı*, *+ci*, *+cu*, *+cü*, *+çl*, *+çl*, *+çu*, *+çü* şekillerinde kullanılır.

ET: *bedizçi* ‘ressam’, *sığıtçı* ‘yas tutucu’, *yagıçı* ‘savaşçı’ (TEKİN 2000: 82)

EAT: *ilçi, kullukçı* ‘hizmetkâr’, *okçı, yolcu* (TİMURTAŞ 1994: 77)

TT: *avcı, kitapçı, kömürcü, işçi,*

[BANGUOĞLU 1998:163-164, BİRAY 1999:16, ÇENELİ 1997:8-9, ERGİN 1993:148, ERGİN 1997:429, GABAİN 2000: 43, GÜLSEVİN 1997:115, KORKMAZ 1973:195, HALICI 2001: 89, KARABACAK 1995: 596, KORKMAZ 2003:41, ÖZKAN 1996:102, TİMURTAŞ 1994:77, YAZICI 2002: 36]

VII.1.8. +cI , +cUk {+cI , +cu , +cük}

Çalışmamızda işlek olmayan ek, *c*’li şekilleriyle kullanılmıştır. Ek, kalınlık-incecik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *atacı um* ‘babacığım’ < *ata + cI + um* KT.486a/1, *o lancu* ‘oğlancık, evlat’ < *o lan + cu* ME.33a/3

EKİN İŞLEVLERİ

1-Adlardan sevgi, acıma ifadesi taşıyan küçültme adları yapar ve genellikle iyelik ekleriyle birlikte kullanılır:

atacı um ‘babacığım’ < *ata + cI + um* KT.486a/1

gönülcügi ‘gönül’ < *gönül + cük + i* ME.12a/12

ardaşcu ını ‘kardeşçik’ < *ardaş + cu + ını* ME.32a/12

o lancı um ‘oğulcuğum’ < *o lan + cI + um* KT.443a/7

o lancu ‘oğlancık, evlat’ < *o lan + cu* ME.33a/3

2-Adlardan küçültme işlevi ile küçültme adları yapar:

arpacu ‘arpacık’ < *arpa + cu* ME.32a/14

Ergin, bu ekin ET’de bulunmadığını, Türkçede eskiden beri görülen ve kendisinin bir eşi olan *+ca* , *+cek* ekinden türemiş olabileceğini belirtmiştir. Ekin başlangıçta yalnız *ç*’li şekillerinin bulunduğunu belirten Ergin, EAT’nin sonlarında ekin bazen *c*’li, bazen *ç*’li yazıldığına bakarak önce yalnız *ç*’li olduğunun, *c*’li

şekillerin ancak devrenin sonunda ortaya çıktığını söylemenin her halde yanlış olmayacağını ifade etmiştir.

TT’de ek, *+cık*, *+cik*, *+cuk*, *+cük* şekillerinde kullanılmaktadır.

EAT: *depecük*, *arıncu*, *uyucu*, *o lancu* (GÜLSEVİN 1997: 116)

TT: *annecik*, *kardeşçik*, *kedicik*, *insancık*

[BANGUOĞLU 1998:164, BİRAY 1999:37, ÇENELİ 1997:2, ERGİN 1993:155, GENCAN 1979:153, GÜLSEVİN 1997:116, HALICI 2001: 88, HATİPOĞLU 1981:37-41, KORKMAZ 1973:195, KORKMAZ 2003:43, ÖZKAN 1996:102, TİMURTAŞ 1995:429, YAVUZARSLAN 1999: 507]

VII.1.9. +cIIAyIn {+cılayın, +cileyin}

Batı Türkçesinde kullanılışı sonradan azalan bu ek EAT’de çok kullanılmıştır. Kullanılış sahası zamirler olup onlara “gibi”, “kadar” anlamları verir, onların benzetme şekillerini yapar. EAT’de bu ek zamirlerde bir çeşit çekim eki gibi bir görev görmüştür (ERGİN 1993:165) .

Çalışmamızda zamirlerden sonra kullanılan ek, büyük ünlü uyumuna uymaktadır: *anlarcılayın* < *anlar* + *cılayın* KT.481a/2, *buncılayın* < *bu* + *n* + *cılayın* ME.33a/8, *sencileyin* < *sen* + *cileyin* RE.41a/12

EKİN İŞLEVLERİ

Ek, eklendiği zamirlere “gibi, kadar” anlamları katmıştır:

ancılayın ‘onun gibi’ < *ol* + *cılayın* ME.23a/5

anlarcılayın ‘onlar gibi’ < *anlar* + *cılayın* KT.481a/2

buncılayın ‘bunun gibi’ < *bu* + *n* + *cılayın* ME.33a/8

sencileyin ‘senin gibi’ < *sen* + *cileyin* RE.41a/12

Ekin etimolojisi için Ergin, ekin başındaki *-cı*, *-ci*’nin *-çı*, *-çi*; Eski Türkçede ise *-çu*, *-çü* (*ançulayu*) şeklinde olduğunu, bunun da *-ça*, *-çe* eki ile ilgili olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Buna göre ek; *-ça*, *-çe* ekinden sonra isimden fiil yapma eki olan *-la*, *-le* ile *-ı*, *-i* gerundium ekinin birleşerek bir tek ek haline

gelmesi, sonra *-n* instrumental ekinin de benliğini kaybedip bu birliğe katılmasıyla oluşmuştur (ERGİN 1993:164-165).

Ergin, ekin EAT'de uzun bir müddet *ç*'li olduğunu, sonradan yalnız *c*'li şekle döndüğünü ifade eder. Ekin, *+layın*, *+leyin* eki ile açıkça ilgisi olduğunu belirten Ergin, baştaki *+cı*, *+ci*'nin evvelce *+çı*, *+çi* şeklinde, ET'de ise *ançulayu* misalinde olduğu gibi *+çu*, *+çü* biçiminde olduğunu, bunun da *+ça*, *+çe* eki ile ilgisinin olduğunu belirtmiştir.

EAT: *ançıluyın, bencileyin, sencileyin bizcileyin* (TİMURTAŞ 1994: 75)

[BİRAY 1999:61-62, ERGİN 1993:165, ERSOYLU 2001: 543, GÜLSEVİN 1997: 117, KORKMAZ 1973:197, YAVUZARSLAN 1999: 1013]

VII.1.10. +cu az

Ek, çalışmamızda dört örnekte görülmekte ve geçtiği örneklerde kalınlık-incecik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *alcu azum* ME.55b/10, *taşcu az* RE.66a/1

+cu az eki örneklerimizde tek heceli kelimelere gelmiştir.

EKİN İŞLEVLERİ

1-Ek, isimlerden *acıma* ve *sevgi* ifadesi veren kelimeler türetmiştir:

ızcu azum 'kızcağızım' < *ız + cu az + um* ME.25b/12

2- Yine isimlerden küçültme anlamında kelimeler yapmıştır:

sucu az < *su + cu az* RE.60b/12

taşcu az < *taş + cu az* RE.6b/1

3- Alıntı kelimelerden türeyen örnekler:

alcu azum 'halcağız' < *al* (A.) + *cu az + um* ME.55b/10

Marzubanname tercümesinde *evcügez*, *işcügez*, örneklerini gördüğümüz ekin, Dede Korkut Kitabın'da *elçügez*, *gözçügezü* , *ızçuğazum* gibi ç'li şekilleri de vardır.

Korkmaz, bu ekin *+cuk*, *+cük* ekinin *+az*, *+ez* eki ile genişletilerek anlamı güçlendirilmiş bir küçültme eki olduğunu ifade etmiştir (KORKMAZ 1973:196).

EAT: *evcügez*, *gözcügez*, *ızcu az*, *oncu az* (GÜLSEVİN 1997: 116)

[BİRAY 1999:41, ERGİN 1993:157, ERGİN 1997:433, GÜLSEVİN 1997: 116, KORKMAZ 1973:196]

VII.1.11. +daş {+daş, +deş}

İşlek olmayan bir ektir. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymakta, kalınlık-incelik uyumuna ise uymamaktadır: *ardeşi* < *karın* + *daş* RE.22b/11

EKİN İŞLEVLERİ

Adlardan ortaklık, beraberlik ve mensubiyet bildiren kelimeler türetir:

adaş < *ad + *daş* KT.331b/1

ardeşi < *karın + *daş* RE.22b/11

arındaş < *arın* + *daş* RE.46a/13, KT.171a/3, ME.53a/2

sırdaş *sır* + *daş* KT.64a/1

yaşdaş < *yaş* + *daş* KT.629a/7

yoldaş < *yol* + *daş* ME.39a/3, KT.83b/2, RE.37b/1

Banguoğlu, ekin *+da eş* > *+daş* gibi bir birleşikten geldiğinin sanıldığını belirtmiştir.

Gabain, ekin *+taş* < *+ta* 'bulunma hali eki' + *iş* 'eş' şeklinde izah edilebileceğini ifade etmiştir (GABAİN 2000: 46).

ET: *adaş* 'akraba', *arındaş* 'kardeş'

EAT: *gö üldes*, *karındaş*, *yoldaş* (TİMURTAŞ 1994: 77)

TT: *arkadaş*, *kardeş*, *yurttaş*

¹ "karın" kelimesine *+daş* eki gelirken, kelimedeki *+m* hecesi düşmüş ve ekin ünlüsü de incelmıştır.

[AKKUŞ 1995:193, BANGUOĞLU 1998:169-170, BİRAY 1999:44, CAFEROĞLU 1929:5-16, ÇENELİ 1997:4, ERGİN 1993:159, ERGİN 1997:433, ORHAN 1985: 324, GABAİN 2000: 46, GÜLSEVİN 1997: 116, KARAATLI 1999: 21, KORKMAZ 1973:195, KORKMAZ 2003:46, TEKİN 2000: 82, TİMURTAŞ 1994: 77]

VII.1.12. +dIn {+dın, +din, +dün}

İşlek olmayan bir ektir. Çalışmamızda kalınlık-incelik uyumuna tâbidir.

EKİN İŞLEVLERİ

1-Bir örnekte ek *+lık* ekiyle birlikte somut bir isim yapmıştır:

aydınlı < *ay + dın + lı* KT.216b/5

2- Aslında ayrılma hali olan ek, iki örnekte ise zarf yapmıştır (GÜLSEVİN 1997: 116):

ö din ‘önce’ < *ö + din* KT.119b/5

ö dün ‘önce’ < *ö + dün* KT.553b/2

Timurtaş, *ö din* kelimesiyle ilgili olarak incelediği metinlerde *öndinkiler* örneğini vermiştir. İsim çekim eklerinden sonra *-ki* vasfiyet eki gelemeyeceğine göre, burada *-din* ekinin ablatif eki olarak değil *d-i-n* şeklinde ve *-n*’yi instrumental eki olarak düşünmenin mümkün ise de, biraz uzak ihtimal olduğunu ifade eden Timurtaş, kelimedeki *-din* ekinin ablatif olduğu unutulmuş klişeleştiği ve ‘önce’ manasına geldiği göz önünde tutulursa, *-ki* alabileceğinin kabul edilebileceğini belirtir (TİMURTAŞ 1994: 72).

ET: *biridin* ‘güneyden’, *o tınta* ‘düzgün’, *ö dün* ‘önde, doğuda’

EAT: *aydın*, *ö din* (GÜLSEVİN 1997: 116)

TT: *aydın*

[ATALAY 1942: 87, BİRAY 1999:77, CLAUSON 1972: 268, ÇAM 1993: 53, ERGİN 1997: 435, GÜLSEVİN 1997: 116, GÜLTEKİN 2002:126KORKMAZ 1973:197, TİETZE 236, TİMURTAŞ 1994: 72]

VII.1.13. +dİz

Çalışmamızda sadece iki örnekte geçmekte olan ek, ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVLERİ

Korkmaz, ekin işlevinin kesin olarak bilinmediğini belirtir (KORKMAZ 2003:47).

1-Gülsevin, ekin *gündüz* kelimesinde zaman zarfı yaptığını belirtmiştir:

gündüz < *gün* + *düz* KT.24a/4, RE.2b/5

2-Ek iki örnekte de somut ad türetmiştir:

yıldız < *yıl* + *dız* KT.160a/1

yılduz < *yıl* + *duz* KT.137a/6

EAT: *gündüz* (GÜLSEVİN 1997: 117)

TT: *gündüz*, *yıldız*

[ATALAY 1942: 89, BANKIR 1997: 5, CLAUSON 1972: 922-923, GÜLSEVİN 1997: 117, KARAATLI 1999: 21, KORKMAZ 2003:47]

VII.1.14. +er

Ek, çalışmamızda işlek olmayıp tek örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVI

+*er* eki geçtiği tek örnekte üleştirme sayı sıfatı türetmiştir:

birer < *bir* + *er* RE.23a/7

Hacıeminoğlu, -*er* eki ile türetilen şekillerin önce -*a* / -*e* ekleri ile fiil, daha sonra -*r* eki ile isimleştirildiğini ifade etmiştir.

[BİRAY 1999:49-50, ÇENELİ 1977:1, ERGİN 1993:61, ERGİN 1997:436, KORKMAZ 2003:35, ŞAHİN 2003: 51]

VII.1.15. +ez

Çalışmamızda işlek olmayan ek, sadece iki örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVLERİ

Adlardan ilgi ifade eden kelimeler türetir:

ge ez 'kolay' < *ge + *ez* RE.19a/9, KT.82a/2

Banguoğlu, Eski Osmanlıcada *-cük* küçültme eki ile *-icek* zarf-fiil ekini uzatan *-ez* ekinin de aynı ek olabileceğini belirtir.

EAT: *ge ez*, *gögez* (GÜLSEVİN 1997: 115)

TT: *çerez*, *çöpez*, *üvez*, *yalaz* (KORKMAZ 2003:36)

[AKKUŞ 1995: 194, BANGUOĞLU 1998:175, BİRAY 1999:74, ERGİN 1993:168, ERGİN 1997:435, GÜLSEVİN 1997: 115, KORKMAZ 2003:36]

VII.1.16. +ge

Çalışmamızda tek örnekte görülen ek, işlek değildir.

EKİN İŞLEVLERİ

Ergin, ekin kökün dışındakini ifade işlevi olduğunu ifade etmiştir:

özge < *öz* + *ge* KT.4b/1, ME.54a/6, RE.20a/2

[ATALAY 1942: 131, BİRAY 1999:64, ERGİN 1993:166, ERGİN 1997:435, GABAİN 2000: 45, ÖZKAN 1996:103]

VII.1.17. +ıl

Kalıplaşmış olarak *ızıl* ve *yaşıl* kelimelerinde geçen ek, çalışmamızda işlek değildir.

Ek, geçtiği örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVLERİ

Ek, işlev olarak benzerlik anlamında sıfatlar türetmiştir.

ızıl ‘kızıl, kırmızı’ (*renkli*) < *ız* ‘kızgın’+ *ıl* KT.471b/6 (GABAİN 2000: 47)

ızıl (*gül*) < *ız* + *ıl* KT.575a/5,

ızıl (*an*) < *ız* + *ıl* RE.27b/11

yaşıl ‘yeşil’ (*zebercet*) < *yaş* ‘yaş’+ *ıl* ME.39b/1

Ergin, +(i)l ekinin eski +sıl / +sil ekinden geldiğini ifade etmiştir.

ET: *ızıl* ‘kızıl’, *yaşıl* ‘yeşil’ (GABAİN 2000: 47)

EAT: *ızıl*, *yaşıl* (GÜLSEVİN 1997: 117)

TT: *kızıl*, *yeşil*

[AKKUŞ 1995: 194, BANKIR 1997: 5, CLAUSON 1972: 285, ERGİN 1993:168, ERGİN 1997: 434, KORKMAZ 2003:49, GABAİN 2000: 47, GENCAN 1979: 207, GÜLSEVİN 1997: 117, TEKİN 2000: 84, ŞAHİN 2003: 51, YÜKSEL 1996: 58]

VII.1.18. +(I)n {+m, +un}

İşlek olmayan bir isimden isim yapım ekidir. Kalıplaşmış olarak belli kelimelerde geçmektedir. Ek, geldiği kelimelerle kaynaşmış durumdadır.

Ek, çalışmamızdaki örneklerde ünlü uyumlarına uymaktadır.

EKİN İŞLEVLERİ

Korkmaz, bu eki alan kelimelerin ekle kaynaşmış olmasından dolayı işlevinin kesin olarak belirlenemediğini; ancak bu ekle yapılmış sıfatların anlam yapısına bakarak pekiştirme görevinde sıfat türeten bir küçültme eki olabileceğini belirtmiştir.

Banguoğlu da ekte bir küçültme, berkitme anlamının olabileceğini ifade etmiştir.

1-İsimlerden sıfatlar türetmiştir:

uzun < * *uz* + *un* RE.9b/5

ya mı < *ya + *ın* RE.3a/4 (KORKMAZ 2003: 60)

yo un < *yo +*un* KT.555b/4 (KORKMAZ 2003: 60)

Clauson ve Atalay, *yakın* kelimesini *yak* ‘yakmak’ +*ın* şeklinde incelerken Ergin, *uzun* kelimesini *uzu-n* şeklinde fiilden türemiş bir isim olarak tahlil etmiştir. Korkmaz ve Gülsevin ise eki isimden türemiş bir isim olarak tahlil etmişlerdir.

2-Küçültme ve berkitme işleviyle somut isimler türetmiştir:

boynlar < *boy* + (*u*)*n*+*lar* KT.378b/7, RE.42b/11

oyun ‘göğüs, cep’ < *oy* + *un* KT.405a/6 (KORKMAZ 2003: 60)

3-Ek, aşağıdaki örnekte ise hayvan adı yapmıştır:

oyun ‘koyun (bir hayvan)’ <*ko + *un* KT.50a/4, KT.352b/3

Eren, ET *kōn* biçiminin sonundaki *n*’nin Türk diyalektlerinde –y’ye çevrildiğini ifade etmiştir.

Clauson da *ko* kelimesinin anlamını *koyun* olarak vermiştir.

4-“Bir şeyle teçhiz edilmiş, bir şeye ait” anlamıyla somut isim yapmıştır: (GABAİN 2000: 47)

odun < *ōt* + *un* KT.651a/4 (EREN 1999: 304)

Gabain, +(i)*n* ekinin +*lı* ile aynı fonksiyona sahip olduğunu ifade eder.

ET: *küwençe* ‘gururlu’, *öle* ‘nemli’, *otu* ‘odun’ (GABAİN 2000: 47), *bodun* ‘boylar’ (TEKİN 2000: 85)

EAT: *öyün*, *uzun*, *ya in* (GÜLSEVİN 1997: 117)

TT: *boyun*, *koyun*, *odun*, *öğün*, *yakın*

[ATALAY 1942: 154, BANGUOĞLU 1998:181, CLAUSON 1972: 631, 904 EREN 1999:254/304, GABAİN 2000:47, GÜLSEVİN 1997:117, KORKMAZ 2003:60, ŞAHİN 2003: 51]

VII.1.19. +Inci { +ncı, +inci, +üncü }

Türkçede sayı adlarından sıra sayı sıfatları türeten işlek bir ektir. Çalışmamızda birkaç kelimedeki kullanılmıştır. Ek, ünlü ile biten kelimelere +*nci*, ünsüzle bitenlere +*inci* şeklinde gelmiştir.

Ek, kalınlık-incelik uyumuna uymakta, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise uymamaktadır: *dördüncü* < *dört* + *üncü* ME.36b/4, KT.315a/6

EKİN İŞLEVİ

1-Ek, sayı adlarından sıra sayı sıfatları türetmiştir:

altıncı < *altı* + *ncı* ME.36b/14, KT.315a/

beşinci < *beş* + *inci* KT.375b/7

bişinci < *biş* + *inci* KT.36b/8

dördüncü < *dört* + *üncü* ME.36b/4, KT.315a/6

ikinci < *iki* + *nci* ME.12b/11, KT.35b/2

sekizinci < *sekiz* + *inci* KT.21a/4

üçüncü < *üç* + *üncü* ME.41b/10, KT.119b/1

yedinci < *yedi* + *nci* KT.29b/1

yidinci < *yidi* + *nci* ME.38a/6

2-Ek, bir örnekte derece bildiren isim yapmıştır:

ortancı < *orta* + *ncı* KT.21/4

[BANKIR 1997: 5, BİRAY 1999:48, ÇAM 1993: 53, ERGİN 1993:159-160,GÜLSEVİN1997: 119, KORKMAZ 2003:61, KORKMAZ 1973: 197, ÖZKAN 1996:106, TİMURTAŞ 1994: 77, YÜKSEL 1996: 58]

VII.1.20. +(i)n

ET ve EAT'deki vasıta hali ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş ve zarf türetme ekine dönüşmüş bir yapım ekidir (KORKMAZ 2003:48).

Çalışmamızda bir örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

+(i)n eki geçtiği örnekte zarf yapmıştır:

gündüzün < *gündüz* + *in* KT.135a/1

ilkinki < *ilkin* + *ki* KT.276b/5

ET: *arı in, özin, otın* (GABAIN 2000: 64)

EAT: *gündüzün, yalnızın* (GÜLSEVİN 1997: 75)

TT: *ansızın, kışın, yazın*

[AKKUŞ 1995:188, BANGUOĞLU 1998:180, ÇENELİ 1997: 13-14, GABAİN 2000:64, KORKMAZ 2003:48, KORKMAZ 1973: 197, ÖZKAN 1996:123, TİMURTAŞ 1994: 75]

VII.1.21. +

İşlek olmayan bir ektir. Çalışmamızda tek örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

Benzerlik işleviyle isim yapmıştır (ERGİN 1993:167):

orta < *orta* (<*ortu*) + KT.151b/2 (EREN 1999: 310)

ET: *ilk* ‘ilk, birinci’ (TEKİN 2000: 83)

TT: *ortak*

[BİRAY 1999:67, CLAUSON 1972:205, ERGİN 1993:167, EREN 1999:310]

VII.1.22. + ı

Çalışmamızda bir örnekte geçen ek ünlü uyumuna tâbidir.

yıl ı ‘hayvan’ < *yıl + *ı* KT.50a/4

R s nen, kelimenin *yıl* sözünden yapılmış bir türev olduğunu dile getirmiştir.

Clauson da bu görüşe katılmıştır (EREN 1999: 454).

TT: *yılkı*

[EREN 1999: 454, CLAUSON 1972:925-926]

VII.1.23. +KI { +ki, ı }

İsimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler türeten bir ektir.

Çalışmamızda pek işlek değildir.

+*Kİ* ekinin hiçbir yapım ekinde bulunmayan özel bir kullanılışa sahiptir. Kök ve gövdelerin çekimli şekillerine yapım eki gelmediği halde +*Kİ* eki isim kök ve gövdelerine doğrudan doğruya geldiği gibi onların çekimli şekillerine de gelebilmektedir (ERGİN 1993:153).

TT’de tek şekilli olan +*Kİ* ekinin çalışmamızda kalın ve sedalı şekli de kullanılmıştır.

Ek, geçtiği örneklerde kalınlık-incelik uyumuna uymakta, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise uymamaktadır: *ilerüki* “ileriki” < *ilerü* + *ki* KT.367b/6

EKİN İŞLEVLERİ

1-Ek, yön ve zaman bildiren kelimelere gelerek “aitlik, içinde bulunma, bağlılık” anlamlarıyla sıfatlar yapmıştır:

altında ı ‘altındaki’ (*kimse*) < *altında* + *ı* KT.327b/1

evvelki ‘evvelki, önceki’ (*zam n*) < *evvel* + *ki* KT.7b/1

ilerüki ‘önceki’ (*atalarumuz*) < *ilerü* + *ki* KT.367b/6

ilkinki ‘ilk önceki’ (*bölükler*) < *ilkin* + *ki* KT.276b/5

ö dinki ‘önceki’ (*bir gün*) < *ö din* + *ki* KT.439a/4

Şo ra ı ‘sonraki’ (*ümmetler*) < *Şo ra* + *ı* KT.485a/1

2- Ek, bir örnekte zamir yapmıştır:

arasında ı ‘arasındaki’ < *arasında* + *ı* KT.629b/2

Deny, +*ki* ekini “Karmaşık Ek veya Zamirlik Ek” başlığı altında incelemiştir (DENY 1941: 191-194).

Gencan, +*ki* ekini “İlgi Adılı” adı altında ele almış, Ergin,+*ki* ekini yapım ekleri arasında saymış, Timurtaş ise +*Kİ* ekini “Vasfiyet Zamiri” başlığı altında incelemiştir.

ET: *biryeki* ‘güneydeki’, *ö reki* ‘öndeki’, *yirdeki* ‘yerdeki’ (GABAİN 2000: 44)

EAT: *ar asında ı*, *evvelki*, *ilerüki* (GÜLSEVİN 1997: 117)

TT: *düinkü*, *karşiki*, *önceki*

[BANGUOĞLU 1998:184-185, BİRAY 1999:33, ÇAM 1993: 53, ERGİN 1993:152-154, ERGİN 1997:431-432, GABAİN 2000: 44/47, GENCAN 1979: 262-263, GÜLSEVİN 1997: 117, ÖZKAN 1996:104, TEKİN 2000: 83-84, TİMURTAŞ 1994: 89]

VII.1.24. +(ü)k

Çalışmamızda bir kelimedede geçmektedir. Ek geçtiği örnekte ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVİ

Ek, geçtiği kelimedede eşya ismi yapmıştır:

yüzük ‘yüzük’ < *yüz* + *(ü)k* KT.378b/6

[EREN 1999: 462]

VII.1.25. +layın

Çalışmamızda işlek olmayan ek, tek örnekte görülmektedir.

EKİN İŞLEVİ

Ek, “gibi” anlamında benzerlik anlamıyla zarf yapmıştır.

u urlayın ‘gizlice’ < *u ur* + *layın* KT.277a74

Ekin etimolojisi için farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ergin, isimden fiil yapma eki olan *+la-*, *+le-* ile *-i*, *-i* gerundium ekinin birleşerek tek bir ek haline gelmesinden sonra *-n* instrumental ekinin benliğini kaybedip bu birliğe katılmasıyla meydana geldiğini belirtir. Bununla birlikte ekin “ile” edatıyla *i-* ‘takip etmek’ fiilinin kalıplaşmış gerundium ve instrumental şekliyle birleşmesinden (*ile+i-y-i-n*) çıkmış olabileceğini de ifade eden Ergin, ancak hem mana hem de şekil bakımından bu görüşü kabul etmenin güç olduğunu belirtmiştir.

Banguoğlu, iki bilelik hali (*-le* ve *-in*) ekinin üst üste gelmesiyle erkenden bir *-leyin* ekinin meydana geldiğini belirtmiştir.

Korkmaz ise, *+layın*, *+leyin* < *-la -y -i n* şeklinde tahlil etmiş ve *-n*’li bir zarf-fiil şekliyle kaynaşmış olabileceğini ifade etmiştir. *+la* fiili ile ilgisi kalmayan

ve zarf-fiil türetme özelliğini kaybeden *-layın*, benzetme ve eşitlik görevi ile kullanılan, türlü zarflar türeten bir ek haline gelmiştir.

EAT dönemi eserlerinden olan Kitab-ı Gunya'da ekin *-ledin* biçimine de rastlanmıştır.

EAT: *perv neleyin, u urlayın* (TİMURTAŞ 1994: 75), *ancılayın* 'öyle', *ikileyin o urlayın* 'gizlice' (GÜLSEVİN 1997: 117)

TT: *akşamleyin, sabahleyin*

[AKKUŞ 1995:188, BANGUOĞLU 1998:191, ERSOYLU 2001: 543, GABAİN 2000: 53, GÜLSEVİN 1997: 117, KORKMAZ 1973:197, KORKMAZ 2000:70, ŞAHİN 2003: 51]

VII.1.26. +IU {+li, +lu, +lü}

İsimden isim türeten işlek bir ektir. İncelediğimiz örneklerde bolca kullanılmıştır. İki örnek dışında ek, çalışmamızda yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır: *misilli,atalı*

Ek, kalınlık-incelik uyumuna uymakta, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise uymamaktadır: *adlu* < *ad* + *lu* ME.17a/7, *a açlu* < *a aç* + *lu* KT.463b/1

EKİN İŞLEVLERİ

İsimlerden ve sıfatlardan "sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma" anlamlarında isimler ve sıfatlar türetir:

1-Üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma işleviyle isimler türetmiştir:

adlu 'adlı' < *ad* + *lu* KT.351a/3, ME.17a/7

atalı 'babası olan' < *ata* + *lı* ME.17b/5

atlu'atlı' < *at* + *lu* KT.306b/4

ba lu 'bağlı' < *ba* + *lu* RE.3b/14

borçlu < *borç* + *lu* KT.203b/1

ekinlü 'tarıma elverişli arazi' < *ekin* + *lü* KT.274a/6

evlü 'evli' < *ev* + *lü* ME.18b/11

ge lülik 'gönüllülük' < *ge* + *lü* + *lük* KT.264a/5

güçlü < *güç* + *lü* KT.407a/7

işlü ‘işli, iş sahibi’ < *iş* + *lü* KT.269b/3

işlü ‘işli’ < *iş* + *lü* RE.35a/12

örtülü ‘örtülü’ < *örtü* + *li* KT.324b/2

sözlü ‘sözlü’ < *söz* + *lü* KT.339a/1, RE.20b/10, ME.13a/4

atlu ‘tatlı’ < *at* + *lu* KT.141a/2

uzlu < *uz* + *lu* KT.390b/7

türlü ‘çeşitli’ < *tür* + *li* RE.67a/12

yüzlü < *yüz* + *lü* RE.9a/3, ME.26a/13

2-Üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma işleviyle sıfatlar türetmiştir:

a arşulu (*bı arlar*) < *a arşu* + *lu* KT.396b/2

aydınlı lu ‘aydınlıklı’ (*yüzin*) < *aydınlı* + *lu* KT.357a/3

bıda lu ‘budaklı’ (*ağaçlar*) < *bıda* + *lu* KT.573b/7

bilgülü ‘bilgili’ (*ul*) < *bilgü* + *lü* ME.26a/7

çatallu ‘çatallı’ (*tütün*) < *çatal* + *lu* KT.627b/3

dürlü ‘türlü’ (*nimetler*) < *dür* + *lü* KT.4b/6

dürlü ‘türlü’ (*nesne*) < *dür* + *lü* ME.4a/7

emzükli ‘emzikli’ (*atunlar*) < *emzük* + *li* ME.17a/11

gizlü ‘gizli’ (*r z*) < *giz* + *lü* RE.17a/7

gizlü ‘gizli’ (*genc*) < *giz* + *lü* ME.4a/6

görlü ‘güzel’ (*biti*) < *görk* + *lü* KT.407a/4

görlü ‘güzel’ (*ten*) < *görk* + *lü* ME.50b/5

gözlü < *göz* + *lü* (*kişi*) KT.511a/1

günlücek ‘günlük’ (‘ömr’) < *gün* + *lü* + *cek* ME.46a/1

anlu ‘kanlı’ (*yaşlar*) < *an* + *lu* ME.48b/13

apulu ‘kapılı’ (*ev*) < *apu* + *lu* ME.46b/10

or ulu (*söz*) < *or u* + *lu* ME.48a/15

utlu (kit *b*) < *ut* + *lu* KT.150a/5

utlu (*ademler*) < *ut* + *lu* RE.20a/14

utlu (*onu*) < *ut* + *lu* ME.28b/12

sevgülü ‘sevgili’ (*ul*) < *sevgü* + *lü* ME.26a/7

sa ışlu ‘sayılı’ (*yıllar*) < *sa ış* + *lu* KT.313a/7

şulu (*bı ar*) < *şu* + *lu* KT.639b/3

sürmelü ‘sürmeli’ (*gözlüler*) < *sürme* + *lü* KT.483b/4

tatlu ‘tatlı’ (*su*) < *tat* + *lu* ME.8b/11

umudlu ‘umutlu’ (*c n*) < *umud* + *lu* ME.51a/11

3- İsimlerden ve sıfatlardan tarz bildiren zarflar türetmiştir:

dürlü ‘çeşitli’ < *dür* + *lü* RE.19a/5

gizlü ‘gizli’ < *giz* + *lü* KT.45b/2

ay ulı ‘kaygılı’ < *ay u* + *lı* KT.312b/7

sevgülü ‘iyi, güzel’ < *sevgü* + *lü* KT.197a/1

yazu lu ‘günahkar’ < *yazu* + *lu* KT.125a/1

yüklü ‘gebe, günakar’ < *yük* + *lü* KT.179b/6

yirlü yirince ‘yerli yerince’ < *yir* + *lü yirince* ME.7b/9

4- Bir örnekte nesnenin bol olduğunu gösteren isim yapmıştır:

a açlu ‘ağaçlı’ < *a aç* + *lu* KT.463b/1

5- Alıntı kelimelere de gelen +*LU* eki birçok örnek vermiştir:

‘ *ibetlü* ‘son, nihayet’ < ‘ *ibet* (A.) + *lü* KT.86b/3

‘*al metlü* ‘belirtili, işaretli’ < ‘*al met* (A.)+ *lü* KT.563b/2

‘*ayıblu* ‘eksik, kusurlu’ < ‘*ayıb* (A.)+ *lu* KT.322a/6

‘*a blu* ‘azap eden’ < ‘*azab* (A.)+ *lu* KT.123b/2

‘*a ametlü* ‘büyükük’ < ‘*azamet* (A.)+ *lü* KT.274a/6

ba tlu ‘talihli’ < *ba t* (A.)+ *lu* KT.249b/1, ME.10a/7

dertlü ‘dertli’ < *dert* (F.)+ *lü* ME.45a/14
amlu ‘kaygılı’ < *am* (A.) + *lu* RE.35a/16, ME.29a/8
gün hlu ‘günahkar’ < *gün h* (F.)+ *lu* ME.51a/3
ayırlu ‘hayırlı’ < *ayır* (A.)+ *lu* KT.33a/3
heybetlü ‘heybetli’ < *heybet* (A.)+ *lü* KT.280b/4, ME.52b/1
hid yetlü ‘doğru yola erdiren’ < *hid yet* (A.)+*lü* KT.27b/4
hürmetlü ‘hürmetli, saygılı’ < *hürmet* (A.)+ *lü* ME.30b/6
‘izzetlü ‘şerefli’ < *‘izzet* + *lü* KT.19b/1
ademlü ‘kutlu’ < *adem* (A.) + *lü* KT.328a/2
ker metlü ‘kerem sahibi’ < *ker met* (A.)+ *lü* ME.42a/12
keremlü ‘iyilik yapan’ < *kerem* (A.) + *lü* RE.53a/3
ıymetlü ‘değerli’ < *ıymet* (A.)+ *lü* KT.50a/4, RE.14a/4
uvvetlü ‘kuvvetli’ < *uvvet* (A.)+ *lü* KT.405a/3
lezzetlü ‘lezzetli’ < *lezzet* (A.)+ *lü* KT.307b/2
m llu ‘mal sahibi’ < *mal* (A.) + *lu* KT.317a/5
menfa‘atlü ‘yararlı’ < *menfa‘at* (A.) + *lü* KT.378b/4
mestlülük ‘sarhoşluk’ < *mest* (F.)+ *lü* + *lük* ME.4a/11
meşa atlu ‘zahmetli’ < *meşa at* (A.) + *lu* KT.34a/3
mühürlü < *mühür* (A.)+ *lü* KT.635b/1
mişilli ‘benzer’ < *mişil* (A.)+ *lü* KT.4b/1
n rlu ‘ışıklı, parlak’ < *n r* (A.)+ *lu* KT.137b/2
ra metlü ‘çok acıyan, rahmet sahibi’ < *ra met* (A.)+ *lü* KT.377a/5
sa‘ detlü ‘mutlu, saadetli’ < *sa‘ det* (A.) + *lü* ME.28b/12
şef atlü ‘merhamet sahibi, acıyan’ < *şef at* (A.)+ *lü* KT.322b/2
şerlü ‘şerli, kötülük yapan’ < *şer* (A.)+ *lü* KT.33a/4
al‘atlu ‘yüz, çehre, güzellik’ < *al‘at* (A.)+ *lu* RE.20b/10

z netlü ‘süslü’ < *z net + lü* ME.37b/4

ziy nlu ‘zarara uğrayan’ < *ziy n (A.) + lu* KT.223a/6

Gabain, ekin kökeninin Moğolca “bir şeyle teçhiz edilmiş olan şey” anlamındaki *-lık* ile ilgili olabileceğini belirtmiştir.

Deorfer’e göre bu ek, en eski Türkçedeki *-*lɣa / -lge* ekinden gelmektedir (ÇENELİ 1997: 10).

Ergin, *+lı ekinin* ET’de *-lı* , *-lig*, *-lu* , *-lüg* şeklinde olduğunu, EAT’de ise Batı Türkçesinde *ve g*’leri düşmesi ekin vokaline tesir ettiği için yalnız yuvarlak olarak *-lu*, *-lü* şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir. TT’de ek ünlü uyumlarına bağlı olarak *+lı*, *+li*, *+lu*, *+lü* şekillerinde kullanılır.

Timurtaş da ekteki vokalin yuvarlak olmasını ET’deki şekli olan *-lı* , *-lig*’deki *-* ve *-g*’nin düşmesine bağlamaktadır (TİMURTAŞ 1994: 78) .

ET: *ilig* ‘hükümdar’ (GABAİN 2000: 44)

EAT: *adlu*, *bel lu*, *gözlü*, *sevgülü* (TİMURTAŞ 1994: 78)

TT: *güneşli*, *düşünceli*, *kilitli*, *sulu*

[AKKUŞ 1995: 195, BANGUOĞLU 1998: 91, BİRAY 1997: 23-29, ÇENELİ 1997: 10-11, ERGİN 1993: 150-151, GABAİN 2000: 44, GÜLSEVİN 1997: 118, KORKMAZ 2003: 53-55, KORKMAZ 1973:196, TEKİN 2000: 84, TİMURTAŞ 1994: 78, ZÜLFİKAR 1991: 109, YAZICI 2002: 36]

VII.1.27. +lik {+lı , +lik, +lu , +lük, -lu }

Genellikle isimlerden ve sıfatlardan isimler türeten *+(I)Ik* eki, Türk Dilinin en işlek eklerindedir. Ek, çalışmamızda da çok sayıda örnekte kullanılmıştır.

Ek, Türkçe kelimelerde ünlü uyumlarına tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *şusuzlu* ‘susuzluk’ < *şusuz + lu* KT.214a/5, *ço lu* ‘çokluk’ < *ço + lu* KT.183b/7, *darlı* < *darlı + lu* KT.152a/5

EKİN İŞLEVLERİ

1- Bir meslekle uğraşan kimseyi gösteren isimlerden meslek adı ve uğraş bildiren isimler yapar:

dilencilik < *dilenci* + *lik* KT.562b/5

u urluk ‘hırsızlık’ < *u ur* + *lik* RE.60a/10

u urlu ‘hırsızlık’ < *u ur* + *lı* KT.258a/2

2- Ek, sıfatlara gelerek birçok soyut isim yapmıştır:

açlı < *aç* + *lı* KT.214a/6, RE.56b/4

alça lı ‘aşağılık’ < *alça* + *lı* RE.57b/5

artu lı ‘aşırılık’ < *artu* + *lı* KT.199b/2

arılı ‘temizlik’ < *arı* + *lı* KT.458b/1

arulu ‘temizlik’ < *aru* + *lı* KT.378b/1

aydınlı < *aydın* + *lı* KT.264b/2, 457b/5

ayrulu ‘ayrılık’ < *ayru* + *lı* + *ı* RE.16b/9

baylı ‘zenginlik’ < *bay* + *lı* KT.308b/7

birlik < *bir* + *lik* KT.203a/7

ço lı ‘çokluk’ < *ço* + *lı* KT.183b/7

darlı < *darlı* + *lı* KT.152a/5

delülik ‘delilik’ < *delü* + *lik* KT.238b/5

delülük ‘delilik’ < *delü* + *lük* KT.371a/6

do rulu ‘doğruluk’ < *do ru* + *lı* KT.47a/5

egrilik ‘eğrilik’ < *egri* + *lik* KT.312b/2

eksiklik < *eksik* + *lik* KT.618a/6

eylik ‘iyilik’ < *ey* + *lik* KT.112b/6

esrüklik ‘sarhoşluk’ < *esrük* + *lik* KT.626a/2

ge ezlik ‘kolaylık’ < *ge ez* + *lik* KT.467b/7

ge lik ‘genişlik’ < *ge* + *lik* KT.39b/3
genişlik < *geniş* + *lik* KT.93a/7
ginişlik ‘genişlik’ < *giniş* + *lik* RE.38a/8
ıra lı ‘uzaklık’ < *ıra* + *lı* KT.300b/5
ocalı ‘yaşlılık’ < *oca* + *lı* KT.351b/7
lnlı < *alın lı* KT.630b/5
atılı ‘acımasızlık’ < *atı* + *lı* KT.206a/1
ıdlık ‘ktlık’ < *ıd* + *lık* ME.17a/9
şar lı < *şar ır* + *lı* KT.304a/2
şarplı ‘güçlük’ < *şarp* + *lı* KT.605a/5
şusuzlu ‘susuzluk’ < *şusuz* + *lu* KT.214a/5
şinlik ‘şenlik’ < *şin* + *lik* ME.12a/7
arlı ‘darlık’ < *r* + *lı* KT.213b/3, RE.38a/8
tizlik ‘tezlik’ < *tiz* + *lik* KT.405a/4
to lı ‘katık’ < *to* + *lı* KT.367a/6
ululu ‘yücelik’ < *ulu* + *lu* KT.227b/2, ME.38b/9
uzunlu < *uzun* + *lu* KT.303a/1
uzunlu ‘uçtan uca mesafe, uzunluk’ < *uzun* + *lu* RE.22a/10
ya şılı ‘güzellik’ < *ya şı* + *lı* KT.26a/3
ya mlı < *ya m* + *lı* KT.491a/7
yamanlı ‘kötülük’ < *yaman* + *lı* KT.12a/2
yavuzlu ‘kötülük’ < *yavuz* + *lık* KT.52b/1
yigitlik < *yigit* + *lik* KT.322b/4
yiynilik ‘hafiflik’ < *yiyni* + *lik* KT.26b/5

yo sulli ‘yoksulluk’ < *yo sul* + *lı* KT.309a/1

yumşaklı ‘yumuşaklık’ < *yumşak* + *lı* KT.609a/1

yücelik < *yüce* + *lik* KT.424a/4, RE.57b/5

3- Ek, isimlerden de birçok soyut kelime türetmiştir:

beglik ‘beylik’ < *beg* + *lik* RE.46a/9

benlik < *ben* + *lik* RE.29b/11

birlik < *bir* + *lik* RE.38a/10

dirilik ‘geçim’ < *diri* + *lik* KT.628b/4

dirilik ‘canlılık, diri olma’ < *diri* + *lik* ME.58b/7

dirlik ‘hayat, geçim’ < *dir* + *lik* KT.6b/1, RE.24a/1

güçlük ‘güçlük’ < *güç* + *lik* KT.44b/1

ikilik < *iki* + *lik* RE.38a/10

karavaşlık ‘hizmetçilik’ < *karavaş* + *lık* ME.26a/11

ona lı ‘misafirleri ağırlama’ < *ona* + *lı* KT.517a/7

onu lı ‘konukluk’ < *onu* + *lı* KT.578b/7

onukluk < *onuk* + *luk* ME.28b/14

ullı ‘kulluk’ < *ul* + *lı* RE.49a/4

o lanlı ‘çocukluk’ < *o lan* + *lı* KT.260a/2

orta lı < *orta* + *lı* KT.298a/1

senlik ‘senlik’ < *sen* + *lik* RE.29b/15

tanı lı ‘tanıklık’ < *tanı* + *lı* KT.250a/3

tanu lı ‘tanıklık’ < *tanu* + *lı* KT.20b/6

tanu lu ‘tanıklık’ < *tanu* + *lu* KT.125a/2

varlı < *var* + *lı* RE.2b/8, ME.3b/13

yigitlik ‘yiğitlik’ < *yigit* + *lik* RE.40b/6

yo lu < *yo* + *lu* RE.34b/16, ME.6b/11

yoldaşlık < *yoldaş* + *lık* ME.26a/11

4- Ek, -*mak*, -*mek* isim-fiil eklerinden sonra gelerek soyut isimler teşkil etmiştir:

bakmaklığa < *bakmak* + *lık* + *a* ME.12b/14

binmeklige < *binmek* + *lik* + *e* ME.39b/4

da maklı < *da mak* + *lı* ME.16b/13

gelmeklige < *gelmek* + *lik* + *e* ME.39b/4

görmeklige < *görmek* + *lik* + *e* ME.53b/4

görmekligi < *görmek* + *lik* + *i* ME.19b/12

içmekligi < *içmek* + *lik* + *i* RE.31a/14

ılmaklığa < *ılmak* + *lık* + *a* ME.48b/15

ırmaklığa < *ırmak* + *lık* + *a* ME.43b/7

sürmeklik < *sürmek* + *lik* ME.53b/4

varmaklık < *varmak* + *lık* ME.36a/1

5- “Bir şey için” anlamıyla tahsis işlevli eşya isimleri türetmiştir:

iplik ‘iplik’ < *ip* + *lik* KT.293b/4

6- Yer ismi yapmıştır:

ekinlik ‘ekinlik’ < *ekin* + *lik* KT.63b/6

7- Zaman gösteren isimlere gelerek “o zaman süresi içine giren” anlamında ad ve sıfatlar türetir:

aylık ‘otuz günlük’ < *ay* + *lık* KT.462b/2

uşlu ‘Günün sabah ile öğle arasındaki bölümü’ < *uş* + *lu* KT.181b/3,
ME.21b/14

yıllı < *yıl* + *lı* ME.39a/9

8- Bir nesnenin doğadaki bolluğunu, toplu olarak bulunduğu yeri gösteren isim türetmiştir:

otlu ‘otluk’ < *ot* + *lı* KT.638b/7

9- Bir örnekte renk isminden o rengin hâkim ve yaygın olduğunu bildiren somut isim türetmiştir:

a lı ‘beyazlık’ < *a* + *lı* KT.625b/4

10- Ekin türettiği diğer kelimeler:

a ırlı ‘yaya’ < *a ır* + *lık* KT.200b/12

aralık ‘mesafe’ < *ara* + *lık* ME.39a/14

aralı ‘zaman, sıra’ < *ara* + *lı* RE.23b/1

11- +*lUk* eki alıntı kelimelerde de bol örnek vermiştir.

a) Meslek adı ve uğraş bildiren isimler yapar:

c ulı ‘büyücülük’ < *c u* (F.) + *lı* KT.418a/4, KT.396a/2

d y lı ‘bakıcılık’ < *d y* (F.) + *lık* ME.17a/712

derv şlik ‘dervişlik’ < *derv ş* (F.) + *lık* KT.302a/4

sul nlı ‘sultanlık’ < *sul n* (A.) + *lı* KT.612b/3

t cirlik ‘tüccarlık’ < *t cir* (A.) + *lık* KT.81b/6

tecirlik ‘tüccarlık’ < *tecir* (A.) + *lık* KT.47a/6

pey amberli ‘peygamberlik’ < *pey amber* (F.) + *lı* KT.58b/3

hüsrevligin ‘padişahlık’ < *hüsrev* (F.) + *lık* + *in* RE.2a/12

mu ribligin ‘çalıcılık’ < *mu rib* (A.) + *lık* + *in* RE.2a/12

neb lik ‘nebilik’ < *neb* (A.) + *lık* KT.572a/2

p dişahlı ‘padişahlık’ < *p dişah* (F.) + *lı* KT.599b/6, ME.26a/15

b) Sıfatlardan birçok soyut isim yapmıştır:

‘aş lik < *‘aş* (A.) + *lık* KT.331b/6

şin lı ‘bildik, tanıdık’ < *şin* (A.) + *lı* RE.61b/7

b li lı ‘ergenlik’ < *b li* (A.) + *lı* KT.250a/1

ba llı ‘cimrilik’ < *ba l* (A.) + *lı* KT.590a/7

ba ranlı ‘azmışlık, böbürlenme’ < *ba ran* (A.) + *lı* KT.188b/4

bendelik ‘kölelik’ < *bende* (F.)+ *lük* RE.46a/9
bed-ba tlı ‘talihsizlik’ < *bed-ba t* (F.)+ *lı* KT.642b/5
c hillı ‘cahillik’ < *c hil* (A.)+ *lı* KT.79a/4
cebb rlı ‘zorbalık’ < *cebb r* (A.)+ *lı* KT.399b/4
dostlı ‘dostluk’ < *dost* (F.)+ *lı* KT.41a/6, ME.4a/11
efdallı ‘üstünlük’ < *efdal* (A.)+ *lı* KT.301a/3
em nlik ‘güvenlik’ < *em n* (A.)+ *lik* KT.68b/3
fa rlı < *fa r* (A.)+ *lı* KT.197b/4, ME.18a/4
fillı ‘gaflet, sapıklık’ < *fil* (A.)+ *lı* KT.73b/1
an lik ‘zenginlik’ < *an* (A.)+ *lik* ME.18b/13
af flı < *af if* (A.)+ *lı* KT.200b/2
a lı ‘doğruluk’ < *a* (A.)+ *lı* KT.233b/4
lislı ‘saflık, temizlik’ < *lis* (A.)+ *lı* KT.445b/3
as dlı ‘hasetlik’ < *asud* (A.)+ *lı* KT.16b/3
ayınlı ‘hainlik’ < *ayın* (A.)+ *lı* KT.95a/4
hel lli ‘helalik’ < *hel l* (A.)+ *lı* KT.409a/6
iminlik ‘eminlik’ < *imin* (A.)+ *lik* KT.279a/3
k hellı ‘tembellik’ < *k hel* (A.)+ *lı* KT.202b/3
l -mek nli ‘mekansızlık’ < *l -mek n* (A.)+ *lı* RE.3a/6
mestligile ‘sarhoşluk’ < *mest* (F.)+ *lik* + *ile* RE.58a/16
mestlülük ‘sarhoşluk’ < *mestlü* (F.)+ *lük* ME.4a/11
miskinlik ‘yoksulluk, düşkünlük’ < *miskin* (A.)+ *lik* KT.63a/2
mu kemli ‘sağlamlık’ < *mu kem* (A.)+ *lı* KT.5a/4
müdbirlik ‘talihsizlik, düşkünlük’ < *müdbir* (A.)+ *lik* RE.60a/8

mün fi li ‘münafıklık’ < *mün fi* (A.)+ *lı* KT.115b/6
n -sip sli ‘nankörlük’ < *n -sip s* (F.)+ *lı* KT.273a/5
peş m nli ‘pişmanlık’ < *peş m n* (F.)+ *lı* KT.224a/6
peş m nlu ‘pişmanlık’ < *peş m n* (F.)+ *lu* KT.502a/6
r ılı ‘razı olma’ < *r ı* (A.)+ *lı* KT.583b/1
rindlik ‘alçakgönüllülük’ < *rind* (F.)+ *lik* KT.314b/6
r şen li ‘aydınlık’ < *r şen* (F.)+ *lı* RE.61b/7
ş f lik ‘şeffaflık’ < *ş f* (A.)+ *lik* KT.625b/4
sel metli ‘güven içimnde olma’ < *sel met* (A.)+ *lı* KT.109a/7
ser oşlı ‘sarhoşluk’ < *ser oş* (F.)+ *lı* KT.566a/4
ş d lik ‘memnunluk, gönül ferahlığı’ < *ş d* (F.)+ *lik* ME.47a/1
şomlu ‘uğursuzluk’ < *şom* (A.)+ *lı* KT.169a/6
ş ılı ‘mutluluk’ < *ş ı* (F.)+ *lı* KT.266/2
t zelik < *t ze* (F.)+ *lik* KT.635b/1
yes rlik ‘esirlik’ < *yes r* (A.)+ *lik* KT.448b/1
zindelik ‘canlılık’ < *zinde* (F.)+ *lik* RE.46a/9

c) İsimlerden türettiği soyut kelimeler:

‘a ılsuzlu ‘akılsızlık’ < *‘a ılsuz* (A.)+ *lı* KT.147a/2
b zirg nli ‘alışveriş, ticaret’ < *b zirg n* (F.)+ *lı* KT.380b/1
be-cidlik ‘üzerinde ısrarla durma’ < *be-cid* (F.)+ *lik* KT.550b/7
ber berli ‘beraberlik’ < *ber ber* (F.)+ *lı* KT.190a/5
b z rli ‘ihtar, ilgiyi kesme’ < *b z r* (F.)+ *lı* KT.193a/3
dilg rlik ‘incitme, sıkıntı verme’ < *dilg r* (F.)+ *lik* KT.452b/1

düşm nli < *düşm n* (F.)+ *lı* KT.64a/2

düşvarlı ‘güçlük, zorluk’ < *düşv r* (F.)+ *lı* KT.644a/6

az lı ‘Allah yolunda savaşma’ < *az* (A.)+ *lı* KT.33a/3

astalı < *asta* (F.)+ *lı* KT.3a/1, KT. 189a/3, RE.41b/9

hestlik ‘varlık, var olma’ < *hest* (F.)+ *lik* RE.58a/16

orlı ‘kötülük’ < *or* (F.)+ *lı* KT.618a/6

im mli ‘önderlik’ < *im m* (A.)+ *lı* KT.18b/4

ma b nli ‘aldanmışlık’ < *ma b n* (A.)+ *lı* KT.600b/4

mas aralı ‘maskaralık’ < *mas ara* (A.)+ *lı* KT.116b/4

ma l mli in ‘sessiz zulüm görme’ < *ma l m* (A.)+ *lı* + *in* RE.52b/2

mel methli < ayıplıma, kınama’ < *mel met* (A.)+ *lı* RE.60b/15

melüllik ‘mahzunluk’ < *melül* (A.)+ *lik* ME.12a/3

muştılı ‘müjdelik, müjde dolu’ < *muştı* (F.) + *lı* KT.428b/7

muştulu ‘müjdelik, bahşiş’ < *muştı* (F.) + *lu* ME.12b/15

p rlik ‘yaşlılık, ihtiyarlık’ < *p r* (F.)+ *lik* RE.42b/8

sayr lı ‘hastalık’ < *sayr* (A.)+ *lı* RE.16b/9

uşmanlı ‘düşmanlık’ < *uşman* (A.)+ *lı* KT.12b/5

v cibli ‘vacibilik’ < *v cib* (A.)+ *lı* KT.302b/1

vek llik ‘vekillik’ < *vek l* (A.)+ *lik* KT.90a/2

a’ flı ‘zayıflık’ < *a’ f* (A.)+ *lı* KT.191a/7

z r lı ‘yalvarıp yakarma’ < *z r* (F.)+ *lı* KT.372a/1

el llik ‘aşağılık’ < *el l* (A.)+ *lik* KT.9a/7

ziy nli ‘zarara uğrama’ < *ziy n* (F.)+ *lı* KT.

d) İnanışı, o inanişā bağılılığı bildiren isimler yapmıştır:

müsülm nli ‘müslümanlık’ < *müsülman* (A.)+ *lı* KT.115b/7

k firlik ‘kafirlik’ < *kafir* (A.)+ *lik* KT.117b/6

e) Bir örnekte tahsis (bir şey için) işlevli isim yapmıştır:

urb nli ‘kurbanlık’ < *urb n* (A.)+ *lı* KT.105b/6

f) Yer ismi yapar:

beriyyelik ‘çöl’ < *beriyye* (A.)+ *lik* KT.452b/5

g) Bir örnekte musıkide kullanılan bir makam adı yapmıştır:

b selik ‘Türk musıkisinde bir makam adı’ < *b se* (F.)+ *lik* RE.18b/1

ET’de düzlük-yuvarlaklık uyumuna tabii olan ekin dört şekli vardı. EAT’de ise bir müddet düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalmış, ekin yalnız düz şekilleri kullanılmıştır. TT’de ek, düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak dört şekillidir.

Bang, +*lik* ekinin ilen ‘ile’ kelimesinden ileri geldiğini ileri sürerken, Deny, bu eki müstakil *ilik* ‘il-’ kelimesinden geldiğini ileri sürmüştür. Kotwicz’e göre asıl ek, Tunguz dillerinde çokluk eki olarak kullanılan *-l’*dir.

Lewitskova, +*lik* ekinin topluluk anlamındaki *-lar / -ler* ekindeki *-l* ile kökeni ve fonksiyonu bilinmeyen bir *-k* ekinin birleşmesinden meydana geldiğini söyler. Ancak Serebrennikov, ikinci unsur olan *-k*’nin hiçbir zaman bağımsız bir çokluk eki olmadığını ifade ederek *-k*’nin topluluk, çokluk belirten *-lık* ekinin bünyesinde bulunan bir yardımcı unsur olduğunu ileri sürer (TENİSEV 1988: 138-140).

ET: *a ılı* ‘hazine, ambar’, *ad ırlı* ‘hara’, *yimişlik* ‘meyve bahçesi’, *suwlu* ‘su kabı’ (GABAİN 2000: 44)

EAT: *eyülük* ‘iyilik’, *erlik*, *ümmetlik*, *yigitlik* (TİMURTAŞ 1994: 78)

TT: *gençlik*, *ormanlık*, *gözlük*, *insanlık*

[AKKUŞ 1995: 194-195, BANGUOĞLU 1998: 193, BİRAY 1999:9-15, ÇENELİ 1997:12, ERGİN 1993:146, GABAİN 2000:44, GÜLSEVİN 1997:117-118, KORKMAZ 2003:55-58, TEKİN 2000: 85, TENİSEV 1988: 138-140, TİMURTAŞ 1994:78, TİMURTAŞ 1995:429, ZÜLFİKAR 1991: 110-113]

VII.1.28. +re

Çalışmamızda iki örnekte görülen ek fazla işlek değildir.

EKİN İŞLEVİ

1.+re eki geçtiği bir örnekte yer zarf yapmıştır (GÜLSEVİN 1997: 119):

içre ‘içeri’ < *iç* + *re* RE.11a/17

2. Bir örnekte ise zaman zarfı yapmıştır:

so ra < *so* + *ra* KT.5a/4, ME.4a/4, RE.8a/17

Timurtaş, +re ekini “cihet ekleri” başlığı altında incelemiştir.

ET: *asra* ‘aşağıda’, *içre* ‘içeride’, *taşra* ‘dışarıda’ (TEKİN 2000:85)

EAT: *içre*, *taşra*, *sonra*, *üzre* (TİMURTAŞ 1994: 74)

TT: *sonra*

[AKKUŞ 1995: 187, ÇAM 1993:54, GABAİN 2000: 65, GÜLSEVİN 1997: 119, KARAHAN 1994: 78, KORKMAZ 1973: 145, ÖZMEN 2001: 325, TEKİN 2000: 85, TİMURTAŞ 1994: 74]

VII.1.29. +rek

Çalışmamızda bir kelimedede geçmektedir.

EKİN İŞLEVLERİ

Ek, geçtiği tek örnekte zarf türetmiştir:

yegrek ‘daha iyi’ < *yeg* + *rek* KT.322b/1

Timurtaş, +rek ekini çekim ekleri arasında incelerken, Korkmaz ve Gülsevin isimden isim yapan ekler başlığı altında incelemiştirlerdir.

Bang, ekin *ırak* kelimesinden geldiğini ileri sürerken Deny, -rak ekinin -rak şeklinde kullanıldığını belirterek bu ekin *ırak* kelimesinden gelebileceği ihtimalini ortaya atmıştır. Menges de ekin “ırak” kelimesinden geldiği görüşünü benimser. Bu

görüşlere karşılık Eckmann, *-rak / -rek* ekinin *-ra* ekli bir denominal fiilin - ile teşkil edilen bir deverbal isminden çıkmış olduğunu ileri süren Ramstedt'in görüşünü kabule değer görür.

EAT:*karşurak, ya arak* (TİMURTAŞ 1994: 74), '*acabra , atıra* (GÜLSEVİN 1997: 119)

[BİRAY 1999: 58, ECKMANN 1953:49-52, ERGİN 1993: 163, ERGİN 1997:433, ERSOYLU 2001: 543, KARAHAN 1994:65, GÜLSEVİN 1997:119, GÜLTEKİN 2002:126, KORKMAZ 1973:197, TİMURTAŞ 1994: 74, YAZICI 2002: 37]

VII.1.30. +sı

Ek, çalışmamızda işlek olmayıp tek kelimedede geçmektedir.

EKİN İŞLEVLERİ

Ek, geçtiği tek örnekte isimden benzerlik, yakınlık anlamıyla kelime türetmiştir:

ayru sı < ayru + sı KT.263b/3

+sı eki ET'de *+sig, +sig* şeklindeydi. Batı Türkçesine geçerken ekteki *-g* ve *- 'nin* düşmesiyle EAT'de ek *+sı, +si* şeklini alan ek TT'de ise *+sı, +si, +su+, +sü* şeklinde dört şekilli olarak kullanılmaktadır.

ET: *adınsı* 'başka türlü', *begsig* 'bey gibi', *ulsı* 'köle gibi', (GABAİN 2000: 48)

EAT: *ayru sı* (KARAHAN 1994: 65), *artu sı, ayru sı* (GÜLSEVİN 1997: 119), *urumsı* (ERGİN 1997: 434)

TT: *ayrıksı, çocuksu, erkeksi, terliksi*

[BİRAY 1999: 51, ERGİN 1993:161, ERGİN 1997: 434, GABAİN 2000: 48, GÜLSEVİN 1997: 119, TEKİN 2000: 174]

VII.1.31. +süz { +sız, +sız, +suz, +süz }

İsimden isim yapan işlek eklerdendir. Çalışmamızda çokça kullanılmıştır. +sIz eki isimlerden “yokluk, eksiklik” bildiren sıfatlar türetir. Bu ek, +lı ekinin menfisidir.

+sIz eki çalışmamızda Türkçe kelimelerde kalınlık-incelik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *atasuz* ‘babsız’ < *ata+suz* ME.20a/12, *arısuz* ‘temiz olmayan’ < *arı+suz* KT.273a/1, *ge lüsizlik* ‘gönülsüzlük’ < *ge lü + siz + lik* KT.264a/5, *c nsuz* ‘cansız’ < *c n + suz* KT.350b/2

EKİN İŞLEVLERİ

1-İsimlerden “yokluk, menfilik” anlamında sıfatlar türetir:

atasuz ‘babsız’ (*o lancu um*) < *ata + suz* ME.20a/12

a asuz ‘babasız’ (*yet m*) < *a a + suz* RE.50b/12

bıda suz ‘dalsız, kolsuz’ (*urm a acı*) < *bıda + suz* KT.327a/7

dikensiz (*sidre a acı*) < *diken + siz* KT.578a/1

elsüz ‘elsiz’ (*o lı*) < *el + süz* ME.29b/11

orta suz ‘eşi benzeri olmayan, tek’ (*ıy met günü*) < *orta + suz* KT.155b/6

otsuz ‘kurak, çorak’ (*yer*) < *ot + suz* KT.449a/3

sensüz ‘sensiz’ (*mek n*) < *sen + süz* RE.4a/2

şusuz ‘susuz’ (*kişi*) < *şu + siz* KT.380b/6

2-Sıfatlardan olumsuzluk ifade eden sıfatlar türetir:

arısuz ‘kötü, temiz olmayan’ (*a aç*) < *arı + suz* KT.273a/1

arusuz ‘ahlaksız’ (*avratlar*) < *aru + suz* KT.378a/2

3-İsim ve sıfatlardan menfilik ifade eden zarflar türetir:

amansuz ‘amansız’ < *aman + suz* RE.55b/6

a suzda ‘ansızın’ < *a + siz + da* KT.264a/1

anasuz ‘anasız’ < *ana* + *suz* ME.20b/5

ansuzın ‘ansızın’ *an+suz+ın* ME.39a/7

atasuz ‘babasız’ < *ata* + *suz* ME.20b/5

aya suz ‘ayaksız’ < *aya* + *suz* RE.20b/14

babasuz ‘babasız’ < *baba* + *suz* ME.53a/15

direksüz ‘direksiz’ *direk* + *süz* RE.3b/6

eksüksüz ‘eksiksiz’ < *eksük* + *süz* KT.317a/3

gözsüz < *göz* + *süz* KT.92b/7

ısz ‘ıssız’ < *ıs* + *sız* KT.632b/7

nesnesüz ‘nesnesiz’ < *nesne* + *süz* KT.566b/6

öksüz ‘öksüz’ (*m lı*) < *ök* + *süz* (< *ög* + *süz*) KT.149b/3

4- +*sUz* ekinin türettiği diğer isimler:

be deşsüz ‘eşsiz, dengi olmayan’ < *be deş* + *süz* KT.275b/1

dilsüz ‘dilsiz’ < *dil* + *süz* KT.291a/6

anatsuz ‘kanatsız’ < *anaat* + *suz* RE.20b/17

5- +*suz* eki bir örnekte +*lık* ekinden sonra gelerek birlikte soyut isim yapmıştır:

ge lüszlik ‘gönülsüzlük’ < *ge lü* + *süz* + *lık* KT.264a/5

6- +*sUz* ekinin alıntı kelimelerden türettiği örnekler

a) “Yokluk, menfilik” anlamında sıfatlar türetmiştir:

fetsüz ‘kusursuz, belasız’ (*o uz yetler*) < ‘*afet* (A.)+ *süz* KT.405a/7

‘*a ılsuz* ‘akılsız’ (*kişiler*) < ‘*a il* (A.)+ *süz* + *lar* KT.21a/2

‘*a asuz* ‘bahşişsiz’ (*üsrev*) < ‘*a a* (A.)+ *suz* RE.53b/1

c nsuz ‘cansız’ (*ş retler*) < *c n* (A.)+ *suz* KT.350b/2

güm nsız ‘kesin, şüphesiz’ (*aber*) < *güm n* (F.)+ *süz* KT.580a/7

adsüz ‘sonsuz’ (*yıllar*) < *ad* (A.)+ *süz* KT.629a/3

a suz ‘haksız’ (*yer*) < *a* (A.)+ *suz* KT.9b/2

keremsüz ‘bağışsız, lütufsuz’ (*kişi*) < *kerem* (A.)+ *süz* RE.53a/12

iy suz ‘ışksız’ (*yıldırım*) < *ziy* (A.)+ *suz* RE.53b/11

ziy nsuz ‘zararsız’ (*m ye*) < *ziy n* (F.)+ *suz* RE.53b/11

b) Menfilik ifade eden zarflar türetir:

‘amelsüz ‘amelsiz’ < *‘amel* (A.)+ *süz* RE.26a/5

‘ayıbsuz ‘kusursuz’ < *‘ayıb* (A.)+ *suz* KT.417b/5

ç resüz ‘çaresiz’ < *ç re* (F.)+ *süz* ME.20b/10

azelsüz ‘gazelsiz, şiir türü’ < *azel* (A.)+ *süz* RE.26a/5

güm nsuz ‘şüphesiz, zansız’ < *güm n* (F.)+ *suz* KT.405b/2, RE.55b/6

is bsuz ‘sayısız, çok’ < *is b* (A.)+ *süz* KT.32a/5, KT.509a/6

a suz ‘hatasız’ < *a* (A.)+ *suz* RE.67b/1

hid yetsüz ‘hidayetsiz’ < *hid yet* (A.)+ *süz* KT.357a/2

nev suz ‘sessiz, sedasız, makam’ < *nev* (F.)+ *suz* RE.50b/12

şübhesüz ‘şüphesiz’ < *şübhe* (A.)+ *süz* RE.60b/17

a ‘absüz ‘zahmetsiz, eziyetsiz, rahat’ < *a ‘ab* (A.)+ *süz* RE.36b/11

c) +*sUz* ekinin türettiği diğer kelimeler:

ay suz ‘hayasız’ < *ay* (A.)+ *suz* RE.47a/15

ibtid suz ‘ezeli’ < *ibtida* (A.)+ *suz* KT.580b/5

Bang, +*sIz* ekinin -*z* fiilden isim yapma ekinin -*sı* fiili üzerine gelmesiyle oluştuğunu belirtmiştir (ÇENELİ 1997: 15).

Menges ise ekin isimden fiil yapma eki +*sı*’nın üzerine -*z* fiilden isim yapma ekinin getirilmesiyle önce kelime şeklinde oluştuğunu ve daha sonra eklediğini ifade etmiştir. Çeneli, bu izahı kabule daha yakın bulmuştur (ÇENELİ 1997: 15).

+*sIz* eki ET’de ünlü uyumlarına bağlı olarak +*sız*, +*siz*, +*suz*, +*süz* şekillerinde kullanılmıştır. EAT’de ise vokal uyumu dışında kalmış ve genellikle yuvarlak vokalli olarak kullanılmıştır. TT’de ek ünlü uyumlarına bağlı olarak dört şekilde kullanılmaktadır.

ET: *aşsız* ‘yiyeceksiz’, *idsiz* ‘sahipsiz’, *otsuz* ‘otsuz’, *ögsüz* ‘anasız’ (TEKİN 2000: 86)

EAT: *demsüz, dikensüz, ıssuz, gözsüz* (TİMURTAŞ 1994: 79)

TT: *anlamsız, bilgisiz, davetsiz, kimsesiz, yurtsuz*

[AKKUŞ 1995:195, BANGUOĞLU 1998: 52, BİRAY 1999: 29, ÇENELİ 1997:15, ERGİN 1993: 151-152, GABAİN 2000: 45, HALICI 2001: 82, KORKMAZ 1973:196, KÜLTÜRAL 1999: 2506, ŞAHİN 2003: 51, TİMURTAŞ 1994: 79, TİMURTAŞ 1995:429, ZÜLFİKAR 1991: 141-142]

VII.1.32. +sul

İncelediğimiz metinlerde işlek olmayan bir isimden isim yapım ekidir. Ek, geçtiği örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVİ

+*sul* eki, benzerlik ve ilgi işleviyle kelimeler türetmiştir:

yo sul ‘yoksul’ < *yo* + *sul* ME.25b/1, RE.51a/3, KT.359b/3

yo sul < *yo* + *sul* KT.26a/6

EAT: *yo sul* (GÜLSEVİN 1997: 119)

TT: *yoksul*

[BİRAY 1999: 75, ERGİN 1993: 168, ERSOYLU 2001: 544, GÜLSEVİN 1997: 119, KORKMAZ 1973:196, ŞAHİN 2003: 51]

VII.1.33. +z

Ek, çalışmamızda tek örnekte bulunmaktadır.

EKİN İŞLEVİ

Sayı bildiren kelimeye gelerek topluluk, eşitlik ifadesi katar:

ikiz < *iki* + *z* ME.18b/14

Ek, ET’de ikilik bildiren ek olarak işlek bir şekilde kullanılmıştır. Ancak zamanla işlekliği azalmıştır. *tiz* ‘diz’, *kögüz* ‘göğüs’, *köz* ‘göz’

TT'de sayı isimlerine gelerek yakınlık ve eşitlik bildiren isimler yapar, sayı isimleri dışında bazı isimlere de gelerek ilgi ve benzerlik ifade eder.

ET: *kögüz* 'göğüs', *göz*, *müyüz* 'boynuz', *tiz* 'diz' (GABAİN 2000: 46)

TT: *ikiz*, *üçüz*, *dördüz*

[BİRAY 1999:51, ERGİN 1993:161, GABAİN 2000: 46, GENCAN 1979: 208

VII.2. FİLDEN İSİM YAPAN EKLER

VII.2.1. -A {-a, -e}

ET'den beri kullanılan ek çalışmamızda birkaç kelimedede geçmektedir. -A eki geçtiği örneklerde kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır: *çevre* < *çevir-e* KT.394b/5, *duta* 'rehin' < *dut-a* RE.15b/14

EKİN İŞLEVLERİ

Ek, incelediğimiz metinlerde fiilin bildirdiği hareketin sonucunu gösteren adlar yapmıştır.

duta 'rehin' < *dut-a* RE.15b/14

çevre < *çevir-e* KT.394b/5, ME.46a/12

ya a 'yaka' < *ya -a KT.72b/3 (EREN 1999: 440)

ET: *öge* 'şöhret', *utada* 'kadın ismi' (GABAİN 2000: 51), *ara*, *tapa* '-a doğru', *tegre* 'çepeçevre', *yana* 'yine', *yeme* 've, dahi' (TEKİN 2000: 90)

EAT: *çevre*, *koka* (YÜKSEL 1996:59)

TT: *çevre*, *oya*, *öte*, *sapa*

Ergin ve Korkmaz -(y)A zarf-fiil ekinin kalıplaşması yoluyla çeşitli adlar türettiğini ifade etmişlerdir.

[AKKUŞ 1995:197, BANGUOĞLU 1998:227, BİRAY 1999:159, EREN 1999: 440, ERGİN 1997: 443, ERGİN 1993:183, GABAİN 2000:51, GÜLSEVİN 1997:137, GÜLSEVİN 1993: 8, GÜLSEVİN 1993:8, KORKMAZ 2003:67, TEKİN 2000: 67, TİMURTAŞ 1995:431, YÜKSEL 1996:59]

VII.2.2. a (< - a)

Çalışmamızda işlek olmayıp tek örnekte geçmektedir. Ekin başındaki – Oğuz lehçelerinin bir özelliği olarak yutulmaya uğramış ve ek, -a şekline gelmiştir (GÜLSEVİN 1993:28).

EKİN İŞLEVİ

Ek geçtiği tek örnekte somut isim türetmiştir:

ısa < *ıs* -‘kısmak’ -a (< *ıs- ga*) KT.93b/7

ET: *bilge*, *ıs a* ‘kısa’ (GABAİN 2000: 51), *tamgaçlı* ‘mühürdar’ (TEKİN 2000: 91)

EAT: *ısa* (GÜLSEVİN 1997: 137), *yon a* (YÜKSEL 1996: 58)

TT: *kısa*

[AKKUŞ 1995: 197, BANKIR 1997: 6, BİRAY 1999: 136, ÇENELİ 1997: 20, GÜLSEVİN 1993:28, GÜLSEVİN 1997: 137, ERGİN 1997: 442, HACIEMİNOĞLU 2003:19, KORKMAZ 2003: 198, KORKMAZ 2003:78,TEKİN 2000: 91,TİMURTAŞ 1994: 80]

VII.2.3. -A {-a -ek}

Fiillerden sıfat ve isim türeten bir ektir. Çalışmamızda işlek olan ek, geçtiği örneklerde kalınlık-incelik uyumuna tâbidir.

EKİN İŞLEVLERİ

1-Fiilin gösterdiği hareketi yapan organ adı yapar:

aya < *at-* (**ad-*) – *a*) KT.112a/3, RE.20b/7 (EREN 1999:264)

ulak < * *ul-* ‘işitmek’ –*a* < *ul- ga* KT.114a/6, RE.19b/8 (EREN 1999: 264)

Eren, eski *kulgak* biçiminde gördüğümüz –*gak* ($\approx$ *ak*) ekinin eski ve yeni diyalektlerde yaygın olduğunu, bu açıklamayı yapan uzmanların Türkçe **kul-* kökünü doğrulamak için Fin-Ugor dillerinde kullanılan biçimleri tanık olarak değerlendirdiklerini ifade etmiştir (EREN 1999: 264) .

yürek < *yür-* ‘hareket etmek’- *ek* RE.37b/8, KT.6a/2, ME.33a/11 (EREN 1999:462)

2-Fiilin gösterdiği hareketle ilgili alet ismi yapar:

bıça < *bıç* ‘biçmek’- *a* KT.251a/5

ölçek ‘ölçek,su kabı’ < *ölç-* *ek* KT.258b/6

3-Fiilin gösterdiği hareketin yapıldığı yeri bildiren adlar yapar:

dura < *dur-* *a* , KT.410a/6

ura < *tur-* *a* KT.273a/6

ona < *on-* *a* + KT.517a/7

4-Bir alışkanlığı, bir duyguyu bildiren sıfatlar türetir:

or a (kavm) < *or - a* KT.203a/1

5-Fiilin bildirdiği hareket ve işin etkisinde kalan ad yapmıştır:

dernek ‘toplanma’ < *derin-*‘toplanmak’ -*ek* (EREN 1999:128)

Korkmaz, -(A) ekiyle kurulmuş sözlerin bir kısmının ET’de – A ’lı biçimde olması (*kaçak* < *kaçgak*, *kurak* < *kurgak*, *gerek* < *kergek*, *orak* < *orgak*, *yaprak* < *yapurgak*) ekin kökence – A ekiyle ilişkili olacağını belirtmektedir.

Banguoğlu ise fiilden –*ge* > -*e* fiillerinin eski bir –*ik* sıfat-fiilinden kopmuş bir birleşik ek olabileceğini belirtmektedir.

ET’de – *ak*, -*gek* şeklinde olan ek, EAT’de damak sesleri düşerek –*a* , -*ek* şeklinde kullanılmıştır.

ET: *içkek* ‘vampir’, *yul a* ‘aydınlık’, *az u* ‘kazık’, *tirgük* ‘direk’
(GABAİN 2000: 52)

EAT: *dirnek*, *sancak*, *turak*, *yidek* (TİMURTAŞ 1994: 79)

TT: *durak*, *korkak*, *tapınak*, *ürkek*, *yatak*

[BANGUOĞLU 1998:230, BİRAY 1999:128, CLAUSON 1972:965, EREN 1999:26-128-462, ERGİN 1997: 439, ERGİN 1993:178, GÜLSEVİN 1993: 65, GÜLSEVİN 1997:135, HACIEMİNOĞLU 2003:20, KARAHAN 1994: 67, KARAATLI 1999: 22, KORKMAZ 2003:70, KORKMAZ: 1994:43, TİMURTAŞ 1994: 79, TİMURTAŞ 1995:431]

VII.2.4. -am

Çalışmamızda işlek olmayıp tek örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

Ek, örnekte bir bütünün parçasını bildiren isim yapmıştır:

dutam < *dut*-‘tutmak’- *am* KT.493a/1

Banguoğlu, *-am* ekinin *-ge-* > *-e-* ile uzatılmış bir berkitme fiilinden yapılmış, bir *-im* isminden kopma birleşik bir ek olabileceğini örnekle (*dol-a-m* > *dol-am*) ifade eder.

EAT: *tutam* (GÜLSEVİN 1997: 134)

TT: *biçem, tutam, yordam*

[BİRAY 1999:172, BANGUOĞLU 1998: 233, ERGİN 1997: 442, ERGİN 1993:186, GÜLSEVİN 1993: 134, GÜLSEVİN 1993:14, KORKMAZ 2003:72]

VII.2.5. -ar

Aslında bir sıfat-fiil eki olan *-ar* eki çalışmamızda bir örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

-ar eki geçtiği örnekte kalıcı bir isim yapmıştır:

amar ‘damar’ < *am*-‘damlamak’ *-ar* KT.613a/4

Korkmaz ve Erdal *tamar* kelimesini **tam – mir* şeklinde incelemişlerdir (ERDAL 1991:389, KORKMAZ 2003: 101).

Ekin etimolojisi için şu görüşler ileri sürülmüştür: Bang, eki *-a/-e, -u/-ü* “zarf-fiil eki” + *-r* “direktif eki” > *-r, -ar/-er, -ur/-ür* şeklinde izah ederken, Deny, eki *-er* “insan, kişi” kelimesine dayandırır (ÜSTÜNER 2000: 161).

R s nen de Kotwicz’in eki; *-a/-e* “devamlılık eki” + *-r* “Çuvaşça’da geçmiş zaman eki” şeklinde izah ettiğini nakleder (ÜSTÜNER 2000: 161).

Ramstedt, ise “*-ar/-er*’in ortaya çıkışını yanlış hece bölünmesiyle açıklayarak “Moğolca; ‘*sika-*’ > Türkçe “*sık-*”, “*sıka-r*” Türkçede “*sık-ar*” şeklinde bölünme sonucu analogi yoluyla *-ar/-er* umumileşir.” görüşünü ortaya koymuştur. Fakat Eraslan çeşitli sebeplerle bu görüşlerin ekin yapısını açıklamaktan uzak olduğunu belirtir (ÜSTÜNER 2000: 161) .

[ÇAM 1993: 55, EREN 1999:105, GÜLSEVİN 1993: 108, KORKMAZ 2003:101-104, ÜSTÜNER 2000:160]

VII.2.6. -cek

Çalışmamızda işlek olmayan ek, iki örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVLERİ

Ek, metinlerimizdeki örneklerde fiilin bildirdiği hareketle ilgili organ ismi yapmıştır:

emcek ‘göğüs, meme’ < *em-cek* ME.28b/5, KT.80a/5

Biray, ekin *-acak, -ecek* sıfat-fiil ekinin yapım eki fonksiyonu kazanmasıyla oluştuğu görüşündedir.

EAT: *emçek* (GÜLSEVİN 1997: 134)

TT: *erincek, salıncak, yapıncak*

[BİRAY 1999:176, ÇENELİ 1997:18, ERGİN 1997: 442, GÜLSEVİN 1993: 21, GÜLSEVİN 1997:134, GÜLTEKİN 2002:129]

VII.2.7. -ç

Dönüştürücü fiil köklerine gelerek isimler türeten *-ç* eki çalışmamızda bir örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

Ek geçtiği örnekte, fiilin bildirdiği hareketle ilgili soyut bir kelime türetmiştir:

sa inç ‘düşünce’ < *sa in-*‘düşünmek’ -ç KT.276a/5

Bazı kaynaklarda ek, -nç şeklinde geçmektedir (GABAİN 2000: 54, GÜLSEVİN 1993:101, GÜLSEVİN 1997: 135). Ergin, buradaki *n*’nin fiil gövdesindeki dönüşlülük eki olduğunu belirtmektedir.

ET: *irinç* ‘sefalet’, *ögrünç* ‘sevinç’, *teginç* ‘bölüm’, *kirtgünç* ‘inanç’ (GABAİN 2000: 54)

EAT: *basınç*, *or unç*, *ainç*, *sevinç* (GÜLSEVİN 1997: 135)

TT: *bilinç*, *inanç*, *sevinç*, *usanç*,

[BANGUOĞLU 1998: 247, BİRAY 1999:151, ÇENELİ 1997: 30, ERGİN 1993:181, ERGİN 1997: 440, GABAİN 2000: 54, GÜLSEVİN 1993: 101, GÜLTEKİN 2002:129, HACIEMİNOĞLU 2003:18, KARAHAN 1994: 68, KORKMAZ 1973:199, TEKİN 2000: 93]

VII.2.8. -ecek

Aslında sıfat-fiil eki olan -ecek eki incelediğimiz çalışmamızda iki örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

-ecek eki fiilin bildirdiği hareketle ilgili kalıcı isim yapmıştır:

yiyecek < *yi-y-ecek* KT.54b/7, ME.19a/5

Ergin, -acak, -ecek ekinin EAT’nin sonlarında ortaya çıkmış bir ek olduğunu, nereden geldiğinin belli olmadığını, iki heceli yapısı ile birleşik bir ek olduğu izlenimi verdiğini; -ıcak, -icek gerundiumuyla da bir ilgisinin olabileceğini ifade etmiştir (ERGİN 1993:286).

Bang, eki -a “zarf-fiil” + çak (< çak < çığak < +çıkak: +çı “fail ismi” +kak “mübalâğa eki” şeklinde izah etmek istemiştir (ÜSTÜNER 2000: 29).

Deny, *-acak* ekini – *u* gelecek zaman ekine köken olarak kabul ettiği **-kay* ile çan ‘zaman’ kelimesinden müteşekkil *-kay+çan* şekline bağlamıştır (KORKMAZ 1995: 4).

Banguoğlu, *-a* “gereklilik-dilek” + *çak* “doğru, düz” birleşmesi şeklinde izah etmiştir (ÜSTÜNER 2000: 29).

Hatipoğlu ise, Deny’nin *-acak* ve *-icek* eklerini bir saymasından hareketle bu ekteki *-cek* kısmının “*-igsek > -ecek* şeklinde ses değişmesine irca çalışmıştır (KORKMAZ 1995:4).

Korkmaz, ekin yapısının *-a+cak* şeklinde bir birleşmeyle oluştuğunu, bunların da *-ga* “gelecek zaman eki”> *-a+cak < +ça* “hal eki”+ *ok* “pekiştirme edatı” menşesine dayandığını ifade eder (KORKMAZ 1995: 5).

EAT: *dikecek, duracak, gelecek, görecek* (GÜLSEVİN 1997: 123)

TT: *açacak, bitecek, gelecek, içecek, yiyecek*

[BANGUOĞLU 1998:228, BİRAY 1999:191-192, ERGİN 1993:189, GÜLSEVİN 1993: 10, KORKMAZ 2003:170, KORKMAZ 1995:4-5, ÜSTÜNER 2000:29-32]

VII.2.9. -GI {- ı,-gü, -ki }

Çalışmamızda işlek olmayan bir fiilden isim yapma ekidir. Ek, incelediğimiz metinlerde kalınlık-incelik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *çezgü* ‘çizgi’ <*çez-gü* RE.45b/14, *yay ı* < *yay- ı* KT.292a/2, *bilgü* ‘bilgili’ < *bil - gü* ME.26a/7

EKİN İŞLEVLERİ

1-Fiilin gösterdiği hareketle ilgili somut adlar yapar:

çezgü ‘çizgi’ < *çez -‘çizmek’-gü* RE.45b/14

içki < *iç-ki* KT.290a/1

yay ı < *yay-‘yaymak’ – ı* KT.292a/2

2-Fiilin gösterdiği hareketle ilgili soyut adlar yapmıştır:

bilgülü ‘bilgili’ < *bil - gü + lü* ME.26a/7

sevgü ‘sevgi’ < *sev-gü* KT.336a/2, RE.44a/6 , ME.45b/8

3-Ek, bir örnekte eşya adı yapmıştır:

gözgü ‘ayna’ < *gözün-gü* (< *közün*-‘görünmek’-*gü*) (CLAUSON 1972: 762), (HACIEMİNOĞLU 1991:36)

Clauson, *köz*- kelimesinin tahminen etimolojik olarak açık bir şekilde *köz* kelimesine bağlanan *kör*- ‘görmek’ kelimesinin telaffuzunun değişik bir alternatifi olduğunu belirtmiştir.

Gülsevin *gözgü* kelimesini *göz* + *gü* şeklinde tahlil etmiştir (GÜLSEVİN 1997: 117) .

Timurtaş, Batı Türkçesinde eklerin başındaki - ve g-’ler düştüğü için bu ekin aslında - *u*, -*kü* olduğu, konsonant ahengi dolayısıyla bu şekilde bulunduğu düşünülebileceğini, esasen ET devresinde ekin – *u*, -*gü* ve – *u*, -*kü* olarak her iki şeklinin de mevcut olduğunu ifade eder.

Banguoğlu, ekin ET’de verimli olarak kullanılan ve birleşikler oluşturmuş (sıfat-fiil anlatımıyla –*güçi* > -*ici* birleşğinde) bir ek olduğunu belirtmektedir.

ET’de –*gu*, -*gü* nadiren –*ku*, -*kü* şekillerinde olan ek, EAT’de -*gu*, -*gü* olarak kullanılmıştır.

ET: *korıgu* ‘muhafız’ (TEKİN 2000: 91), *urın u* ‘savaşçı’, *belgü* ‘işaret’, *bıç u* ‘bıçak’, *yilpigü* ‘yelpaze’ (GABAİN 2000: 52)

EAT: *kaygu*, *sevgü* (TİMURTAŞ 1994: 80), *yan u*, *yar u* (GÜLSEVİN 1997: 134)

TT: *bilgi*, *çizgi*, *içki*, *sevgi*, *yazgı*

[BANGUOĞLU 1998:241, BİRAY 1999:132-133, CLAUSON 1972:762, ÇAM 1993: 55, ÇENELİ 1997: 20, ERGİN 1997: 440, ERGİN 1993:179, ERSOYLU 2001: 544, GABAİN 2000:52, GÜLSEVİN 1993: 32, GÜLSEVİN 1997:134, HACIEMİNOĞLU 1991:36, KARAHAN 1994: 68, KORKMAZ 2003: 198, KORKMAZ 2003:81, TEKİN 2000: 91, TİMURTAŞ 1994: 80]

VII.2.10. uç

ET'den beri kullanılan – *uç* eki çalışmamızda bir örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

Ek, fiilin ifade ettiği hareketle ilgili araç ismi yapmıştır:

aldan uç ‘aldanma aracı, oyalayıcı şey’ < *aldan-* *uç* KT.524b/2

Banguoğlu, bu ekin ET'deki –*geç* ekinin değiştiği olduğunu ifade eder. Ona göre bu iki ek, damak ünsüzlerini düşürüp –*aç*, –*eç* şekline geçmiş ve eklendiği köke aynı anlamı vermektedir.

Hatipoğlu, *g*'nin kalınlaştırma etkisi altında –*gaç*'ın –*giç*'tan çıktığı (–*giç* > –*gaç*) görüşündedir.

EAT: *alda uç, çatla uç, dal uç* (GÜLSEVİN 1997: 134)

TT: *başlangıç, bilgiç, dalgıç, süzgülç*

[BANGUOĞLU 1998:242, BIRAY 1999:142, ÇENELİ 1997:21, ERGİN 1993:180, ERGİN 1997: 442, GÜLSEVİN 1993: 36, GÜLSEVİN 1997:134, HACIEMİNOĞLU 2003:20, HATİPOĞLU 1974:65 KORKMAZ 1995:591, TİMURTAŞ 1995: 432]

VII.2.11. - un

ET'den beri kullanılan bir fiilden isim yapma ekidir. Ek, çalışmamızda bir örnekte görülmektedir.

EKİN İŞLEVİ

Fiilin bildirdiği hareketin ilgili özelliğinin bir şeyde olduğunu bildiren sıfat yapmıştır:

az- un (kimseler) < *az-* *un* KT.404a/3

Ergin, ekin fonksiyonunda bir büyültme, bir aşırılık anlamı olduğunu ifade ederken, Hacıeminoğlu fiil kök ve gövdelerine gelerek genellikle –*mış*, –*miş* anlamı verdiğini belirtir.

ET'de – *in*, –*gin*, –*kin*, –*kin* (bazen – *an*, GABAİN 2000: 52) şekillerinde olan ek EAT'de ise *g*'li ve yuvarlak ünlülü olarak –*gun*, –*gün* şeklinde kullanılmıştır.

ET: *tezkin* ‘mülteci’, *tirgin* ‘kalabalık’, *baz an* ‘çekiç’ (GABAİN 2000: 52)

EAT: *a run*, *düzgün*, *ur un* (TİMURTAŞ 1994: 80)

TT: *azgın*, *bitkin*, *gezgin*, *seçkin*, *yorgun*

[AKKUŞ 2001:50, BANGUOĞLU 1998:243, BİRAY 1999:137, ÇAM 1993: 56, ERGİN 1993:179, GABAİN 2000:52, GÜLSEVİN 1993: 37, GÜLSEVİN 1997: 134, HACIEMİNOĞLU 2003:20, HALICI 2001: 83, KARAATLI 1999: 22, KORKMAZ 2003:81, YAZICI 2002: 28]

VII.2.12. -I {-i, -i, -u, -ü}

Çalışmamızda işlek olarak kullanılmış bir fiilden isim yapma ekidir. -I eki incelediğimiz örneklerde kalınlık-incelik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *dutı* ‘rehin, tutu’ < *dut-ı* RE.41a/9, *satı* ‘alışveriş’ < *sat-u* KT.273b73, *sürü* ‘sürüsüne’ < *sür-i* RE.64b/16

EKİN İŞLEVLERİ

1-Fiilin gösterdiği hareketin, işin sonucu olan soyut isimler türetmiştir.

ayru ‘ayrı’ < *ayır-u* ME.49a/13, RE.29a/16

or u ‘korku’ < *or -u* RE.44b/5

or u < *or -u* KT.6b/3, RE.40b/9, ME.48b/1

sanu ‘düşünce’ < *san-‘düşünmek’-u* KT.516a/6

satı ‘alışveriş’ < *sat-u* KT.273b73

sorucu ‘soru soran’ < *sor-u + cu* KT.248a/3

ya şı ‘güzel’ < *ya (ış) -ı* < *yakış-ı* ME.4b/15

yazılı ‘yazılmış’ < *yazı + lu* KT.579b/5

2-Fiilin gösterdiği hareketle (fiilin bildirdiği işin sonucu olan) ilgili somut isimler yapar:

dartı ‘tartı’ < *dart-u* KT.152b/5

diri ‘sağ, canlı’ < *dir-i* (< *tir-‘yaşamak’-i*) RE.13a/12, KT.140a/6

dutı ‘rehin, tutu’ < *dut-ı* RE.41a/9

dutu ‘rehin’ < *dut-u* KT.66a/2

o u ‘koku’ < *o -u* RE.22a/9, ME.21b/9

o u < *o -u* KT.259b/1, ME.32b/12

o şı ‘komşu’ < *o uş-ı* KT.459b/2

ölçü < *ölç-ü* KT.255b/7

ölü < *öl-ü* KT.13a/5, RE.37b/15, ME.43a/10

örtü < *ört-ü* KT.157b/2, ME.33b/9

sürü ‘sürü’ < *sür-i* RE.64b/16, ME.44a/1

yapu ‘bina’ < *yap-u* KT.315a/4

yazı ‘ova’ < *yaz-* ‘yaymak, açmak’-ı KT.380b/6, RE.50a/1, (EREN 1999:448)

yazıcı ‘yazıcı, katip’ < *yaz-ı + cı* KT.47b/3

Fiilin bildirdiği hareketin sonucu olan sıfatlar türetir:

olu ‘dolu’ (‘*lem*’) < *ol-u* RE.3a/7, RE.9a/16, KT.399a/4

ya şı ‘güzel’ (*söz*) < *ya (ış) -ı* < *yakış-ı* KT.12a/7

Ergin, *-I* ekinin, ET’deki *-* ve *-g* fiilden isim yapma ekinin Batı Türkçesinde düşmesiyle yardımcı sesin fiilden isim yapma eki haline gelmesiyle ortaya çıktığı görüşündedir.

Korkmaz, *-I* ekinin ET’de fiilden isim türeten *-(I)g*, *-(U)g* ekinin Güney-Batı Türk lehçelerine uzanan gelişme sürecinde eriyip kaybolmasıyla fiilin son ses ünsüzü ile eki kaynaştıran *-(I)*, *-(U)* bağlantı ünlülerinin *-g* ekinin yerini almasıyla fiilden ad türeten ek niteliğini kazandığını belirtmektedir.

ET’de *-I*, *-Ig* şekillerinde kullanılan ek, EAT döneminde damak ünsüzlerinin düşmesi ve yardımcı ünlülerin ekin görevini üstlenmesiyle genellikle yuvarlak vokalli olarak *-u*, *-ü* şeklinde kullanılmıştır.

ET: *tapı* ‘hizmet’, *ötüg* ‘rica’, *ay* ‘söz’, *sürüg* ‘sürü’, *bilig* ‘bilgi’ (GABAİN 2000: 51)

EAT: *ayru*, *bilü*, *örtü*, *yapu*, (GÜLSEVİN 1997: 137)

TT: *koku*, *ölçü*, *sayı*, *sürü*, *yazı*

[BANGUOĞLU 1998:244, BİRAY 1999:156, ERGİN 1993:182, ERGİN 1993: 440, GABAİN 2000:51, GÜLSEVİN 1993: 42, GÜLSEVİN 1997:134, HACIEMİNOĞLU 1992: 195, HACIEMİNOĞLU 2003: 18, KARAHAN 1994: 68, KORKMAZ 1973: 198, KORKMAZ 2003:82, ORHAN 1985: 324, TEKİN 2000: 90, TİMURTAŞ 1994: 80, TİMURTAŞ 1995:431]

VII.2.13. -yIcI {-ıci, -ici, -uci, -üci, -yıcı, -yici }

Fiil kök ve gövdelerine gelerek isim ve sıfatlar türeten işlek bir ektir. Çalışmamızdaki örneklerde ek, kalınlık-incelik uyumuna tâbi; düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *döşeyici* < *döşe-y-ici* KT.264a/3, *dutıçı* < *dut-ıçı* KT.3b/2, *görücü* < *gör-ici* KT.234b/5

EKİN İŞLEVLERİ

1-Fiilin gösterdiği işi, uğraşı sürekli olarak yapan adlar yapar:

arımcı ‘arınanlar, temizlenenler’ < *arın-ıcı* KT.34b/4

ayadıcı ‘koruyucu’ < *ayat-ıcı* KT.624a/3

azdırıcı ‘azdıran, yoldan çıkarıcı’ < *azdır-ıcı* KT.499b/7

çekişici ‘çekiştirenler’ < *çekiş-ici* KT.531b/4

dilenci ‘dilenci’ < *dilen-ici* KT.644a/2

dileyici ‘dileyen kimse’ < *dile-yici* KT.241b/1

dirildici ‘diriltici’ < *dirilt-ici* RE.37b/15

dur urucu ‘durdurucu’ < *dur ur-ucu* KT.360b/71

döşeyici < *döşe-yici* KT.264a/3

dutucu < *dut-ucu* KT.572b/7, 468b/2

dutıçı < *dut-ıçı* KT.3b/2

düşücü < *düş-ücü* KT.567a/7

(‘adl) *edici* < *et-ici* KT.594a/1

(h) *edici* < *et-ici* KT.213a/5

(‘a b) *edici* < *et-ici* KT.189a/2

(‘adl) *eyleyici* < *eyle-yici* KT.113b/5

(‘afv) *eyleyici* < *eyle-yici* KT.93b/3

(*a b*) *eyleyici* < *eyle-yici* KT.176a/7

erici ‘eren’ < *er-ici* KT.264a/3

erişici < *eriş-ici* KT.602a/7

giderici < *gider-ici* KT.129a/7

gelici < *gel-ici* KT.391b/5

gelüci < *gel-üci* KT.2b/1

girçekleyici < *girçekle-yici* KT.5a/4

girici < *gir-ici* KT.605b/2

gizleyici < *gizle-yici* KT.293b/1

görici < *gör-ici* KT.234b/5

gösterici < *göster-ici* KT.283a/3

işleyici < *işle-yici* KT.407a/6

alıcı < *al-ıcı* KT.529a/2

aytarıcı ‘dönen’ < *aytar-‘dönmek’-ıcı* KT.231a/1

ı ırıcı ‘çağırıcı’ < *ı ır-‘çağırmaq’-ıcı* KT.158a/5

or udıcı < *or ut-ıcı* KT.18a/1

muştılayıcı ‘müjdeleyici’ < *muştıla-yıcı* KT.18a/1

olıcı < *ol-ıcı* KT.262b/1

olucı < *ol-ucı* KT.264a/5

Sa ınıcı ‘sakınan’ < *Sa ın-ıcı* KT.267b/4

sa layıcı < *sa la-yıcı* KT.55a/1, KT.634a/3

Satıcı < *Sat-ıcı* RE.30a/9

sevici < *sev-ici* KT.578a/4

Şorucı < *Şor - ucı* KT.248a/3

söyleyici < *söyle-yici* KT.253b/1

ıdıci ‘dağıtıcı’ < *a ıt-ıcı* KT.626b/6

alıcı ‘dalıcı’ < *al-ıcı* KT.492b/2

tizledici ‘acele edici’ < *tizlet-ici* KT.299b/5

urucu ‘durucu’ < *ur-ucu* KT.274b/4, KT.267a/6

unudıcı < *unut-ıcı* KT.621b/3

verici < *ver-ici* KT.268a/3, 415b/4, KT.179a/3, KT.219a/7, KT.564b/7,
KT.97a/4

yalanlayıcı < *yalanla-yıcı* KT.336b/7

yaradıcı < *yarat-ıcı* KT.468b/4

yapıcı < *yap-ıcı* KT.492b/2

yarlı ayıcı ‘bağışlayıcı’ < *yarlı a-yıcı* KT.6b/2

ye ici ‘yenen’ < *ye -ici* KT.69b/7

yı ışdurıcı ‘toplayıcılar’ < *yı ışdur-ıcı* KT.395a/7

2- Timurtaş, ekin maharetle ve itiyad halinde yaparı gstermek zere, sıfat yaptığını ifade eder (TİMURTAŞ 1994: 81):

acıdıcı (‘a b) < *acıt-ıcı* KT.3a/1

aldayıcı (şey n) ‘aldatıcı şeytan’ < *alda-y-ıcı* KT.446a/1

ayırıcı (kit b) < *ayır-ıcı* KT.8a/2

azdurıcı (şey n) < *azdur-ıcı* KT.446a/1

azdurucu (ulu dşm n) < *azdur-ucu* KT.415b/1

bilici (ikmet) < *bil-ici* KT.5b/7

dgici (‘a bı) < *dg-ici* KT.267a/2

dklci (sular) < *dkl-ci* KT.571a/6

erişdirici (ikmet) < *erişdir-ici* KT.570b/7

geçici (kişi) < *geç-ici* KT.635a/1

gsterici (kit blar) < *gster-ici* KT.14b/6

gtrci (bulutlar) < *gtr-ci* KT.562a/3

gyndrci ‘yakıcı’ (amu) < *gyndr-ici* KT.358b/5

incidici (otlar) < *incit-ici* KT.160b/3

örtücü (nesne) < ört-ücü KT.570a/6

ürtkidici (v z) < ürkit-ici KT.163a/6

yandurıcı (ce ennem) < yandur-ıcı KT.85b/7

yetiştirici (rız) < yetiştir-ici KT.182a/7

yı ıcı ‘engelleyci’ (öğüt) < yı -‘engellemek’-ıcı KT.570b/7

yı ıcı (ükmini) < yı -ıcı KT.268b/3

yı ıcı (yalancı) < yı -ıcı ME.45b/14

3-Fiilden “o işi yapan,yapma etkisi gösteren” anlamında sıfatlar türetir:

çı ıcı (iki bı ar) < çı -ıcı KT.576b/1

derici ‘toplayıcı’ (kişiler) < der-‘toplamak’ -ici KT.167a/7

esici (yel) < es-ici KT.352b/7

görüci (kişi) < gör-üci KT.133b/1

işidici (Çalabumuz) < işit-ici KT.19a/4

açıcı (yabani) < aç-ıcı KT.622b/7

yügürici ‘koşucu’ (atlar) < yügür-‘koşmak’ -ici KT.647a/6

yügürüci ‘yüzücü’ (gemiler) < yügür-‘yüzüp gitmek’ -üci KT.524a/5

yı ıcı ‘engelleyci’ (ol kim) < yı -ıcı KT.652a/4

Timurtaş, ekin fiilden isim yapma eki *-i* ile isimden isim yapma eki *-ci*’nin birleşmesinden oluştuğunu ifade ederken; Ergin, ekin ET’de *-i- çı, -i-gçi* ve *- uçı, - güçi* şekillerinde olduğunu ve şekillerin ise fiilden isim yapma ekleri *- , -g* ve *- u, - gü* ile isimden isim yapım eki *-çı, -çi*’den meydana geldiği düşüncesindedir.

Korkmaz, ekin *-gUçı* kökenli olduğunu ifade ederken Eraslan, ekin gelişimini şu şekilde izah eder: *-gu+çıl/-gü+çi, > -uçı / -üçi > -ıçı / -içi > -ıcı / -ici / -ucu / -ücü* (ÜSTÜNER 2000: 136).

Banguoğlu, ekin ET’de canlı olarak kullanılan *-güçi* birleşik sıfat-fiil ekinden geldiğini, fiile gelen *-gü* eki ile isme gelen *-ci* ekinin birleşiminden oluştuğunu ifade eder.

Üstüner, eki ET’de yer alan –gUÇI sıfat-fiil ekinin devamı olarak ve ET’de yaygın olarak kullanılan -GU “sıfat-fiil eki” +CI “İsimden isim yapım eki” ile genişletilmiş bir ek olduğunu belirtmiştir (ÜSTÜNER 2000: 136).

Gabain, ekin ET’de – uçı, -güçi, - uçı, -küçi şekillerinde olduğunu ifade etmiştir. Ek, EAT döneminde damak ünsüzlerinin düşmesi, ç’nin sedalılılaşması ve düzleşmesi sonucu –ıcı, -ici şekillerinde kullanılmıştır. TT’de ünlü uyumlarına bağlı olarak kullanılmaktadır.

ET: *ölürgüçi* ‘katil’, *ol uçı* ‘dilenci’, *ma uçı* ‘eziyet edici’ (GABAİN 2000: 53)

EAT: *dilenici, giderici, içici, turıcı, söyleyici* (TİMURTAŞ 1994: 81)

TT: *açıcı, bitirici, sevindirici, yanıcı, yakınlaştıracı*

[BANGUOĞLU 1998:246, BİRAY 1999:146, ÇAM 1993: 55, ÇENELİ 1997:24, ERASLAN 1980:53, ERGİN 1993:181, GABAİN 2000:52/55, GÜLSEVİN 1993: 46, GÜLSEVİN 1997:137, KARABACAK 1995: 285, KARAHAN 1994: 67, KORKMAZ 2003:83, TEKİN 2000: 91, TİMURTAŞ 1994: 81, TİMURTAŞ 1995:431, ÜSTÜNER 2000:136-137, YAZICI 2002: 39]

VII.2.14. -(I)K {-k, - , -u , -ük, -ik, - , - }

ET’den beri kullanılan işlek bir fiilden isim yapma ekidir. İncelediğimiz örneklerde çokça kullanılan ek, ünlü ile biten fiillere doğrudan eklenmekte; ünsüzle biten fiillere ise yardımcı bir ünlü alarak eklenmektedir.

Ek, çalışmamızda kalınlık-incelik uyumuna tâbi, konsonant uyumuna ise tâbi değildir: *açu* < *aç-u* KT.535b/, *artu* ‘başka, gayrı’ <*art-u* ME.24a/14, *bölük* < *böl-ük* KT.11a/6, ME.7a/1

EKİN İŞLEVLERİ

1-Fiilin gösterdiği hareketin sonucu olan, o hareketle ilgili isimler türetir:

a sa ‘aksak’ < *a sa-* ME.29a/2

a sa ‘aksak’ < *a sa-* KT.384a/6

artu ‘başka, gayrı’ < *art-u* ME.24a/14

artu ‘çok fazla’ < *art-u* KT.35b/1

ayru ‘ayrı, farklı’ < *ay(i)r-u* KT.134a/6, RE.26a/17

ba ‘bağlı’ < *ba-* ‘bağlamak’ – RE.3b/14 (GÜLSEVİN 1997: 134)

bıda ‘budak’ < *bıda-* , KT.628b/7

bölük < *böl-ük* KT.11a/6, ME.7a/1

buçu ‘buçuk’ < *buç-* ‘biçmek’ -*u* , KT.42b/3 (EREN 1999:62)

çıpla < **çılba-* ‘soymak’- KT.343a/5 (EREN 1999:90)

Eren, *çıplak* kelimesinin *çılba-* ‘soymak’ kelimesinden -*k* ekiyle yapıldığını, *çıplak biçiminin* de göçüşme (metatez) yoluyla ortaya çıktığını ifade etmiştir (EREN 1999: 90).

delik < *del-ik* KT.85b/3

döşek < *döşe-k* KT.4a/5, RE.5a/6

işük ‘eşik’ < *işü-* (< **eşü-* ‘örtmek’) -*k* RE.52a/2, KT.314b/1 (EREN 1999: 140)

sovu ‘soğuk’ < *sovu-* KT.44a/5, ME.13a/3

anı < *anı-* KT.83b/7

anu < *anı-* KT.21a/6, ME.13a/13, RE.2b/8

yara ‘hazırlık’ < *yara-* ‘yaramak’- KT.184a/2, ME.23a/7, RE.46a/11

yarı ‘yarık’ < *yar-u* KT.559a/6

yük < *yü-k*, RE.26b/17

2-Fiilin gösterdiği hareketi yapan isimler yapar:

onu ‘misafir’ < *on-u* KT.241b/5, RE.56b/6, ME.32b/6,

ula ‘haberci’ < *ula-* ‘ulaştırmak’ – RE.57b/2

3-Ek, bir örnekte organ adı yapmıştır.

dırna ‘tırnak’ < *tırna* ‘jucken, kratzen’ - KT.148a/6 (EREN 1999:407)

4-Ek, fiilin gösterdiği hareketle ilgili bir özellik bildiren sıfatlar yapar:

açu (*kapu*) < *aç-u* RE.47b/1

açu (*yollar*) < *aç-u* KT.535b/1

ardu ‘fazla, bol’ (*ni’met*) < *art-u* KT.8b/5

artu (*emek*) < *art-u* RE. 64b/4

ayru ‘ayrı,farklı’ (*ümmetler*) < *ay(i)r-u* ME.54a/2

yı u (*S ret*) < *yı -u* RE.21a/10

büyük (*gözlüler*) < *büyü-k* KT.483b/4

yumşa (*söz*) < *yumşa-* KT.301a/6

yügürük ‘hızlı giden’ (atlar) < *yügür-*‘hızlı gitmek’ - *ük* KT.492a/3

5-Fiilin gösterdiği hareketle ilgili eşya adı yapar:

beşik ‘beşik’ < *beşi-* (~ *bişi-*) ‘sallamak’-*k* RE.24b/4 (EREN 1999: 48)

bezek ‘süs’ < *beze-k* KT.264b/6

bitik ‘kitap’ < *biti-k* KT.579b/5

bitük ‘kitap’ < *bitü-k* ME.29b/13

bizek ‘süs’ < *bize-k* KT.378b/6

apa < *apa-* 2b/4

yasdu ‘yastık’ < *yasta-* ≈ *yastu-* ‘dayamak’ -*k* KT.576b/6, RE.5a/6

Eren, yastık kelimesindeki ikinci hecede bulunan a’nın ı’ya çevrilmesinin açıklanmaya muhtaç olduğunu belirtmiştir (EREN 1999:443).

6-Fiilin gösterdiği hareketle ilgili soyut adlar yapar:

buyuru ‘buyruk, emir’ < *buyur-u* KT.27b/6, ME.53b/6

danıştı ‘danışma’ < *danış-ı* KT.69b/6

dilek < *dile-k* ME.54a/5, KT.155a/6, RE.52b/3

görklü ‘güzel’ < *gör-k* + *lü* KT.407a/4, ME.50b/5

ıra ‘uzak, ırak’ < *ıra-*‘uzamak’ - ME.44a/9

ıra ‘ırac, uzak’ < *ıra-* RE.43b/16

uyanı < *uyan-ı* KT.314a/7

uyanı < *uyan-u* ME.21b/1

yo < *yo-*‘yok olmak, tükenmek’- KT.518a/3, ME.17b/11, RE.2a/6

(HACIEMİNOĞLU 1991: 29)

uza < *uza-* RE.46a/12

Gabain, bu ekin –g eki ile anlam bakımından farkını kesin olarak tespit etmenin mümkün olmadığını belirtir.

Banguoğlu, *-(i)k* ve *-(i)g* eklerinin farklı ekler olduğunu, *-(i)g* ekinin damak sesinin düşmesiyle *-i* şekline geçtiğini; *-(i)k* ekinin sıfat, *-(i)g* ekinin ise isim yaptığını ifade eder. Yakın anlatımda olan bu eklerin daha o zaman kullanışta iyi sınırlanmadığını ve karıştırıldığını söyler(*açuk/açıg, yasık/yasıg*).

Korkmaz, *-Ak* < *-gAk* , *-k* ve *-Ik / -Uk* gibi fiilden ad türeten eklerin gruplandırılmasında yanılmayı önleyecek ölçütün ekin kökenini ve işlevini göz önünde bulundurmak ve bağlayıcı ünlülerin nerelerde atılabileceğine dikkat etmek olduğunu ifade eder ve *-Ik / -Uk* ekiyle yapılmış türetmelerde “olmuş, bitmiş olanı gösterme” ve *-miş* ekine paralel bir işlev taşıdığı için bu eki ET’deki *-yUk* ekine bağlar.

ET’de *-k*, *-uk*, *-ük* şekillerinde olan ek, EAT’de döneminde daima yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. TT’de ise ünlü uyumlarına bağlı olarak *-k*, *-(i)k*, *-(i)k*, *-(u)k*, *-(ü)k* şekillerinde kullanılır.

ET: *anu* ‘hazırlık’, *közünük* ‘pencere’, *bar* ‘mal’, *to* (GABAİN 2000: 54)

EAT: *ayruk, bölük, buyruk, tanışık, uyanuk* (TİMURTAŞ 1994: 79)

TT: *açık, bozuk, çürük, sönük, yanık*

[BANGUOĞLU 1998:248, BANKIR 1997: 6, BİRAY 1999:116, ERGİN 1993:178, ERGİN 1997: 439, GABAİN 2000:54, GENCAN 1979:220, GÜLSEVİN 1993: 52, GÜLSEVİN 1997:136, KARAHAN 1994: 67, KORKMAZ 1973: 198, KORKMAZ 2003:84, TEKİN 2000: 92, TİMURTAŞ 1994: 79, TİMURTAŞ 1995:431,YAVUZARSLAN 1999: 522, YAZICI 2002: 37

VII.2.15. -I

ET'den beri kullanılan *-I* eki çalışmamızda işlek olmayıp iki örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVLERİ

1-Fiilin bildirdiği hareketi yapan organ adı yapmıştır:

dil < *di-* 'demek' -*I* KT.116a/3, RE.29a/7, ME.4a/7 (EREN 1999: 112)

2-Fiilin gerçekleşmesini sağlayan somut isimler türetmiştir:

yol < **yo-* -*I* KT.7b/5, RE.16a/8, ME.14b/1 (HACIEMİNOĞLU 2003: 23)

ET: *ınal* 'yüksek bir mevki', *ısl* 'vadi', *tükel* 'bütün', *osal* 'ihmkar'

(GABAİN 2000: 53)

EAT: *dükeli* (KORKMAZ 1973: 199)

TT: *dil, yol*

[AKKUŞ 1995: 198, BANGUOĞLU 1998: 250, BİRAY 1999: 166, CLAUSON 1972: 917, EREN 1999: 112, ERGİN 1993:185, GABAİN 2003:53 GÜLSEVİN 1997: 134, HACIEMİNOĞLU 2003:22, HACIEMİNOĞLU 1991:29, KARAHAN 1994: 68, KORKMAZ 1973: 199, KORKMAZ 2003:88]

VII.2.16. -(I)m {-ım, -im, -üm}

Çalışmamızda işlek olmayan bir fiilden isim yapma ekidir. Ek, çalışmamızdaki örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir: *ölüm* < *öl-üm* ME.48a/3, KT.3b/6, *adım* < *at-ım* ME.52b/5, KT.201a/5, *içim* < *iç-im* RE.60b/7

EKİN İŞLEVLERİ

Timurtaş, ekin "yalnız bir defada veya bir hamlede olan işi ve mahsulünü" ifade ettiğini belirtir.

Banguoğlu, *-(I)m* ekinin birden veya bir defa da, ya da aralıklı meydana gelen kılışlara, dolayısıyla bunların ölçülerine, zamanlarına ad olan kelimeler türettiğini ifade eder. Ek, bu işlevleriyle metinlerimizde kullanılmıştır.

1-Nitelikleri bakımından daha çok bir kezde veya kısa sürede oluşan işleri bildiren adlar türetir:

adım < *at-* 'atmak' -*ım* ME.52b/5, KT.201a/5

içim < *iç-im* RE.60b/7

ölüm < *öl-üm* ME.48a/3, KT.3b/6

2-Ek, bir örnekte bitki adı yapmıştır:

üzüm < *üz* -‘kesmek, koparmak’-*üm* KT.629a/7 (EREN 1999: 431)

ET: *talım* ‘yağma’, *kedim* ‘elbise’, *tu um* ‘doğuş’, *istem* ‘istek’ (GABAİN 2000: 53)

EAT: *bakım*, *segirdim*, *tadım* (TİMURTAŞ 1994: 81)

TT: *adım*, *geçim*, *tadım*, *uyum*

[AKKUŞ 1995:198, BANGUOĞLU 1998:248, BİRAY 1999: 107, CLAUSON 1972:288, ÇENELİ 1997: 28, EREN 1999:431, ERGİN 1993:178, ERGİN 1997: 439, GABAİN 2003:54, GÜLSEVİN 1993: 74, GÜLSEVİN 1997:135, KARAATLI 1999: 22, KARAHAN 1994: 67, KORKMAZ 2003: 198, KORKMAZ 2003:89-91, TEKİN 2000: 93, TİMURTAŞ 1994:81]

VII.2.17. -miş

Aslında bir sıfat-fiil eki olan *-miş* eki çalışmamızda tek örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

Ek metinlerimizdeki tek örnekte somut isim yapmıştır.

yemiş ‘yemiş, çerez’ < *ye-miş* KT.4b/5

Ek, ET’de genellikle düz ünlülü olarak kullanılmıştır. Ekin yuvarlak ünlülü şekilleri Batı Türkçesi içinde Osmanlıcanın sonlarında ortaya çıkmıştır.

Ekin etimolojisiyle ilgili araştırmacılar değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Eraslan, ekle ilgili “W.Bang, *-muş*, *-miş* < *-m* “fiilden isim yapma eki”-*ş* “fiilden isim yapma eki” şeklinde, Ramstedt, *-m* “fiilden isim yapma eki” + *iş* “iş, şey” şeklinde, Brockelmann da *-m* ve *-ş* eklerinin başlangıçta zamansız mücerret fiilden isim teşkil ettikleri halde, sonradan birlikte geçmiş zaman kaydıklarını ileri sürer.Bizce her iki ek de canlı olduklarına göre, üst üste gelmeleri için inandırıcı bir sebep bulmak gerekir.” değerlendirmesini yapmıştır (ÜSTÜNER 2000: 147).

ET: *ögmüş* ‘övgü’, *atı kötrülmüş* ‘adı yüksek’ (GABAİN 2000: 53)

EAT: *çürümüş*, *delürmüş*, *gögermiş*, *yayınmış* (TİMURTAŞ 1994: 136)

TT: *başlanmış, bozulmuş, yanmış, yemiş*

[AKKUŞ 1995: 258, BANGUOĞLU 1998:272-273, BİRAY 1999:192, ERGİN 1993:189, ERGİN 1997: 469, GABAİN 2000:53, GÜLSEVİN 1993: 97, KORKMAZ 2003: 346, TİMURTAŞ 1994: 136, ÜSTÜNER 2000:147]

VII.2.18. -mur

-*mur* eki çalışmamızda tek örnekte geçmektedir. Ek geçtiği örnekte ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVİ

İşlev olarak, fiilin bildirdiği hareketin sonucuyla ilgili somut ad yapmıştır.

ya mur < *ya -mur* ME.28b/13, KT.4a/5

ET: *almır* ‘hırs’, *kömür*, *yağmur* (GABAİN 2000: 53)

EAT: *ya mur* (GÜLSEVİN 1997: 136)

TT: *kömür*, *yağmur*

[AKKUŞ 1995: 199, BİRAY 1999:176, CAFEROĞLU 1983:79, ERGİN 1993:187, ERGİN 1997: 442, GABAİN 2000:53, GÜLSEVİN 1993: 99, KARAHAN 1994: 68, YAZICI 2002: 40]

VII.2.19. -(I)n {-ın, -un, -ün}

ET’den beri kullanılan bir fiilden isim yapma ekidir. Çalışmamızda işlek değildir. Ek, ünsüzle biten fiillere yardımcı ünlü olarak eklenmektedir. -(I)n eki çalışmamızda bir örnek dışında ünlü uyumuna tâbidir: *umın* ‘ümit’ < *um-ın* RE.29a/12

EKİN İŞLEVLERİ

1-Fiilin gösterdiği hareketi yapan organ ismi yapar:

burun < **bur-* ‘kokmak’ -*un* RE.22a/9, KT.609a/5 (EREN 1999:64)

arın < *kar-* ‘karıştırmak’ -*ın* RE.44a/7, KT.536b/2

2-Fiilin gösterdiği hareketin ürünü veya sonucu olan isimler türetir:

oyun < *oy-* ‘sıçramak’ -*un* KT.159a/4, RE.22a/17 (EREN 1999: 311)

dütün ‘tütün’ < *düt-ün* ME.4b/11, RE.57b/2, KT.578a/7

Ramstedt, *oyun* (: > *oyna-*) biçimlerinin *oy-* kökünden geldiğini belirtirken, Poppe, Türkçe *oyna-* (< **oyuna-*) ve *oyun* biçimlerini Moğolca *oju-* fiiline bağlamıştır (EREN 1999: 311).

Korkmaz ve Banguoğlu “oyun” kelimesini isimden türemiş bir isim olarak değerlendirmişlerdir (KORKMAZ 2003: 60).

3-Fiilin bildirdiği hareketle ilgili soyut isim yapmıştır:

umın ‘ümit’ < *um‘ummak’ –ın* RE.29a/12

Korkmaz, bu kelimeyi isimden isim türeten *+(I)n* ekinin bir türevi olarak tahlil ederken Ramstedt *oyun* kelimesinin *oy-* kökünden geldiğini belirtmiştir (EREN 1999: 311).

ET: *tirin* ‘kalabalık’, *tügün* ‘düğüm’, *tütün*, *yalın* (GABAİN 2000: 54)

EAT: *ekin*, *dügün*, *dütün* (TİMURTAŞ 1994: 80)

TT: *akın*, *ekin*, *ışın*, *sorun*, *tütün*

[AKKUŞ 1995: 198, BANGUOĞLU 1998: 255, BİRAY 1999:131-132, EREN 1999: 311, ERGİN 1993:178, ERGİN 1997: 439, GABAİN 2000:58, GÜLSEVİN 1993: 100, GÜLSEVİN 1997:135, HACIEMİNOĞLU 2003: 26, KARAHAN 1994: 68, KORKMAZ 1973: 198, KORKMAZ 2003: 101, TEKİN 2000: 93, TİMURTAŞ 1994: 80, TİMURTAŞ 1995:432]

VII.2.20. -su

Çalışmamızda işlek değildir. Tek örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

1-Ek, geçtiği tek örnekte zaman bildiren ad yapmıştır:

yatsu ‘yatsı’ < *yat-su* ME.35b/5

Ergin, ET’de “yassı” kelimesinin bulunması ve “tütsü” kelimesinin de “tütsük” şeklinde olmasından dolayı *ekin*, *-sıg*, *-sig*, *-sug*, *-süg*’den geldiği düşünülse de; ET’de *-sı* , *-sig*, *-sug*, *-süg* şeklinde değil, *-sık*, *-sik*, *-suk*, *-sük* şeklinde bir fiilden isim yapma ekinin bulunduğu ve “tütsü” kelimesinin eskiden “tütsüg” şeklinde

olması gerektiğini belirtirken Gabain de ET’de –*sIk* ekinin bazen – , -*g*’li olduğunu ifade etmiştir.

Korkmaz, ekin eski gelecek zaman sıfat-fiil ekinin (-*sıg*, -*sig*), kalıntısı olduğunu belirtmiştir.

ET: *tüstük* ‘tütsü’, *kün batsı inaru* ‘gün batısına doğru’, *kün tu sıkda* ‘doğuda’ (GABAİN 2000: 54)

TT: *sinsi, tütsü, yatsı*

[BİRAY 1999:167, CAFEROĞLU 1993: 170, ERGİN 1993:185, GABAİN 2000: 54/58, GÜLSEVİN 1993: 112, KORKMAZ 2003:105-106, KORKMAZ 1995:591, TEKİN 2000: 94]

VII.2.21. -(I)ş {-ış, -iş, -uş}

ET’den beri kullanılan ek, çalışmamızda işlek değildir. Ek, çalışmamızdaki örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVİ

Timurtaş, eki “hareket ve oluş ismi yapan bir çeşit mastar” olarak tanımlarken Egin, ekin iş ifade eden fiil isimleri yaptığını belirtir.

Korkmaz, eki işlev olarak “fiilin esas anlamını değiştirmeden yapılan işin tarzını bildiren geçici kılış adları türeten” ve “fiil kök ve gövdelerinden bir işin sonucu ve ürünü olan somut ve soyut kalıcı adlar türeten” olmak üzere iki grupta incelemiştir.

Ek çalışmamızda fiilin asıl anlamını değiştirmeden yapılan işin, hareketin tarzını bildiren geçici kılış adları yapmıştır:

dutuş < *dut-uş* KT.573a/1

iniş < *in-iş* ME.37a/9

ayrılış < *ayrıl-ış* KT.602a/3

ET: *uruş* ‘savaş’, *küsüş* ‘istek’, *busuş* ‘keder’, *yaraş* ‘selamet’ (GABAİN 2000: 55)

EAT: *biliş, iniş, geliş, güliş*, (TİMURTAŞ 1994: 81)

TT: *bakış, bitiş, oturuş, yaşayış*

[BANGUOĞLU 1998:261, BANKIR 1997: 6, BİRAY 1999.102, ÇAM 1993: 56, ERGİN 1993:177, ERGİN 1997: 438, GABİN 2000:55, GÜLSEVİN 1993: 62, GÜLSEVİN 1997: 135, KARAHAN 1994: 67, KORKMAZ 1973: 198, KORKMAZ 2003:106-107, KORKMAZ 2000:55-56, ÖZKAN 1996:177, TEKİN 2000: 94, TİMURTAŞ 1994:81]

VII.2.22. -(I)t { -it, -üt}

Çalışmamızda işlek olmayıp iki örnekte geçmektedir. -(I)t eki geçtiği örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVİ

1-Fiilin bildirdiği hareketin yapıldığı yerin adını yapmıştır:

geçid ‘geçit’ < *geç-id* < *geç-it* RE.35a/6

2-Fiilin ifade ettiği işle ilgili soyut anlamlı kelime türetmiştir:

öğüt ‘öğüt’ < *öğ-* ‘inandırmak, etki yapmak’ -*üt* KT.152a/5

Clauson, *öğüt* kelimesini *ö-* ‘düşünmek’ kökünden -*güt* ekiyle yapılmış bir türev olarak almıştır (EREN 1999: 314).

Sevortyan ise *ög-* ‘inandırmak, etki, yapmak, dokunmak’ kökünden geldiğini dile getirmiştir [*ög-* (*üt*)] (EREN 1999: 314).

Ramstedt, *öğüt* kelimesini *ögüt* < *ö-güt* < *ögür-* ‘belehren, verskhen, machen’ - *t* şeklinde incelemiştir.

Ergin, ET’de ekin yuvarlak vokalli olarak -*ut*, -*üt* şeklinde olduğunu, birkaç örnekte de -*t* ekinin bulunduğunu ifade eder ve Ek, EAT’de *u*, *ü*’lerin yardımcı ses sayılmaya başlandığını ifade eder. Ekin yardımcı vokalleri EAT’de daima yuvarlaktır.

Banguoğlu ise -*it*’in çok eski bir isim-fiil eki olup bunun geçmiş kipini meydana getirdiği görüşündedir.

ET: *sı utçı* ‘ağlayıcı’, *adırt* ‘ayırma’, *boş ut* ‘öğüt’, *urunt* ‘kavga’ (GABİN 2000: 55)

EAT: *binit*, *öğüt*, *yo urt*, *yüklet* (GÜLSEVİN 1997: 136)

TT: *geçit*, *ölçüt*, *taşıt*, *yakıt*

[BANGUOĞLU 1998:263, BİRAY 1999:165, CLAUSON 1972:102, EREN 1999:314, ERGİN 1993:184, ERGİN 1997: 441, GABAİN 2000:55, GÜLSEVİN 1993: 113, GÜLSEVİN 1997:136, GÜLTEKİN 2002:129, HACIEMİNOĞLU 2003: 27, KORKMAZ 2003:107-108, RAMSTEDT 1952:19]

VII.2.23. -z

ET’de mevcut olan bu ek metinlerimizde işlek değildir. Hacıeminoğlu, bazı -z ile biten kelimelerin, özellikle tek heceli isimlerin sonundaki -z ekinin bir fiilden isim yapım eki olduğu kanaatindedir. Bunun yanında ekin “boğaz” gibi birden fazla heceli kelimelerde de yapım eki olarak kullanıldığını belirtmiştir.

EKİN İŞLEVLERİ

1-Fiilin gösterdiği işi yapan organ adı yapmıştır:

a ız < *a ı-‘konuşmak’-z ME.38a/3, KT.264a/3

bo az < *boğ*-az KT.300a/2

göz < *gö-‘görmek’-z KT.12b/5, ME.44a/15, 5a/13, RE.8b/7

(HACIEMİNOĞLU 2003: 27)

Nemeth, *a ız* kelimesini -z ekiyle yapılmış bir türev olarak ele alırken, Clauson *ağız*’daki -z’yi bir son ek olarak değerlendirmiştir (EREN 1999:5).

Räsänen, *ağız* kelimesini Korece *aguri* ‘ağız’ biçimiyle birleştirirken, Brockelmann, *ağız* kelimesinin sonundaki -z’yi ikili organların adlarında kullanılan bir formans olarak değerlendirmiş, *göz*, *boynuz*, *omuz*, *diz* gibi örnekleri tanık olarak vermiş, Kononov ise *ağız*’daki -z’yi bir ek saymıştır (EREN 1999: 4).

2-Fiilin bildirdiği işin, hareketin sonucunu gösteren isimler türetir:

söz < *sö-‘söylemek’-z ME.7b/6, RE.12b/2, KT.12a/7 (TEKİN 2000: 94)

3-Ek, bir örnekte sıfat yapmıştır:

semiz ‘semiz’ (*sı ır*) < *semi-‘şişmanlamak’-z KT.253a/3

ET: *uz* ‘usta’, *semiz*, *söz* (GABAİN 2000: 55), *baz* ‘bağımlı’ (TEKİN 2000: 94)

TT: *ağız*, *boğaz*, *semiz*, *söz*

[CLAUSON 1972:98,756, EREN 1999:4-5, GABAİN 2000:55, GÜLSEVİN 1993: 118, HACIEMİNOĞLU 2003:27, HACIEMİNOĞLU 1991:24, KARAHAN 1994: 68, KARAATLI 1999: 23, KORKMAZ 2003: 109, TEKİN 2000: 94, YAVUZARSLAN 1999: 565]

VII.3. İSİMDEN FİİL YAPAN EKLER

VI.3.1. +A {+a, +e}

ET'den beri kullanılan bir isimden fiil yapma ekidir. Çalışmamızda fazla işlek değildir.

+A eki incelediğimiz örneklerde kalınlık-incelik uyumuna tâbidir: *dile-* 'dilemek' < *dil* + *e-* KT.5a/2, RE.29a/7, *oyna-* < *oyun* + *a-* RE.22a/16

EKİN İŞLEVLERİ

1-Sıfatlardan geçişsiz fiiller türetir:

boşa- 'boşamak' < *boş* + *a-* KT.35b/6

2-İsimlerden "olma" ifade eden geçişsiz fiiller türetir:

be ze- 'benzedi' < *be iz* + *e-* KT.17b/7, RE.8b/13

bezen- 'süslenmek' < *bedze-n* < *bediz* 'nakış, resim' + *e-n-* KT.199b/4

buna- 'bunamak' < *bun* 'sıkıntı' + *a-* RE.50a/8

düret- 'türetmek' < *düre* + *t-* RE.35b/9

ıra 'uzak' < **ır* + *a-* RE.43b/16

uza- < **uz* + *a-* ME.47b/15, RE.10b/16, KT.108a/5, KT.582b/5

yaşa- 'yaşamak' < *yaş* + *a-* RE.11a/11, ME.48a/9, KT.14b/4

3-İsimlerden geçişli fiiller türetir:

dile- 'dilemek' < *dil* + *e-* KT.5a/2, RE.29a/7, ME.4a/7, ME.34a/2, ME.35a/6

ına- 'ayıplamak, suçlamak' < ** in* 'ceza, eziyet' + *a-* RE.50a/8

oyna- 'oynamak' < *oyun* + *a-* KT.204a/4, RE.22a/16

öde- 'ödemek' < **öd* 'borç, tazminat' + *e-* KT.44b/6

sına- ‘denemek’ < *sin + *a-* KT.18b/2 (ÖZYETGİN 2001: 473)

yarlı a- ‘bağışlamak’ < *yarlı* ‘emir, ferman’ + *a-* KT.270b/3, ME.47b/13

Ergin ve Banguoğlu, ekin ET’de verimli olduğunu ancak sonraları bu işlekliliğini kaybettiğini ifade etmişlerdir.

ET: *ata-* ‘çağırarak, seslenmek’, *küçe-* ‘çabalamak, zorlamak’, *müne-* ‘azarlamak, suçlamak’ (GABAİN 2000: 48)

EAT: *ana-*, *be ze-*, *uza-*, (GÜLSEVİN 1997: 119), *u ra-* (TİMURTAŞ 1994: 112)

TT: *boşa-*, *kana-*, *oyna-*, *yaş-*

[BANGUOĞLU 1998:205, ÇENELİ 1997: 36, ERGİN 1993:172, ERSOYLU 2001: 543, GABAİN 2000:48, GÜLSEVİN 1997:119-120, HACIEMİNOĞLU 1991: 210, İLKER 1997:51, KARAHAN 1994: 66, KORKMAZ 2003: 112, ÖZYETGİN 2001: 389,473, ŞAHİN 2003: 71, TİMURTAŞ 1994: 112, YAZICI 2002: 60, YÜKSEL 1996: 58, ZÜLFİKAR 1991:48]

VII.3.2. +Al {+al, +el}

İncelediğimiz örneklerde fazla işlek olmayan bir ektir. Ek, geçtiği örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir: *boşal-* ‘boşalmak’ < *boş* + *al-* RE.55a/17, *yönel-* ‘yönelmek’ < *yön* + *el-* ME.10b/8

EKİN İŞLEVLERİ

1- Sıfatlara gelerek geldiği kelimedeki özelliği kazandıran geçişsiz fiiller türetir:

boşal- ‘boşaldı’ < *boş* + *al-* RE.55a/17, KT.636a/5

ço alt- ‘çoğalttı’ < *çok* + *al-t-* KT.537b/2

aralt- ‘daraltmak’ < *ar* + *al-t-* KT.501b/7

ulal- ‘yücelmek, büyümek’ < *ulu* + *al-* ME.19a/4

2-Bir örnekte isimden “olma” bildiren geçişsiz fiil türetmiştir:

yönel- ‘yöneldi’ < *yön* + *el-* ME.10b/8

Timurtaş ve Gülsevin +*Al* ekini isimden fiil yapan +*l* ekiyle birlikte incelerken, Ergin ve Korkmaz bu eki farklı başlıklar altında incelemişlerdir.

Hacıeminoğlu, +*al-* /+*el-* ekinin, +*a-* /+*e-* isimden fiil yapma ekinin -*l-* fiilden fiil yapma eki ile genişlemiş şekli olduğunu ifade etmiştir.

ET: *tusul-* ‘fayda vermek’, *yolun-* ‘yok etmek’ (GABAİN 2000: 49)

EAT: *ço al-*, *diril-*, *incel-*, *ocal-* (GÜLSEVİN 1997: 120)

TT: *azal-*, *daral-*, *çoğal-*

[ÇAM 1993: 54, ERGİN 1997:436, ERGİN 1993:171, GABAİN 2000: 49, GÜLSEVİN 1997:120, HACIEMİNOĞLU 1991: 211, HACIEMİNOĞLU 1996:149, İLKER 1997: 55, KARAHAN 1994: 66, ÖZYETGİN :473, TİMURTAŞ 1994: 113, TİMURTAŞ 1995:430]

VII.3.3. +An {+an, en}

Çalışmamızda fazla işlek olmayan bir ektir. Ek, incelediğimiz örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir: *beğendür-* ‘beğendirmek’ < *beg+en-dür-* KT.555b/5, *tonan-* ‘donanmak süslenmek’ < *ton* + *an-* KT.220a/4, *tüken-* ‘tükenmek’ < *tük+en-* KT.574b/7, *gücen-* ‘gücenmek’ < *güç* + *en-* ME.43b/3

EKİN İŞLEVLERİ

1-İsimlerden ve sıfatlara gelerek, geldiği kelimedeki özelliği kazanma bildiren geçişsiz fiiller türetir:

düken- ‘tükenmek’ < *dük* + *en-* RE.56a/17, KT.545b/5, 455b/5

gönen- ‘rahata kavuşmak’ < *gön + *en-* KT.544a/6 (HACIEMİNOĞLU 1991:211)

gücen- ‘gücenmek’ < *güç* + *en-* ME.43b/3

tonan- ‘donandı, süslendi’ < *ton* + *an-* KT.220a/4

tüken- ‘tükenecek’ < *tük* + *en-* KT.574b/7

utan- ‘utanırdı’ < *uvut* + *an-* KT.458a/6, ME.5a/4, RE.1b/15

2- Ek, bazı kelimelerde kökle kaynaşmış durumdadır:

beğendür ‘beğendirmek’ < *beg* + *en* – *dür-* KT.555b/5

öğren- ‘öğrenmek’ < *ög(ü)r + en-* KT.6b/1, RE.53b/13, ME.24a/8

Korkmaz ve Hacıeminoğlu, +An- ekinin , +a-/+e- isimden fiil yapma eki ile -n dönüşlülük ekinin birleşmesi sonucu oluşan birleşik bir ek olduğunu ifade etmişlerdir.(bkz. +A eki)

TT: *donan-*, *gücen-*

[CLAUSON 1972:7, BANGUOĞLU 1998: 207, HACIEMİNOĞLU 1991:211, KORKMAZ 2003:112, ÖZYETGİN:]

VII.3.4. +ar

Çalışmamızda işlek olmayan bir isimden fiil yapma ekidir.

EKİN İŞLEVLERİ

1-Renk isimlerine gelerek o renge bürünme ifade eden geçişsiz fiiller türetir:

a ar- ‘(yüzü) ak olmak’ < *a + ar-* KT. 62a/7, 258a/7

karar- ‘kararmak’ < *kara + ar-* KT.502b/4

2-Diğer isimlerden ise “yapma” bildiren geçişli fiiller türetmiştir:

başar- < *baş + ar-* ME.3b/12

suvar- ‘sulamak’ < *suv + ar-* KT.416b/2

Banguoğlu ve Çeneli, +ar, +er ekinin, +a, +e isimden fiil yapma ekiyle -r fiilden fiil yapma ekinin birleşmesinden oluştuğunu belirtmişlerdir.

Korkmaz, ekin ET’deki *er-* fiilinin bir süre sonra birleştiği sözlerle kaynaşarak ekleşmesinden oluştuğunu belirtmiş ve eki sıfatlardan ve renk adlarından fiiller türeten ekler ile isimlerden oluş ifade eden fiiller türeten ekler olma üzere iki grupta incelemiştir.

Ergin, ET’de +ar-/+er- ve + ar-/+ger- eklerinin bir arada kullanıldığını Batı Türkçesinde - , -g seslerinin düşerek ekin Batı Türkçesinde tek ek haline gelmiş olduğunu belirtir.

ET: *suv ar-, suvar-, tiner-* ‘gece basmak’ (GABAİN 2000: 51)

EAT: *a ar-, suvar-, göger-* (TİMURTAŞ 1994: 113)

TT: *karar-, yaşar-*

[BANGUOĞLU 1998:208, ÇAM 1993: 54, ÇENELİ 1997:37, ERGİN 1993:172, GABAİN 2000:49, GÜLSEVİN 1997:120, HACIEMİNOĞLU 1991:212, İLKER 1997:57, KARAHAN 1994: 66, KORKMAZ 1973:201, KORKMAZ 1995:190, TİMURTAŞ 1994:113, YAZICI 2002: 60, ZÜLFİKAR 1991:60]

VII.3.5. +At {+at, et}

Çok işlek olmayan bir ektir. Ek, çalışmamızda ünlü uyumlarına tâbidir: *düzet*-‘düzeltmek, şekil vermek’ < *düz* + *et*- KT.337a/4, *donat*- ‘süslemek, teçhiz etmek’ < *don* + *at*- RE.65a/1

EKİN İŞLEVLERİ

1- +At eki, isimlere gelerek onlardan “yapma” bildiren geçişli fiiller türetmiştir:

donat- ‘donatmak, süslemek, teçhiz etmek’ < *don* + *at*- KT.337a/1, RE.65a/1

gözedür ‘gözetir’ < *göz* + *et* – *ür* RE.13a/4

gözet- ‘gözetiniz’ < *göz* + *et*- KT.582a/7

öğret- ‘öğretti’ < **ög(ü)r* + *et*- KT.5b/4, RE.19b/17, ME.21b/15

(ÖZYETGİN 2001: 594)

2- +At eki, bir örnekte geldiği kelimedeki özelliği kazandırma ifade eden geçişli fiil türetmiştir:

düzet- ‘düzeltmek, şekil vermek’ < *düz* + *et*- KT.337a/4, RE.3b/16

Timurtaş +At ekini isimden fiil yapan +A ekiyle birlikte ele almıştır.

Korkmaz ve Hacıeminoğlu, +At ekinin , +a-/+e- isimden fiil yapma eki ile -t fiilden fiil yapma ekinin birleşmesi sonucu oluşan birleşik bir ek olduğunu belirtmişlerdir (bkz. +A eki) .

EAT: *gözet*- (GÜLSEVİN 1997: 120)

TT: *gözet*-, *yönet*-

[BANGUOĞLU 1998: 209, BANKIR 1997: 6, GÜLSEVİN 1997: 120, GÜLTEKİN 2002:127, HACIEMİNOĞLU 1991:210, KORKMAZ 2003: 113 ÖZYETGİN 2001:594, ŞAHİN 2003: 71, YÜKSEL 1996: 58]

VII.3.6. +Aş

Çalışmamızda işlek olmayan ek, geçtiği örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVLERİ

1-İsimlerden “olma” bildiren geçişsiz fiiller türetir:

sarmaş- ‘dolaşmak’ < *sarım* + *aş-* KT.628b/7

ulaş- ‘ulaşmak, varmak’ < *ul + *aş-* RE.19b/12, 28a/2

2-İsimlerden “yapma” bildiren geçişli fiiller türetir:

üleş- ‘bölüşmek’ < *ül + *eş-* KT.77a/4

[BANGUOĞLU 1998: 208, HACIEMİNOĞLU 1991:182, KORKMAZ 2003:113, ÖZYETGİN 2001: 707]

VII.3.7. +dA {+da, +de, +te}

Genellikle ses taklidi kelimelerden fiiller türeten ek, çalışmamızda işlek değildir. Hacıeminoğlu, ekin Batı Türkçesinde daha çok çeşitli sesleri ve eşyaya atfedilen hareketleri taklit yoluyla anlatan fiiller türettiğini belirtmiştir (HACIEMİNOĞLU 1991: 213).

Ek, çalışmamızda ünlü uyumlarına tâbidir: *alda-* ‘aldatmak’ < *al+da-* KT.145b/1, *iste-* < *iz* + *de-* KT.8b/7, ME.33a/4

EKİN İŞLEVLERİ

1-İsmlere gelerek onlardan geçişli fiiller türetir:

alda- ‘aldatmak’ < *al* + *da-* KT.145b/1, RE.25a/6

iste- < *iz* + *de-* KT.8b/7, KT.255a/6, ME.33a/4, RE.20a/10

özde- ‘istemek’ < *öz* + *de-* KT.523a/1

2-Yansıma bir kelimeye gelerek geçişsiz bir fiil türetmiştir:

fısılda- < *fısııl* + *da-* ME.15a/4

Clark, +dA ekinin +*IrdA-*, *Ilda-* birleşik eklerinin bir parçası olduğunu belirtir (ALTINEL 2003:141).

Ekin ET’de hem *d*’li hem *t*’li şekilleriyle kullanılan ekin *t*’li şekli Batı Türkçesinde yalnız *iste-* fiilinde kalmıştır.

ET: *ünt* - ‘seslenmek’, *ist* - ‘istemek’, *alta*- ‘aldatmak’ (GABAİN 2000: 50)

EAT: *alda*- ‘aldatmak’, *ünde*- ‘seslenmek, çağırmaq’ (TİMURTAŞ 1994: 113), *güvülde*-, *iste*-, *izde*- (GÜLSEVİN 1997: 120)

TT: *aldat*- *iste*-, *fısılda*-

[BANGUOĞLU 1998: 204, CLARK 1998:528, ERGİN 1997: 437, ERGİN 1993: 172, GABAİN 2000: 50, GÜLSEVİN 1997: 120, GÜRSES 1992: 11, İLKER 1997: 58, KARAHAN 1994: 66, KORKMAZ 1973:201, KORKMAZ 2003: 114, KÜLTÜRAL 1999: 2220, TİMURTAŞ 1994:113, TİMURTAŞ 1995:430, YAVUZARSLAN 1999: 495]

VII.3.8. +I

Fazla işlek olmayan bir ektir. Ekin bulunduğu kelimeler kalıplaşmış durumdadır. Çalışmamızda birkaç örnekte geçmekte olan ek, kalınlık-incelik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *berki*- ‘katılaşmak, sertleşmek’ < *berk* + *i*- KT.582 b/5, *akı*- ‘öfkelenmek, kızmak’ < *ak* + *ı*- RE.45a/15, *uyı*- ‘uyudu’ < *ud* + *ı*- RE.43a/15

EKİN İŞLEVLERİ

İsimlerden ve sıfatlardan özellik kazanma bildiren geçişsiz fiiller türetmiştir:

bayıt- ‘zenginleştirmek’ < *bay* + *ı* – *t*- KT.379a/7

bekit- ‘sıkılaştırmak, sağlamaştırmak’ < *be(r)k* + *i*- *t*- RE.8a/1

berki- ‘katılaşmak, sertleşmek’ < *berk* + *i*- KT.582 b/5

akı- ‘öfkelenmek, kızmak’ < *ak* + *ı*- RE.45a/15

uyı- ‘uyumak’ < *ud* + *ı*- RE.43a/15

Banguoğlu, +A- ve +I- ekleri arasında açık bir işlev ayrılığı tespit edemediği halde, bunları ağaç/ıgaç vb. ikili köklerde olduğu gibi *a>ı* biçiminde bir ünlü değişimine bağlamanın da yerinde olmadığı görüşündedir (BANGUOĞLU 1998: 211). Korkmaz da aynı görüştedir (KORKMAZ 2003: 115).

Gabain, +A-ve +I- eklerini için aynı başlık altında incelerken, Deny, +I ekini, +a/+e eki ile aynı fonksiyonda görmüş ve bu ekin örnekleri arasında *yalabı-*, *tesbi-*, *şakı-* fiillerini vermiştir (İLKER 1997: 51-59).

Ergin, ekin ET'de kullanıldığını, sonradan işlekliliğini ve canlılığını kaybettiğini, klişeleşmiş birkaç örnekte görüldüğünü açıklar (ERGİN 1993: 172).

ET: *biti-* 'yazmak', *tokı-* 'dövmek', *yorı-* 'yürümek' (TEKİN 2000: 88)

EAT: *bayı-* 'zengin olmak', *akı-* 'öfkelenmek, kızmak', *ışı-* (GÜLSEVİN 1997: 120)

TT: *ağrı-*, *taşı-*, *kaşı-*

[AKKUŞ 1995: 231, BANGUOĞLU 1998: 210, ÇAM 1993: 54, ERGİN 1993: 172, GABAİN 2000: 48, GÜLSEVİN 1997: 120, HACIEMİNOĞLU 1991: 185, İLKER 1997: 59, KARAHAN 1994: 67, KORKMAZ 1973: 201, KORKMAZ 2003: 114-115, ŞAHİN 2003: 51, YÜKSEL 1996: 58]

VII.3.9. +irge

Çalışmamızda işlek olmayıp tek örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

+irge eki tek heceli isme gelerek geçişli fiil türetmiştir:

esirge- < *es* + *irge-* KT.21b/2

Hacıeminoğlu, +irge ekinin, isimden *-ı-*, *-i-*, *-u-*, *-ü-* ile yapılan fiil üzerine önce *-r-* isim fiil eki; sonra da *-a/-k-e-* isim ve fiil eklerinin getirilmesiyle türetildiği görüşündedir.

Korkmaz da +irge ekinin birleşik ek görünümünde olduğunu belirtirken, Banguoğlu, ekin ET'den beri yaygın olmayan ve "gibi saymak, gibi davranmak" anlamı taşıyan fiiller yaptığını belirtmiştir.

ET'de *+rka-*, *+rk* şekillerine olan ek, EAT ve TT'de *+irga-*, *+irge-* olarak iki şekildedir.

ET: *alpır an-* ‘yiğitlenmek’, *tsuyur a-* ‘acımak’, *ıwir a lan-* ‘hasislik etmek’ (GABAİN 2000: 50)

EAT: *esirge-* (GÜLSEVİN 1997: 120)

TT: *azırğa-, esirge-, taşırğa-, yadırğa-* (KORKMAZ 2003: 121)

[BANGUOĞLU 1998: 213, GABAİN 2000: 50, GÜLSEVİN 1997:120, GÜRSES 1992: 12, HACIEMİNOĞLU 1991: 176, İLKER 1997: 61, KARAHAN 1994: 67, KORKMAZ 1973: 202, KORKMAZ 2003: 121, ŞAHİN 2003: 71, TEKİN 2000: 89]

VII.3.10. +(U)K {+ık, +ik, +ük}

İşlek olmayan bir isimden fiil yapma ekidir. +(U)k eki çalışmamızda ünlü uyumlarına tâbidir: *acık-*‘acıkmak’ < *aç* + *ık-* RE.54a/16, *gözük-* ‘gözükmek’ < *göz* + *ük-* KT.338a/6

+(U)k eki, çalışmamızda tek heceli kelimelere gelerek onlardan filler türetmiştir.

EKİN İŞLEVLERİ

1-Sıfattan geldiği kelimedeki özelliği kazanma ifade eden geçişsiz fiil yapmıştır:

acık- ‘acıkmak’ < *aç* + *ık-* RE.54a/16

2-İsimden “olma” bildiren geçişli fiil türetmiştir:

gözük- ‘gözükmek’ < *göz* + *ük-* KT.338a/6

3-Bir örnekte de “bir” sayı isminden “olma” bildiren geçişsiz fiil türetmiştir:

birik- ‘birikmek’ < *bir* + *ik-* KT.365a/3

ET, EAT ve TT’de +(I)k- şekillerinde kullanılan ek, TT’de aynı şekilde kullanılmaktadır.

ET: *içik-* ‘içeri girmek’, *ta ık-* ‘çıkmaq, dağa çıkmak’, *yol -* ‘karşılaşmak’ (GABAİN 2000: 49)

EAT: *birik-*, *gözük-*, *tarık-* (TİMURTAŞ 1994: 113)

TT: *gecik-*, *gözük-*, *acık-*

[AKKUŞ 1995: 231, BANGUOĞLU 1998:211, ÇENELİ 1997: 39, ERGİN 1997: 437, ERGİN 1993:173, GABAİN 2000:49, İLKER 1997: 60-61, KARAHAN 1994: 66, KARAATLI 1999: 23, KORKMAZ 2003: 115, TİMURTAŞ 1994: 113, YÜKSEL 1996: 58]

VII.3.11. +l

Çalışmamızda fazla işlek olmayan bir isimden fiil yapma ekidir. Bu ek işleklik sahası, derecesi ve vazifesi bakımından *+al-*, *+el-* ekinden farksızdır (ERGİN 1993: 171).

EKİN İŞLEVLERİ

+l eki, çalışmamızda genellikle ünlü sıfatlardan özellik kazanma ifade eden geçişsiz fiiller türetmiştir:

ayrıl- < *ayrı* + *l-* KT.231b/1

diril- < *diri* + *l-* ME.28a/1, KT.578b/13

incel- ‘incelmek’ < *ince* + *l-* KT.477b/6

aralt- ‘yakıp kavurmak’ < *ara* + *l - t-* KT.622a/1

ocal- ‘yaşlanmak’ < *oca* + *l-* RE.43a/2

yiynilt- ‘hafifletmek’ < *yiyni* + *l - t -* KT.174a/6

yeynil- ‘hafiflemek’ < *yeyni* + *l-* KT.473a/71, KT.24a/1

yücel- < *yüce* + *l-* KT.104a/7, RE.17b/12

Ergin, bu ekin bazı örneklerde fiilden fiil yapma eki olan *-l-* ile karıştığını ifade etmektedir. Mesela *oca-l-*, *ufa-l-*, *büyü-l-* örneklerinde köklerin hem isim, hem de fiil olarak kabul edilebileceğini, bunların isim mi fiil mi olduğunu belirlemenin zor olduğunu; her halde fiilden fiil yapma eki olan *-l-*’nin benliğini kaybederek bazı örneklerde isimden fiil yapma eki şeklinde kaldığını belirtmiştir.

Ek, TT’de sonu *-k* ile biten sıfatlara geldiğinde *-k* sesinin düştüğü görülmektedir (*alça-l-*, *küçü-l-*) (KORKMAZ 2003: 116).

ET: *tusul-* ‘fayda vermek, faydalanmak’, *yo lun-* ‘tahrip etmek’ (GABAİN 2000: 49)

EAT: *egril-*, *incel-*, *kısal-*, *yücel-* (TİMURTAŞ 1994: 113)

TT: *kısal-, doğrul-, incel-*

[AKKUŞ 1995: 232, ERGİN 1997: 436, ERGİN 1993:171,GABAİN 2000: 49, GÜLSEVİN 1997:120, HACIEMİNOĞLU 1996: 149, İLKER 1997: 55, KARAHAN 1994: 66, KORKMAZ 1973: 202, KORKMAZ 2003: 116, TİMURTAŞ 1994:113, TİMURTAŞ 1995:430]

VII.3.12. +IA

ET'den beri bütün lehçelerde canlı ve işlek olarak kullanılan bir isimden isim yapma ekidir. Her türlü isim kök ve gövdeleri, sıfat, zarf vb. isim soylu kelimeler ve yabancı asıllı sözcüklere gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir.

Çalışmamızda isimden fiil türeten ekler arasında en çok örneği bulunan ektir.

+IA- eki örneklerde Türkçe kelimelerde ünlü uyumlarına tâbidir: *girçekle-* 'doğrulamak' < *girçek* + *le-* KT.464a/1, *a la-* 'yakmak' < *a* + *la-* RE.18b/5, *ta la-* 'hayret etmek,' < *ta* + *la-* ME.27b/10

EKİN İŞLEVLERİ

Hacıeminoğlu, ekin hem etken geçişli, hem oluş bildiren geçişsiz, hem de taklidi fiiller türettiğini belirtir.

1-İsmin veya sıfatın gösterdiği nesneyi veya niteliği bir şeye kazandırmayı gösteren geçişli ve geçişsiz fiiller yapar.

a)İsimlerden türettiği geçişsiz fiiller:

otla- 'otlamak' < *ot* + *la-* RE.51a/1

b)İsimlerden türettiği geçişli fiiller:

girçekle- 'doğruladı' < *girçek* + *le-* KT.464a/1

a la- 'yakmak' < *a* + *la-* RE.18b/5

c)Sıfatlardan türettiği geçişli fiiller:

arula- 'yüceltmek, tenzih etmek' < *aru* + *la-* KT.5b/4

2-İsmin veya sıfatın gösterdiği özelliği üzerinde bulunduran fiiller yapmıştır.

a) İsimlerden türettiği geçişsiz fiiller:

başla- < *baş* + *la-* KT.5b/1, ME.17a/2, RE.29a/11, KT.407a/5

işle- < *iş* + *le-* KT.285b/7, ME.48b/2, RE.58b/2

ulavuzla- ‘yol göstermek’ < *ulavuz* + *la-* KT.596a/4

yasla- ‘yas çekmek’ < *yas* + *la-* ME.32b/7

b) Bir örnekte sıfattan geçişsiz fiil türetmiştir:

tizle- ‘acele etmek’ < *tiz* + *le-* KT.72a/1

3-İsmin gösterdiği nesne veya niteliği başka bir nesneye yönelten fiiller yapar.

a) İsimlerden yaptığı geçişli fiiller:

avla- < *av* + *la-* RE.17a/13, KT.175b/4

ba la- ‘bağlamak’ < *ba* + *la-* RE.39b/11, ME.18b/12

ba işla- < *ba iş* + *la-* RE.6a/8, ME.41b/15

esenle- ‘selamlamak’ < *esen* + *le-* KT.456b/1

gizle- < *giz* + *le-* KT.20b/6, RE.8b/8

izle- < *iz* + *le-* RE.8b/8

arşula- ‘karşılarlar’ < *arşu* + *la-* KT.355a/1

onu la- ‘misafir etmek’ < *onu* + *la-* RE.56b/3, KT.322a/2

utlula- ‘kutlamak’ < *utlu* + *la-* ME.41a/14

ögütle- < *ögüt* + *le-* KT.544b/1

parala- ‘parçalamak’ < *para* + *la-* KT.548b/4

sula- ‘sulamak’ < *su* + *la-* RE.8a/11

uşla- ‘tuşla yenmek’ < *uş* + *la-* RE.55a/14

u urla- ‘çalmak’ < *u ur* + *la-* KT.257a/7

ya şıla- ‘temize çıkarmak’ < *ya şı* + *la-* KT.85a/4

yalanla- < *yalan* + *la-* KT.135b/5

yarakla- ‘hazırladı’ < *yarak* ‘hazırlık’ + *la-* KT.94b/2

yüklet- ‘yüklettin’ < *yük* + *le-t-* KT.48a/6

b) İsimlerden yaptığı geçişsiz fiiller:

ertele- ‘sabahlamak, sabaha ulaşmak’ < *erte* + *le-* KT.264a/5

toyla- ‘ziyafet vermek’ < *toy* + *la-* ME.7b/7

c) Sıfatlardan türettiği geçişli fiiller:

a ırla- ‘çökertmek’ < *a ır* + *la-* KT.644a/6

ulula- ‘yüceltmek’ < *ulu* + *la-* KT.251a/6, KT.282b/4, ME.37a/11

4-Adın gösterdiği nesneyi araç olarak kullanma yoluyla o nesne ile yapılan işi gösteren fiiller türetir:

avuçla- ‘avuçlamak’ < *avuç* + *la-* KT.40a/3

bo azla- ‘boğazlamak’ < *bo az* + *la-* KT.10b/5, ME.31b/7

dişle- < *diş* + *le-* KT.172b/1

gözle- ‘gözlemek’ < *göz* + *le-* RE.20a/5

kapla- < *kap* + *la-* KT.183a/5 , RE.40a/5

uca la- ‘kucakladı’ < *uca* + *la-* ME.19b/11

sa işla- ‘saymak’ < *sa iş* + *la-* KT.475b/4

sırala- < *sıra* + *la-* RE.63a/5

si irle- ‘ayaklarını keserek öldürmek’ < *si ir* + *le-* KT.163a/4

söyle- < *söy* (< *z*) + *le-* KT.103a/7, ME.3a/2, RE.32a/15

taşla- < *taş* + *la-* KT.649a/6

5-Bir örnekte ses taklidi kelimeye gelerek geçişsiz fiil türetmiştir:

gürlet- ‘gürletmek’ < *gür* + *le-t-* KT. 3b/5

6-Bir örnekte ise isme gelerek ismin karşıladığı nesnenin ortaya çıkmasını sağlayan geçişsiz fiiller türetmiştir:

kuzla- ‘kuzulamak’ < *kuzu* + *la-* ME.18b/14

derle- ‘terlemek’ < *der* + *le-* ME.5a/7

7- Bazı kelimelerde kökle ek kaynaşmış durumdadır:

a la- ‘anlamak’ < **a* + *la-* RE.43b/7, KT.262b/2

bekle- < *bek* + *le-* KT.549b/2

dinle- ‘dinledim’ < **din* + *le-* (< *ti g* + *la*) ME.13b/

8- Ekin alıntı kelimelerden türettiği örnekler:

‘aceble- ‘şaşırdılar’ < *‘aceb* (A.) + *le-* KT.489b/4

'ayıpla- 'ayıplamak' < *'ayıp* (A.)+ *la-* KT.206b/6

da'v le- 'dava etmek' < *da'v* (A.)+ *le-* KT.76b/6

end zele- 'ölçüyle yapmak' < *end ze* (F.)+ *le-* KT.462b/1

es sla- 'temellendirmek, kurmak' < *es s* (A.)+ *la-* KT.212a/3

arabla- 'harap etmek' < *ar b* (A.)+ *la-* KT.352b/3

orla- 'aşağılamak' < *or* (F.)+ *la-* KT.640b/7

muştula- 'müjdelemek' < *muştı* (F.)+ *la-* KT.563a/5

a la- 'şaşırmak' < *a* (A.)+ *la-* KT.161b/4, ME.27b/10

+*la-* eki ET'den beri isimden fiil türeten eklerin başında gelmektedir. Ek, ET'den günümüze kadar +*la-* şekliyle isimlere gelerek fiiller türetmiştir.

ET: *buza ula-* 'buzağılamak', *yilwile-* 'büyülemek', *atlan-* 'ata binmek'
(GABAİN 2000: 49)

EAT: *ba ısla-*, *ba la-*, *gözle-*, *karşula-* (TİMURTAŞ 1994: 114)

TT: *arzula-*, *avla-*, *bağla-*, *tamamla-*

[BANGUOĞLU 1998: 214, ÇENELİ 1997: 39-40, ERGİN 1997: 436, ERGİN 1993: 170-171, GABAİN 2000: 49, GÜLSEVİN 1997: 120-121, HACIEMİNOĞLU 1991:216-221, İLKER 1997: 28-38, KARABACAK 1995: 128, KORKMAZ 1973: 201, KORKMAZ 2003: 116-119, TİMURTAŞ 1994:113-114, TİMURTAŞ 1995:430, KARAHAN 1994: 66, YAZICI 2002: 60]

VII.3.13. +*lan*

+*la* ekinin -*n* dönüşlülük ekiyle genişlemiş şeklidir. Ek, çalışmamızda Türkçe kelimelerde kalınlık-incelik uyumuna tâbidir: *çiftlen-* 'birleştirilmek' < *çift* + *len-* KT.633a/1, *evlen-* < *ev* + *len-* ME.22b/1, *uslan-* 'akıllanmak' < *us* + *lan-* KT.7a/5

EKİN İŞLEVLERİ

+*lan-* eki ile türetilen fiiller, “isimde bulunan özelliği üzerinde bulundurma, o halde olma veya kendi kendine yapma” ifade eder.

1- Bu ek isimlerden “bir nesne edinmek ile donanmak” anlamında geçişsiz fiiller türetir:

evlen- < *ev + len-* KT.80a/2, ME.22b/1

südülen- ‘sütlenmek’ < *südü + len-* ME.29a/6

2- İsimlerden “kendi kendine yapma” anlamında geçişsiz fiiller türetir:

di len- < *di (< *ti* ‘nefes’) + *len-* KT.388a/6 (ÖZYETGİN 2001: 449)

atlan- ‘dayanmak, sabretmek’ < *at + lan-* RE.26b/14

ay ulandur- ‘kaygılandırmasın’ < *ay u + lan-dur-* KT.480b/3

paralan- ‘parçalanmak, çatlakmak’ < *para + lan-* KT.627a/1

sıralan- < *sıra + lan-* KT.595b/1

ura landur- ‘yurt edindirmek’ < *ura + lan-dur-* KT.274a/5

uslan- ‘akıllanmak’ < *us + lan-* KT.7a/5

yerlendür- ‘yerleştirmek, yer vermek’ < *yer + len- dür-* KT.185a/7

yüklen- < *yük + len-* KT.459a/5

yüreklendür- ‘cesaretlendirmek’ < *yürek + len-dür-* KT.298b/2

3- Sıfatlardan “kendi kendine yapma” anlamında geçişsiz fiiller türetir:

a ırlan- ‘durumu ağırlaşmak’ < *a ır + lan-* KT.179b/7

büyüklen- ‘büyüklenmek’ < *büyük + len-* KT.6a/5

ululan- ‘büyüklenmek’ < *ulu + lan-* KT.156a/7

4- +*lan* ekinin alıntı kelimelerden yaptığı örnekler:

arlan- ‘utanmak’ < *ar + (A.) lan-* KT.104b/5

bereketlen- ‘bereketlenmek’ < *bereket (A.) + len-* KT.405a/2

da landur- ‘dağlamak’ < *da ‘yara’ (F.) + lan- dur-* KT.199a/3

fa rlen- ‘övünmek’ < *fa r (A.) + len-* KT.583a/6

feral lan- ‘ferahlamak, rahatlamak’ < *fera (A.) + lan-* KT.212b/3

çiftlen- ‘birleştirilmek’ < *çift* (F.)+ *len-* KT.633a/1

uvvetlendür- ‘güçlendirmek’ < *uvvet* (A.)+ *len-* *dür-* KT.125b/2

menfa’atlan- ‘yararlanmak’ < *menfa’at* (A.)+ *lan-* KT.264b/6

muştılan- ‘müjdelenmek’ < *muştı* (F.)+ *lan-* KT.288b/4

n rlan- ‘aydınlanmak’ < *n r* (A.)+ *lan-* KT.3b/3

Şfatlan- ‘nitelik kazanmak, sıfatlanmak’ < *Şfat* (A.)+ *lan-* KT.146b/7

ziy nlan- ‘zarara uğramak’ < *ziy n* (A.)+ *lan-* KT.47b/1

Ş ratlandur- ‘biçimlendirmek’ < *Ş rat* (A.)+ *lan-* *dur-* KT.511b/4

Hacıeminoğlu, *-lan-*, *-len-* ekini *-la-*, *-le-* türetme ekiyle birlikte ele almıştır (HACIEMİNOĞLU 1991: 222).

Timurtaş, *+lAn* ekini *+lA* ekiyle birlikte incelerken, Gülsevin ve Çeneli *+lAn* ekinin, *+lA* ekinin *-n-* çatısı ile genişlemiş şekli olduğunu ifade etmişlerdir.

Ergin, bu ekle yapılan bazı fiillerin kendilerinin kullanılmayıp, onlardan fiilden fiil yapma ekleriyle yapılan şekillerin kullanıldığını belirtmiştir (ERGİN 1993: 170-171).

EAT: *ussalan-*, *uvvetlen-*, *n rlan-*, *yapra lan-* (GÜLSEVİN 1997: 121)

TT: *kanatlan-*, *dertlen-*, *evlen-*, *sahiplen-*

[BANGUOĞLU 1998: 218, ÇAM 1993: 55, ÇENELİ 1997: 41, ERGİN 1993: 171, HACIEMİNOĞLU 1991: 222, İLKER 1997: 38, KORKMAZ 2003: 119, ÖZYETGİN 2001: 449, TİMURTAŞ 1994: 114, TUNÇ 1995:1249]

VII.3.14. +lAş

+lA ekinin *-ş-* işteşlik ekiyle genişlemiş şeklidir. Çalışmamızda iki örnekte geçmektedir.

Ek, örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVLERİ

Ek, karşılıklı veya birden fazla kişi tarafından birlikte yapılan işteş fiiller türetmiştir:

esenleş- ‘selamlaşmak’ < *esen* + *leş-* KT.272b/4

sıralaş- ‘sıralanmak’ < *sıra* + *laş-* KT.565b/7

Hacıeminoğlu, +*LAş* ekini +*LA* isimden fiil yapma ekiyle birlikte incelemiştir.

EAT: *yerleş-*

TT: *güzelleş-*, *iyileş-*

[BANGUOĞLU 1998: 219, ÇENELİ 1997: 42, ERGİN 1993: 171, HACIEMİNOĞLU 1991: 222, İLKER 1997: 43, KORKMAZ 2003: 119]

VII.3.15. +(U)r {+ır, +ur, +ür, +r}

İncelediğimiz örneklerde işlek olmayan bir ektir. Ek, geçtiği örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir: *belür-* ‘belli olmak’ < *belgü+r-* RE.55b/8, *aygır-* ‘kaygılanmak’ < *aygı + r-* KT.113a/2

EKİN İŞLEVLERİ

1-Ses taklidi kelimededen “yapma” bildiren geçişsiz fiil türetmiştir:

üfür- ‘üflemek, üfürmek’ < *üf* + *ür-* KT.125b/4

2-İsimlerden “yapma veya olma” bildiren geçişsiz fiiller teşkil eder:

belür- ‘belirmek’ < *belgü + r-* RE.55b/8

belgür- ‘belirmek’ < *belgü + r-* KT.593a/6

aygır- ‘kaygılanmasın’ < *aygı + r-* KT.113a/2

ayur- ‘kaygılanırlar’ < *aygu + r-* KT.9b/5

Hacıeminoğlu, bu eki ses taklidi kelimelerden fiil türeten +*ır*, +*ir* eki ve isimlerden fiil türeten +*r-* eki diye iki ayrı ek olarak incelemiştir (HACIEMİNOĞLU 1991: 188) .

Gülsevin, +(U)r ekini +*Ar-* eki ile aynı maddede ele alırken; Timurtaş ve Ergin, her iki eki farklı başlıklar altında incelemiştirlerdir.

ET: *b lgür-*‘belirmek’, *ya ırtı* ‘yeniden’ (GABAİN 2000: 50)

EAT: *delür-* (TİMURTAŞ 1994: 114)

TT: *belir-*, *delir-*

[AKKUŞ 1995: 232, BANKIR 1997: 6, ÇAM 1993: 55, ERGİN 1993: 173/174, GABAİN 2000:50, GÜLSEVİN 1997: 120, HACIEMİNOĞLU 1991: 223, İLKER 1997: 63, KARAHAN 1994: 67, KORKMAZ 1973: 201, KORKMAZ 2003: 120, TİMURTAŞ 1994: 114]

VII.3.16. +re

ET’de de sayılı birkaç örnek veren ek çalışmamızda da iki örnekte geçmektedir.

EKİN İŞLEVİ

Ses taklidi kelimelerden “olma” bildiren geçişsiz fiiller türetmiştir:

ditre-‘titredi’ < *dit + *re-* RE.10b/7

titre- < *tit* + *re-* KT.360b/1

ET: *k kr ş-* ‘tahkir etmek, kızdırmak’, *müngre-*‘böğürmek’ (GABAİN 2000: 50), *ya ra-* ‘çınılamak’ (TEKİN 2000: 88)

EAT: *çl ra-* ‘çınılamak’ (GÜLSEVİN 1997: 121, KORKMAZ 1973: 201)

TT: *gevre-*, *kükre-*, *şakra-*, *titre-*

[BANGUOĞLU 1998: 221, ERGİN 1997: 437, GABAİN 2000: 50, GÜLSEVİN 1997: 121, GÜRSES 1992: 12, HACIEMİNOĞLU 1991: 223, İLKER 1997: 63, KORKMAZ 1973: 201, KORKMAZ 2003: 121]

VII.3.17. +sa

Çalışmamızda işlek olmayan bir isimden fiil yapma ekidir. +*sa-* eki çalışmamızdaki örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVİ

+*sa* eki, eklendiği isme karşı istek ve ihtiyaç bildiren geçişsiz fiiller türetmiştir (TİMURTAŞ 1994: 114) .

susa- ‘susamak’ < *su* + *sa-* RE.60b/3, ME.13a/11, KT.578b/6

Gabain, ekin “arzulama, istek duyma” bildirdiğini belirtmiştir.

ET ve EAT’de +*sa-/+se-* şekillerinde kullanılan ek TT’de aynı şekilde kullanılmaktadır. +*sa* ekiyle görevdeş sayılabilecek ve ET’den beri kullanılan, benzerlik işleviyle fiiller türeten +*sı-/+si-* eki de günümüz Batı Oğuz Lehçelerinde kullanılmaktadır.

ET: *suvsa-*, *ulugsa-* *keksek* ‘kindar’ (GABAİN 2000: 50)

EAT: *benümse-*, *sense-*, *susa-* (TİMURTAŞ 1994: 114)

TT: *garipse-*, *hafifse-*, *iraksa-*, *susa-*

[AKKUŞ 1995: 232, BANGUOĞLU 1998: 222, ÇAM 1993: 55, ERGİN 1997: 437, ERGİN 1993: 174, GABAİN 2000: 50, GÜLSEVİN 1997: 120, İLKER 1997: 62, KORKMAZ 1973: 202, KORKMAZ 2003: 121, TİMURTAŞ 1994:114, TİMURTAŞ 1995:430, YAZICI 2002: 60, ZÜLFİKAR 1991: 138]

VII.4. FİİDEN FİİL YAPAN EKLER

VII.4.1. -a-

İşlek olmayan ve tek örnekte geçen -*a-* eki ET’den beri görülen ve seyrek örnekler vermiş bir ektir. Ek, kökle kaynaşmış durumdadır (KORKMAZ 2003:124).

EKİN İŞLEVİ

Ekin, çalışmamızdaki tek örnekte eklendiği fiilin anlamını pekiştirmiştir.

tara- ‘taramak’ < **tar-a-* RE.66a/5

Banguoğlu, +*a* ekinin ET’de fiil köklerine berkitme eki olarak gelen -*gA* ekinin damak sesinin düşmesiyle (-*gA*>-*A*) meydana gelmiş bir ek olduğunu ifade etmiştir (BANGUOĞLU 1998:276).

Korkmaz ise bu -gA ekinin fiilden isim türeten -g ekiyle isimden fiil türeten bir +A ekinin kaynaşmasından oluşmuş (-g+A- > -gA-, *tol-ıg+a* > *tolga-* > *dola-* vb.) bir birleşik ek olduğu görüşündedir (KORKMAZ 2003: 124).

ET: *buyura-*, *kala-*, *küde-*, *sapa-* (HACIEMİNOĞLU 1991: 45)

EAT: *ola-* (KARAHAN 1994: 70)

TT: *aşa-*, *tıka-*, *kapa-*, *tara-* (KORKMAZ 2003: 124)

[BANGUOĞLU 1998: 276, ÇENELİ 1997: 45, HACIEMİNOĞLU 2003: 131, HACIEMİNOĞLU 1991: 45, İLKER 1997: 87-88, KARAHAN 1994: 70, KORKMAZ 2003: 124, ŞAHİN 2003: 73]

VII.4.2. - Ar- {-ar-, -er- }

İncelediğimiz örneklerde birkaç kelimedede görülen, fazla işlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Çalışmamızda ek, tek heceli fiillere gelmiştir.

-Ar eki örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVLERİ

Geçişsiz fiillerden geçişli, ettirgen fiiller türetir:

çıl ar- < *çıl -ar-* KT 6a/6, RE 60a/4, ME 39b/8

gider- < *git – er-* KT.3b/3, RE 17b/11

opar- < *op – ar-* RE 39b/132, KT 273a/1

Ergin, ekin eski – ar, -ger ekinden geldiğini hiç değilse onunla ilgili görüldüğünü, fakat daha ET devresinde ekin –ar-, -er şeklinde görüldüğünün de unutulmaması gerektiğini ifade etmiştir.

ET: *kiter-* (GABAİN 2000: 60), *iter-*, *tözüker-*, *tüpüker-*, (HACIEMİNOĞLU 1991: 31)

EAT: *çıl ar-*, *gider-*, *opar-*, *uyar-* (TİMURTAŞ 1994: 116)

TT: *çıkar-*, *gider-*, *kopar-*, *onar-*

[BANGUOĞLU 1998: 278, ERGİN 1997: 446, ERGİN 1993: 203, GABAİN 2000: 60, GÜLSEVİN 1997: 139, GÜLTEKİN 2002:131, HACIEMİNOĞLU 2003: 132, HACIEMİNOĞLU 1991: 31, KARAHAN 1994: 69, KORKMAZ 1973: 202, TİMURTAŞ 1994: 116, TİMURTAŞ 1995:434, YAZICI 2002: 61, YAVUZARSLAN 1999: 484]

VII.4.3. - der-

İşlek olmayan, sınırlı örnekler vermiş bir ettirgenlik ekidir. Ek, çalışmamızda ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVLERİ

Geçişsiz tek heceli fiillerden geçişli ve “yaptırma” ifade eden fiiller yapmıştır:

dönder- < *dön-der-* KT. 21a/2, ME. 25a/8, RE 64a/6

Ergin, bu eki *-dur*, *-dir*'in bir başka şekli olarak görür ve *-dur*, *-dür*'ün düzleşmesi ile ortaya çıkabileceği gibi, *gönder-* fiilinin ET'deki şekline bakılarak eski *-ar-i*, *-ger* faktitif ekinin ve *g*'sinin düşmesiyle meydana gelmiş olabileceğini belirtir (ERGİN 1993: 202) .

Timurtaş, bu ekin örnekleri arasında sayılan *göster-* fiilinin *gös-ter* şeklinde izahının mümkün olmadığını ancak *gönder-* kelimesinin Divan-ı Lügati't-Türk'te *könd-ger* şeklinde olduğuna göre, *közger-* 'gördürmek' fiilinin de daha önce bir *közdger-* şeklinin düşünülebileceğini belirtmiştir.

Banguoğlu'nun bu ekin türevleri arasında saydığı *aktar-*, *kaytar-* fiillerini Korkmaz ve Hacıeminoğlu *ak-ıt-ar*, *kay-ıt-ar* şeklinde tahlil etmişlerdir.

ET: *köndger-* (ERGİN 1993: 202)

EAT: *dönder-*, *gönder-*, *göster-* (TİMURTAŞ 1994: 118)

TT: *dönder-*, *gönder-*, *göster-*

[AKKUŞ 1995: 235, BANGUOĞLU 1998: 273, ERGİN 1997: 446, ERGİN 1997: 446, ERGİN 1993: 202, ERSOYLU 2001: 543, GÜRSES 1992: 13, GÜLSEVİN 1997: 140, HACIEMİNOĞLU 1991: 106, KARAHAN 1994: 69, KARAATLI 1999: 23, KORKMAZ 2003: 126, TİMURTAŞ 1994: 118]

VII.4.4. -Dir- {-dur-, -dür-, -dır-, -dir-, -tır-, -tur-, -tür-}

Çalışmamızda işlek olarak kullanılmış bir fiilden fiil yapma ekidir. Ek, çalışmamızda kalınlık-incelik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *bandur-* < *ban-dur-* ME.9a/8, *bildür-* < *bil-dür-* KT. 466b/6, *geydür-* < *gey-dür-* ME.35a/5, *sev-dür-* KT.556b/6

Ergin, ekin çok işlek olduğunu ve işleklik sahasının vokalle biten tek heceli fiillerle konsonantla biten bütün fiil kök ve gövdelerinin olduğunu ifade eder.

EKİN İŞLEVLERİ

Geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek “yaptırma” bildiren geçişli fiiller türetir.

1-Geçişli fiillerden türettiği fiiller:

a dur- ‘hatırlatmak’ < *a -dur-* KT.136a/5

begendür- ‘beğendirmek’ < *begen-dür-* KT.555b/5

bildir- < *bil-dir-* KT. 627a/3

bildür- < *bil-dür-* KT. 466b/6, ME. 18a/7 , RE.52/b2

daddur- ‘tattırmak’ < *dad-dur-* KT.499a/1

degüşdür- ‘değiştirmek’ < *degüş-dür-* KT.458a/1

degüştür- < *degüş-tür-* KT.273a/5

didür- ‘söyletti’ < *di-dür-* RE.6a/4

dolaştır- ‘dolaştırmak’ < *dolaş-tır-* KT.64a/1

dutdur- < *dut-dur-* ME.52b/12

geydür- ‘giydirmek’ < *gey-dür-* ME.35a/5, KT.366b/, RE.59a/7

gezdür- ‘dolaştırmak’ < *gez-dür-* KT.566a/4

içdür- ‘içtirmek’ < *iç-dür-* KT.379b/2

işitdür- ‘işittirmek’ < *işit-dür-* KT. 471a/6

sevdür- ‘sevdirmek’ < *sev-dür-* KT.556b/6

şındur- ‘kırmak, yok etmek’ < *şın-dur-* KT. 346a/6

urdur- < *ur-dur-* ME.50b/5

üleşdür- ‘üleştirme’ < *üleş-dür-* KT.566a/1

yazdur- ‘yazdırmak’ < *yaz-dur-* KT.386a/4

yedür- ‘yedirmek’ < *ye-dür-* KT.649b/4

yedir- < *ye-dir-* KT.129a/3

yı dur- ‘yıkırtmak’ < *yı -dur-* KT.242a/7

yidür- ‘yedirmek’ < *yi-dür-* RE.57a/15

yuddur- ‘yutturmak’ < *yud-dur-* KT.287b/2

yutdur- < *yut-dur-* KT.307a/4

2-Geçişsiz fiillerden türettiği fiiller:

arttır- ‘çoğaltmak’ < *art-tır-* KT.244b/7

arttur- ‘çoğaltmak’ < *art-tur-* RE.63a/12

azdur- < *az-dur-* KT.6a/6

azdır- < *az-dır-* KT.499b/7

bandur- < *ban-dur-* ME.9a/8

barışdur- ‘barıştırtmak’ < *barış-dur-* KT.557a/2

bindür- ‘bindirmek’ < *bin-dür-* ME.39a/9

birikdür- ‘biriktirmek’ < *birik-dür-* KT.381a/7

da landur- ‘dağlamak’ < *da lan-dur-* KT.199a/3

do undur- < *do un-dur-* KT.381b/2

döndür- < *dön-dür-* KT.299a/2

erişdür- < *eriş-dür-* KT.163a/7

fer hlandur- < *fer hlan-dur-* KT.10b/2

getür- < *getür-* (<*kel-tür-*) ME.5b/9

gönendür- ‘rahata kavuşturmak’ < *gönen-dür-* KT.529a/3

göyündür- ‘yakmak, kavuurtmak’ < *göyün-dür-* KT.189a/6

gözükdüril- ‘görünmesini sağlamak’ < *gözükdür-il-* KT.643a/3

güldür- < *gül-dür-* KT.172b/7

indür- < *in-dür-* KT.271b/2, KT.4a/5, RE.27b/6

indir- < *in-dir-* KT.626a/3

irdür- < *ir-dür-* RE.66a/10

irişdür- < *ir-iş-dür-* RE. 44a/2

açdır- < *aç-dır-* KT.40b/2

aldur- < *al-dur-* ME.33b/13

arışdur- < *arış-dur-* KT.390b/7, RE.56b/17

avuşdur- < *avuş-dur-* KT.417b/5

ay ulandur- < *ay ulan-dur-* KT.480b/3

ızdır- < *ız-dır-* KT.199a/2

oşdur- < *oş-dur-* KT.248b/5

uvvetlendür- < *uvvetlen-dür-* KT.50a/1

öldir- < *öl-dir-* 67a/3

öldür- < *öl-dür-* KT.40b/2

Şı indur- ‘himayesine vermek’ < *Şı ın-dur-* KT.53a/4

soldur- < *sol-dur-* ME.52b/9

söndür- < *sön-dür-* KT.117b/7

söyündür- ‘söndürmek’ < *söyün-dür-* KT.198b/1

Ş ratlandur- ‘şekil vermek’ < *Ş ratlan-dur-* KT.153a/2, KT.195a/5

ayındur- ‘kaydırmak’ < *ayın-dur-* KT.611a/2

toldur- < *tol-dur-* RE.61a/6, KT.76a/1

tura landur- < *tura lan-dur-* KT.274a/5

ulaşdur- < *ulaş-dur-* KT.464b/6

unutdur- < *unut-dur-* KT.253a/1

utandur- < *utan-dur-* RE.41a/3

uyaldur- ‘utandırmak’ < *uyal-dur-* KT.280b/1

uyandur- < *uyan-dur-* KT.313a/7, RE.44b/5

uydur- ‘ardı sıra getirmek’ < *uy-dur-* KT.369b/1

ya dur- < *ya -dur-* 163b/7, 41a/10

yandur- < *yan-dur-* KT.3b/3

yerlendür- ‘yerleştirmek’ < *yerlen-dür-* KT.644a/1

yetişdir- < *yetiş-dir-* KT.226b/4

yetişdür- < *yetiş-dür-* 238b/5

yı ışdur- ‘toplamak, biriktirmek’ < *yı ış-dur-* KT.396a/7

yüzdür- < *yüz-dür-* ME.38a/3

Banguoğlu, Korkmaz ve Hacıeminoğlu bu ekin, iki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşan işlek bir ek olduğunu ifade etmişlerdir.

ET’de *-tur*, *-tür-*, *-dur-*, *-dür* olarak yuvarlak şeklinde olan ek, EAT’de *d*’li ve yuvarlak şekilli olarak kullanılmıştır. TT’ de ise ek ünlü uyumuna bağlanmış, tonlu ve tonsuz şekilleriyle kullanılmaktadır.

ET: *artur-* ‘aldatılmak’, *bintür-* ‘bindirmek’, *irtür-* ‘eriştirmek’, *kontur-* ‘yerleştirmek’ (TEKİN 2000: 97)

EAT: *bildür-*, *çekdür-*, *karişdur-*, *öldür-* (TİMURTAŞ 1994: 117)

TT: *bildir-*, *doldur-*, *güldür-*

[BANGUOĞLU 1998: 275, ERGİN 1997: 445, ERGİN 1993: 201, İLKER 1997: 80-83, GÜLSEVİN 1997:139-140, HACIEMİNOĞLU 1991: 200, HALICI 2001: 90, KARAHAN 1994: 69, KORKMAZ 1973: 202, KORKMAZ 2003: 126, TEKİN 2000: 97, TİMURTAŞ 1994: 117, YAVUZARSLAN 1999: 1069]

VII.4.5. -ele-

İncelediğimiz örneklerde işlek olmayan ve iki örnek vermiş bir fiilden fiil yapma ekidir.

EKİN İŞLEVİ

Fiilin gösterdiği işi kısa aralıklarla tekraralama işlevinde geçişli fiiller türeten bir ektir. Ekin fiilin anlamını kuvvetlendirme anlamı da vardır.

depele- ‘tepeledi’ < *dep-ele-* KT.321b/4, ME. 46b/6

Hacıeminoğlu, bu ekin; a)Ya zarf-fiil ekiyle *+IA-* isimden fiil yapma ekinin yanlış ayırımla birleşmesinden (*it-e+le-* gibi) oluşmuş, ya da b)Fiilden isim türeten bir *-Ag* ekinin *+IA-* ekiyle oluşturduğu fiilin (*ot+a-g+la* > *otal-* ‘tedavi etmek’ gibi) yine yanlış bir ayırımla *-AIA-* biçiminde kaynaşmasından oluşabileceği görüşündedir (HACIEMİNOĞLU 1991: 104).

Banguoğlu, ekin tartakla- vb. örneklerde görülen ve fiilden fiil türeten –*Akla*- ekindeki -*k*- ünsüzünün düşmesiyle oluştuğu görüşündedir.

Korkmaz ise –*Ala*- ekinin *it-eg-le* > *itele-*, *şaş-ag+la* > *şaşala-* biçiminde fiilden isim türeten -*g* ekinin düşmesi ve geride kalan bağlantı ünlüsünün +*la*- ekiyle birleşip kaynaşmasından oluştuğu görüşündedir.

EAT: *depele-* (GÜLSEVİN 1997: 142)

TT: *ovala-*, *eşele-*, *tepele-*, *sikele-*, *dürtele-*

[BANGUOĞLU 1956:115-118, BANGUOĞLU 1998: 277, ERGİN 1993: 205, GÜLSEVİN 1997: 142, HACIEMİNOĞLU 1991: 104, İLKER 1997: 88, KORKMAZ 2003: 125, ÖZKAN 1996:115, ŞAHİN 2003: 73]

VII.4.6. -gUr- {-gur-, -gür-}

Çalışmamızda az kullanılmış bir faktitif (ettirgenlik) ekidir. Ek, çalışmamızda ünlü uyumlarına tâbidir: *irgür-* < *ir-gür-* RE. 41b/5, *dur ur-* ‘durdurmak’ < *dur-* *ur-* KT.479a/1,

EKİN İŞLEVLERİ

-*gUr* eki, çalışmamızda tek heceli ve geçişsiz fiillerden geçişli ve “yaptırma” bildiren fiiller türetmiştir:

dur ur- ‘durdurmak’ < *dur-* *ur-* KT.479a/1, KT. 51a/1, 194b/5,

irgür- < *ir-gür-* RE. 41b/5, ME. 5b/7

Hacıeminoğlu, bu ekin fiilden isim yapma eki olan -*g*- üzerine önce isimden fiil yapma eki -*u-*, sonra da fiilden fiil yapma eki -*r-* gelmek suretiyle kurulmuş olabileceğini belirtmiştir.

ET’de -*gur-*, -*gür-*, -*kur-*, -*kür-* şekillerinde olan ek, EAT’de klişeleşmiş olarak *irgür-*, -*tirgür-*, *tur ur-* fiillerinde görülmektedir (TİMURTAŞ 1994:117).

ET: *tirgür-*, *amurt ur-*, *az ur-* (GABAİN 2000:59)

EAT: *dirgür-*, *irgür-*, *tur ur-* (TİMURTAŞ 1994:117)

[BANKIR 1997: 6, ERGİN 1997: 446, ERGİN 1993: 203, HACIEMİNOĞLU 1991: 203, ERSOYLU 2001: 544, GABAİN 2000: 59, GÜRSES 1992: 13, GÜLSEVİN 1997: 140, GÜLTEKİN 2002:130, KARAHAN 1994: 70, KORKMAZ 2003:, ORHAN 1985: 328, TEKİN 2000: 95, TİMURTAŞ 1994: 117]

VII.4.7. -k-

Çalışmamızda işlek olmayan ve tek örnekte görülen bir ektir. Ek, *-r* akıcı ünsüzüyle biten fiil köküne araya bağlantı ünlüsü almadan gelmiştir.

EKİN İŞLEVİ

- *k* eki, tek örnekte pekiştirme işleviyle geçişli fiil türetmiştir:

ırk- ‘kırkmak’ < *ır-* - KT.359b/4

Gabain ve Korkmaz ekin kuvvetlendirme işlevinde olduğu görüşündedirler.

ET: *al -*, *ök-*, *könük-* (GABAİN 2000: 59)

EAT: *duru -*, *ayı -*, (GÜLSEVİN 1997: 142)

TT: *ayık-*, *sark-*, *silk-*

[BANGUOĞLU 1998: 279-280, ÇENELİ 1997:48, ERGİN 1997: 447, ERGİN 1993: 204, GABAİN 2000: 59, GÜLSEVİN 1997: 142, GÜRSES 1992: 14, HACIEMİNOĞLU 1991: 110, İLKER 1997: 86, KORKMAZ 1973: 203 KORKMAZ 2003: 127, TEKİN 2000: 95, TİMURTAŞ 1994: 116]

VII.4.8. -(I)l- {-ıl-, -il-, -ul-, -ül}

Edilgen fiiller türeten işlek bir ektir. Ek, genellikle geçişli fiil kök ve gövdelerinden “olma” ya da “yapılma” bildiren geçişsiz fiiller türetmiştir.

-*l-* ekinin ünsüzle biten fiillere eklenirken araya giren bağlantı ünlüsü kalınlık-incelik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *dökilür* < *dök-il -ür* KT.358b/2, *düzilür* < *düz-il-ür* RE.33b/8, *urıla* < *ur-il-a* KT.503b/2, *dutıldı* < *dut-il-dı* RE.30b/13

EKİN İŞLEVLERİ

1-Fiil kök ve gövdelerinden “olma” ya da “yapılma” bildiren edilgen fiiller türetir. Ergin, bu ekin geçişsiz yani olma ifade eden fiillerden meçhul fiiller, geçişli fiillerden de pasif fiiller yaptığını ifade eder.

a) Geçişli fiillerden türeyen fiiller:

1) Doğrudan fiil köküne eklendiği örnekler:

açıl- < *aç-ıl-* KT.79b/7, RE.10b/5, ME.12b/7

a ıl- ‘hatırlanmak’ < *a -ıl-* KT.143b/7

aşılmış < *aş-ıl-mış* KT.98a/4

atıl- < *at-ıl-* KT.277a/5

aydıl- < *ayd-ıl-* ME.42a/10

bıra ıl- < *bıra -ıl-* KT.407a/4

biçil- < *biç-il-* KT.358b/3

bozul- < *boz-ul-* RE.60a/2

burul- ‘burulmak’ < *bur-ul-* KT.651a/5

buyrul- ‘buyrulmak, emrolunmak’ < *buyur-ul-* KT. 8b/6

bükül- < *bük-ül-* RE.42b/12

çekil- < *çek-il-* RE.21b/15, KT.636a/5

dartılmışlar ‘tartılmak’ < *dart-ıl-mışlar* KT.50a/3

deril- ‘toplanmak, bir araya getirilmek’ < *der-il-* KT.395b/1

dikil- < *dik-il-* ME.12b/9, KT.640a/2

dökül- < *dök-ül-* RE.42b/12, KT.148a/4

dökil- < *dök-il-* KT.358b/2

dutul- ‘tutulmak, yakalanmak’ < *dut-ıl-* KT.459b/3, RE.30b/13

dutul- < *dut-ul-* KT.42a/6, KT.136a/6

dürül- ‘dürülmek’ < *dür-ül-* KT.503a/6

düzil- < *düz-il-* RE.33b/8

düzül- < *düz-ül-* ME.7b/9, KT.242b/1, RE.33b/8

eydil- < *eyd-il-* ‘söylenmek, denilmek’ < *eyit-il-di* KT.175a/5

içil- < *iç-il-* KT.256a/1, RE.21b/5, KT.484b/1

işidil- < *işid-il-* KT.639b/5

işitil- < *işit-il-* RE.16b/6
kesil- < *kes-il-* RE.42b/15, KT.132b/5, KT.280a/6, ME.13b/2
ı ırıl- ‘çağrıldı’ < *ı ır-il-* KT.405a/2
ırıl- < *kır-il-* ME.28a/12
urıl- ‘kurulmak’ < *ur-il-* KT.503b/2
urul- < *ur-ul-* ME.30b/11
ögül- ‘övmek’ < *ög-ül-* KT.269a/4
saçıl- < *saç-il-* RE.11a/12, KT.633b/6
sanıl- < *san-il-* RE.53b/13
şayıl- < *şay-il-* KT.232b/1
şorıl- < *şor-il-* KT.347a/7
sunıl- < *sun-il-* RE.33b/2
süril- < *sür-il-* KT.53a/4
tapıl- ‘bulundurulmak’ < *tap-il-* KT.479a/7
tutul- < *tut-ul-* RE.16b/3
umul- < *um-ul-* RE.37a/16
unıdıl- < *unıd-il-* RE.56b/14, KT.327a/7
unitul- < *unit-ul-* RE.16b/4
urul- ‘giydirilmek’ < *ur-ul-* ME.19a/1, KT.582a/5, RE.26a/5
utul- ‘yenilmek’ < *ut-ul-* RE.49b/5
üleşil- ‘üleşmek’ < *üleş-il-* KT.106a/6
verbil- ‘gönderilmek’ < *verbi-l-* KT.152b/3
verildi < *ver-il-di* KT.125a/7, 636a/1, 404a/5, 9a/6, 61b/2
veril- < *ver-il-* KT.600b/1
viri- < *vir-il-* ME.4a/13, RE.5a/1
yapıl- < *yap-il-* RE.49a/1
yarıl- < *yar-il-* KT.396b/6
yayıl- < *yay-il-* KT.571a/3
yazıl- < *yaz-il-* KT.26b/3, RE.33a/6
ye il- < *ye -il-* KT.571a/5

yı il- < *yı -il-* ME.14b/6

yırtıl- < *yırt-ıl-* KT.250b/5

yüzil- < *yüz-il-* RE.55a/5

2) Genişletilmiş fiil gövdelerinde ek, daha çok ettirgenlik eklerinden sonra gelmiştir:

çı arıl- < *çıkar-ıl-* KT.590a/3

dönderil- ‘çevrilmek’ < *dön-der-il-* KT.158b/3

döndürül- ‘döndürülmek’ < *dön-dür-ül-* KT.159b/3

getüril- < *getüril-* (<*kel-tür-il-*) KT.641a/4

gezdüril- < *gez-dür-il-* KT.532b/4

götürül- < *götür-ül-* KT.633a/3

gözükdüril- ‘görünmesini sağlamak’ < *gözük-dür-il-* KT.643a/3

indiril- < *in-dir-il-* KT.263a/3

or udıl- < *or -ud-ıl-* KT.489a/4

öğredil- < *ögre-d-il-* KT.534b/7

öldirildil- < *öl-dir-il-r* KT.75a/1

yaradıl- < *yara-d-ıl-* KT.81b/4, ME.38b/2

yörüdül- < *yörü-d-ül-* 266b/6

yüceltil- < *yücel-t-il-* KT.40b/7

b) Geçişsiz fiillerden türeyen örnekler:

iril- < **ir-il-* RE.34b/4

aytarıl- ‘döndürülmek’ < *aytar-ıl-* KT.586b/1

onıl- < *on-ıl-* KT.447a/5

oşul- < *oş-ul-* KT.326a/3

ulaşıl- ‘ulaşılmak’ < *ulaş-il-* KT.5a/5

uvanıl- ‘ufalanmak’ < *uvan-il-* KT.612a/11

c) Türkçe’de *-n* eki de edilgen (meçhul) fiil teşkilinde geniş ölçüde kullanıldığı için bazı örneklerde aynı fiil tabanına *-n* ve *-l* üst üste getirilmiştir (TİMURTAŞ 1994:119, HACIEMİNOĞLU 1991: 113).

adanıl- ‘belirlenmek’ < *ada-n-il-* KT.262a/3
bezenil- ‘süslü gösterilmek’ < *beze-n-il-* KT.267b/1, KT.398a/1
degşürinil- ‘değiştirilmek’ < *degşür-in-il-* KT.275b/2
denil- < *de-n-il-* KT.395b/2
dinil- ‘denildi’ < *di-n-il-* RE.4b/5, ME.7a/5
indürinildi ‘indirilmek’ < *indür-in-il-di* KT.267b/6
istenil- < *iste-n-il-* KT.618a/3
kesinil- ‘kesilmek’ < *kes-in-il-* KT.266b/6
oparınil- ‘koparılmak’ < *opar-in-il-* KT.273a/1
öldürinil- ‘öldürülmek’ < *öldür-in-il-* KT.459b/4
verbinil- ‘gönderilmek’ < *verbi-n-il-* KT.270b/1
verinil- ‘verilmek’ < *ver-in-il-* KT.32b/1, KT.275b/1

2- Ek, bir kısım fiillerde edilgenlik işlevini kaybetmiş, eklendiği kökle kaynaşarak yeni anlamda geçişsiz fiiller türetmiştir. Bu türetmelerde ekin daha çok “kendi kendine oluş ve dönüşlülük” işlevi ağır basmaktadır (ÇENELİ 1997:51, TİMURTAŞ 1994: 119, KORKMAZ 2003: 128, ERGİN 1993: 195).

İncelediğimiz metinlerde ekin bu işlevle türettiği fiiller, tek heceli geçişli fiillerden yapılmış geçişsiz fiillerdir:

bo ul- < *bo -ul-* KT.106a/5

diril- < *dir-il-* RE.61b/9, ME 15a/12 (EREN 1999: 114, HACIEMİNOĞLU 1991: 113)

yayı- < *yay-ıl-* ME. 15a/16

yoril- < *yor-ıl-* KT.347a/3

yorul- < *yor-ul-* KT.214a/6, RE.62a/13

Ergin, *-l-* eki ile türetilen bütün fiiller “olma” ifade ettiğini, *-l-* eki vokalle veya *-l* ile biten fiil kök ve gövdelerine getirilemediği için, böyle fiillerin pasif ve meçhul şekillerinin *-n-* ile yapıldığını ifade eder. Ancak *-n-* ekinin pasiflik ve meçhullük işlevinin bugün bile *-l-*’ninki kadar sağlam bir duruma ulaşmadığını bu yüzden *-n-*’li pasif ve meçhul fiillerin çok defa *-l-* ile tekrar meçhul yapıldığını vurgular (*başlanıl-*, *denil-*, *yenil-*...vb.)(ERGİN 1993: 193-194).

-*l-* ekinin önündeki yardımcı vokaller ET’de vokal uyumuna bağlanmış EAT’de ise bir müddet vokal uyumu dışında kalmış ve yuvarlak ünlülü fiillerde de düz şekilleri kullanılmıştır. EAT’den sonra bu yardımcı vokaller, vokal uyumuna bağlanmıştır.

ET: *atıl-, örtül-, saçal-, tiril-* (GABAİN 2000: 59)

EAT: *anıl-, dökil-, düzil-, saçıl-, yazıl-* (TİMURTAŞ 1994: 118)

TT: *bakıl-, çizil-, dökül-*

[BANGUOĞLU 1998: 280, ÇENELİ 1997:50, EREN 1999: 114, ERGİN 1997:444, ERGİN 1993: 193, GABAİN 2000: 59, GÜLSEVİN 1997: 140, İLKER 1997: 70, HACIEMİNOĞLU 1991: 113, KARABACAK 1995: 597, KARAHAN 1994:68, KARAATLI 1999: 23, KORKMAZ 1973:203, KORKMAZ 2003: 127, ÖZYETGİN 2001:725, TEKİN 2000.95, TİMURTAŞ 1994: 118]

VII.4.9. -mA- {-ma- -me-}

Fiil kök ve gövdelerinden olumsuz fiiller türeten işlek bir ektir. *i-* ek fiili dışında her çeşit fiil kök ve gövdesine gelebildiği için Türk dilinin en işlek fiilden fiil yapma ekidir.

-*ma* eki örneklerde ünlü uyumlarına tâbidir.

EKİN İŞLEVLERİ

-*ma-* ekinin başlıca fonksiyonu olumsuz fiiller yapmaktır:

acma- ‘acıkmak’ < *ac-ma-* KT.343a/5

açma- < *aç-ma-* RE.21b/7

a lama- < *ağla-ma-* KT.535b/3

a ma- < *a -ma-* ME.1b/12

aldama- ‘aldatmak’ < *alda-ma-* KT.469a/1

arımla- ‘hatırlanmak’ < *a ıl-ma-* KT.143b/7

a lama- < *a la-ma-* RE.43b/17

alma- < *al-ma-* RE.43a/8, RE.50a/10

a ma- < *a -ma-* RE.58b/12

arınma- < *arın-ma-* RE.61a/14

artırma- < *artır-ma-* KT.244b/7

aşma- ‘asmak, idam etmek’ < *aş-ma-* KT.102a/6

ayıtma- < *ayıt-ma-* RE.49a/7

ayrılma- < *ayrıl-ma-* KT. 646a/5

azdurma- < *azdur-ma-* KT.398a/5

bakma- < *bak-ma-* KT.344b/2, RE.28b/9

basma- < *bas-ma-* RE.46a/14

belürme- < *belür-me-* RE.60b/1

bilme- < *bil-me-* ME.54a/11

bitme- < *bit-me-* RE.28a/4

bulınma- < *bulın-ma-* RE.18b/9

buyırma- < *buyır-ma-* RE.54b/14

çı ırma- ‘bağırmaq’ < *çıgır-ma-* KT.644a/2

çekme- < *çek-me-* ME. 22b/4

degme- < *deg-me-* ME.53b/6

degme- < *deg-me-* ME.53b/6, KT.256a/4

dikme- < *dik-me-* RE.28a/9

dime- < *di-me-* RE.22a/1, ME.18a/7, ME.44b/4, ME.47a/4, ME.40a/11,
ME.45b/7

dönderme- < *dönder-me-* RE.43a/11

dökme- < *dök-me-* RE.28a/9

dökülme- < *dökül-me-* RE.26b/5

döyme- < *döy-me-* ME.49a/9

durma- < *dur-ma-* RE.66a/11

dutama- < *duta-ma-* ME.32a/14

dutamayam < *duta-ma-yam* ME.8a/4

dutma- < *dut-ma-* ME.44b/10, ME.8b/8 , ME.56a/9

duyma- < *duy-ma-* RE.50a/15

düşme- < *düş-me-* ME.45b/13, RE.20a/3

eglenme- < *eglen-me-* RE.49a/16
ekme- < *ek-me-* RE.24a/3
eksülme- < *eksül-me-* ME.32b/10
erime- < *eri-me-* RE.57b/4
emme- < *em-me-* ME.17a/15
eyitme- ‘söylemek’ < *eyit-me-* KT.315b/13
(*amel*) *etme-* < *et-me-* KT.597a/7
(*azab*) *eyleme-* < *eyle-me-* KT.336b/5
(*ahd*) *eyleme-* < *eyle-me-* KT.479b/3
geçme- < *geç-me-* 21b/7, KT.471b/1
gelme- < *gel-me-* RE.12a/7, KT.51a/2, ME.15b/15, ME.49a/6
getürme- < *getür-me-* RE.28a/6
giçme- < *giç-me-* RE.29b/12
girme- < *gir-me-* KT.609b/2
gitme- < *git-me-* ME.49b/6, KT.214b/4
görme- < *gör-me-* RE.15a/14, KT.406a/5, ME.38b/1, ME.20a/4
irma- ‘ayrılmak, uzak kalmak’ < *ır-ma-* ME.20a/14
içme- < *iç-me-* RE.27a/11, KT.40a/4
inanma- < *inan-ma-* RE.51a/13, ME.46a/1
indürme- < *indür-me-* KT.139a/4
inme- < *in-me-* ME.1b/12
irişme- < *iriş-me-* ME.11b/9, ME.28a/12
irme- < *ir-me-* 25b/11, ME.39b/2
işidilme- < *işidil-me-* RE.16a/6
işleme- < *işle-me-* KT.428b/3
a ma- ‘vurmak’ < *a -ma-* KT.379a/4
alma- < *kal-ma-* RE.9b/12, ME.13a/14
ayırma- < *kayır-ma-* RE.41b/5
ayıtma- ‘dönmek, vaz geçmek’ < *ayıt-ma-* KT.417b/3
ayurma- ‘kaygılanmak’ < *ayur-ma-* KT.336a/4

kesme- < *kes-me-* RE.57b/13
ılma- < *ıl-ma-* E.28a/11, KT.624a/5, ME.25b/8
oma- < *o-ma-* RE.36b/16
omadı < *o-ma-dı* ME.23b/14
oşulma- < *oşul-ma-* KT.326a/3
kovma- < *kov-ma-* ME.51b/3
koyma- < *koy-ma-* RE.41a/12, KT.353b/5
kurma < *kur-ma* RE.46a/3
urtılma- ‘kurtulmak’ < *urtıl-ma-* KT.318a/3
olma- < *ol-ma-* RE.9b/3, KT.302a/1, ME.4a/1, KT.153a/3
o ima- ‘okumak’ < *o ı-ma-* KT.225a/3, RE.21a/16
oturma- < *otur-ma-* KT.240b/6
ölme- < *öl-me-* RE.13a/12
sa ma- < *sa -ma-* ME.28b/13
sanma- < *san-ma-* ME.22a/11, RE.51a/11
Şayma- < *Şay-ma-* KT.172b/7
sevme- < *sev-me-* ME.7a/1
sıgma- < *sig-ma-* ME.46a/1, RE.12b/9
so ma- < *so -ma-* RE.28a/4
sorma- < *sor-ma-* ME.33a/9
söyleme- < *söyle-me-* ME.17b/9, RE.54b/3
söyleşme < *söyleş-me* KT.368a/3
sürme- < *sür-me-* RE.51b/1
a lama- < *a la-ma-* ME.20b/7
apma- ‘bulmak’ < *ap-ma-* KT.304a/6
ayanma- < *ayan-ma-* ME.46a/1, RE.49a/5
o ma- < *o -ma-* 1b/11, ME.57b/1

olaşma- < *olaş-ma-* RE.38b/1
oldurma- < *oldur-ma-* RE.52b/2
oyma- < *oy-ma-* RE.50a/15
urma- < *ur-ma-* ME.50a/7, RE.28a/7
uşma- ‘raslamak’ < *uş-ma-* ME.27a/15
utma- < *ut-ma-* RE.45b/13, ME.42b/15, ME.48a/2
umma- < *um-ma-* RE.280a/15, ME.56b/5
unutdurma- < *unutdur-ma-* KT.320b/6
unutma- < *unut-ma-* ME.19a/6
urma- < *ur-ma-* ME.50a/11, RE.58a/12
usanma- < *usan-ma-* RE.45a/2
utanma- < *utan-ma-* RE.45a/6
uyma- < *uy-ma-* KT.491b/2, ME.47a/4, RE.29a/8
uzatma- < *uzat-ma-* ME.58b/9
ürkme- < *ürk-me-* RE.45a/6
varma- < *var-ma-* ME.3b/12, RE.44b/5
verme- < *ver-me-* KT.110a/6
virme- < *vir-me-* RE.60b/14, ME.8a/2
ya ma- < *ya -ma-* ME.33a/9, RE.49b/6
yaratma- < *yarat-ma-* ME.34b/8
yaşanma- ‘dayanmak’ < *yaşan-ma-* RE.49a/5
yetişme- < *yetiş-me-* KT.324a/4
yı ma- ‘alıkoymak, engellemek’ < *yı -ma-* KT.154a/2
yime- < *yi-me-* RE.27a/11

Ergin, bu ekin vurguyu üzerinden atmak gibi genellikle çekim eklerinde görülen, fakat yapım eklerinde nadir bulunan hususi bir durumunun olduğunu belirtir.

–mA- eki vurgusuz olup vurguyu daima kendisinden önceki hece üzerine atar ve kendisinden sonra herhangi bir fiilden fiil yapma eki almaz (ERGİN 1993:191).

ET: *tur urma-* (GABAİN 2000: 59), *bolma-*, *korkma-*, *körme-* (HACIEMİNOĞLU 1991:35)

EAT: *bilme-, bulma-, gelme-, sürme-* (TİMURTAŞ 1994: 121)

TT: *açma-, bilme-, yapma-*

[BANKIR 1997: 6, ÇAM 1993: 57, ERGİN 1997 :446, ERGİN 1993: 190, GABAİN 2000: 59, HACIEMİNOĞLU 1991: 34, HACIEMİNOĞLU 2003: 137, İLKER1997: 90, KARAHAN 1994: 68, KORKMAZ 1973: 202, TİMURTAŞ 1994: 110]

VII.4.10. -(I)n-

Çalışmamızda işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapma ekidir. Türettiği fiillere “dönüşlülük” anlamı katan ek, bazı örneklerde bu anlamından sıyrılmış “pasiflik ve meçhullük” işlevi kazanmıştır.

Ünlü ile biten fiillere doğrudan eklenen ek, ünsüzle biten fiillere ise araya bir yardımcı ünlü olarak gelebilmektedir. Çalışmamızda, bu yardımcı ünlü kalınlık-incecik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *bulın-* ‘bulunmak’ < *bul–ın–* ME.8b/12, *dögün-* ‘dövünmek’ < *dög – ün-* ME.55b/1, *bilin-* < *bil – in-* KT.575a/7

EKİN İŞLEVLERİ

Genellikle geçişli fiillerden “olma” veya “yapma” ifade eden fiiller türeten ek geçişsiz fiillere de gelebilmektedir. Ergin, bu ekle türeyen fiillerin büyük bir kısmının “olma” (geçişsiz), fakat az da olsa “yapma” (geçişli) ifade ettiğini belirtir.

1-Dönüşlülük işlevinde türettiği fiiller

a) “Olma” bildiren geçişsiz fiiller:

aldan- ‘aldanmak’ < *alda – n –* KT.509a/3, RE.25a/6

arın- ‘temizlenmek, arınmak’ < *arı – n –* KT.339a/7, RE.61a/14, ME.13b/13

ba lan- ‘bağlanmak’ < *ba la – n –* RE.24b/4

beslen- ‘beslenmek’ < *besle – n* – KT.528a/3
bezen- ‘süslenmek’ < *beze – n* – KT.199b/4
bizen- < *bize – n* – KT.144a/4
dögün- ‘dövünmek’ < *dög – ün* – ME.55b/1
dürin- ‘toplanmak’ < *dür – in* – KT.153a/7
giyin- < *giy – in* – RE.37a/13
gizlen- < *gizle – n* – KT.149b/1
görin- ‘görünmek’ < *gör – in* – RE.14a/15, KT.267a/7
görün- < *gör – ün* – ME.50b/9
göyün- ‘yanmak’ < *göy – ün* – KT.310b/3
incin- ‘incinmek’ < *inci – n* – KT.75a/1, ME.51a/1
o - ‘konmak’ < *o –* - KT.20b/8, KT.249a/7, RE.32b/12, RE.56a/6
ögin- ‘övünmek’ < *ög – in* – RE.37a/14
öğütlen- ‘düşünüp ibret almak’ < *öğüt le- n* – KT.571b/7
örtün- < *ört – ün* – KT.459a/6
sa lan- ‘saklanmak’ < *sa la – n* – KT.52a/4
sevin- < *sev – n* – KT.207a/4, ME.12a/12
silkin- ‘silkinmek’ < *silke – in* – ME.29b/6
ayan- ‘dayanmak’ < *aya – n* – RE.49a/5, KT.316b/6
urun- ‘kendi kendini vurmak’ < *ur – un* – ME.41a/14
uzan- < *uza – n* – KT.582b/5, RE.10b/16, ME.45b/4
yara lan- ‘hazırlanmak’ < *yara la – n* – KT.4b/3
yaştan- ‘yaslanmak’ < *yaştan – n* – RE.49a/5
yun- ‘yıkanmak’ < *yu – n* – ME.13b/13, KT.492b/6

b) “Yapma” bildiren geçişli fiiller:

dilen- < *dile – n* – KT.614a/7

(‘ahd) *edin-* < *et – in* – KT.332b/5

2- Edilgenlik işleviyle türettiği fiiller

-(*l*)*n* eki sonu ünlü veya -*l* akıcı ünsüzüyle biten fiil kök ve gövdelerine gelerek edilgenlik işleviyle fiiller türetmiştir (TİMURTAŞ 1994: 118).

a) -l ünsüzüyle bitenler fiiller:

alın- ‘alınmak, tutulma’ *al – in –* KT.581a/7

bilin- < *bil – in –* RE.17a/15, ME.9a/10 , KT.575a/7

bulun- ‘bulunmak’ < *bul – in –* ME.8b/12 , RE.18b/9, KT.437a/7

çalın- < *çal – in –* ME.7a/4

delin- < *del – in –* RE.61a/10

döndürin- ‘döndürülmek’ < *döndür – in –* KT.448a/6

ılın- < *ıl – in –* RE.22b/7

(‘ar) *olin-* < *ol – in –* KT.546a/7

(‘a b) *olun-* < *ol – un –* KT.403b/4

şalın- < *şal – in –* RE.10b/15

verin- ‘verinmek’ < *ver – in –* KT.362b/6

yiynilin- ‘hafifletilmek’ < *yiynil – in –* KT.191a/7

b)Ünlü ile biten fiiller:

başlan- < *başla – n –* KT.407a/5

bo azlan- < *bo azla – n –* KT.25b/3

boyan- < *boya – n –* ME.52a/13, RE.8b/4

depelen- < *depele – n –* KT.633a/2

din- ‘denilmek’ < *di – n –* RE.55b/14, ME.2a/6

döşen- < *döşe – n –* KT.640a/2

isten- ‘istenmek’ < *iste – n –* KT.51a/7

işlen- < *işle – n –* KT.299a/2

aplan- ‘kaplanmak’ < *apla – n –* KT.13a/7

o in- ‘okunmak’ < *o ı – n –* ME.22a/4

o in- ‘okunsa’ < *o ı – n –* KT.218a/4

sınan- ‘denenmek’ < *sına – n –* KT.451a/5

şın- ‘kırılmak, yenilmek, parçalanmak’ < *şı – n –* RE.52a/9

söylen- < *söyle – n –* KT.266b/7, ME.45a/11

taşlan- < *taşla – n –* KT.399a/2

yalanlan- < *yalanla – n –* KT.131a/7

yarlı an- ‘bağışlanmak’ < *yarlı a – n –* KT.65b/5

yen- ‘yenmek’ < *ye – n –* KT.649a/7 , ME.32a/10

c) Bazı örneklerde *-(l)n* eki *-(l)* edilgenlik ekiyle birlikte kullanılmıştır (TİMURTAŞ 1994: 119):

adanıl- < *ada-n-il-* KT.262a/3, 270b/4

aydınıl- ‘söylenilmek’ < *ayd – in – il –* ME.12a/5

bezenil- < *beze-n-il-* KT.267b/1

bizenil- < *bize-n-il-* KT.398a/1

çı arınıl- ‘çıkarılmak’ < *çı ar – in – il -* KT.361a/3

degşürinil- < *degşür-in-il-* KT.275b/2

denil- < *de-n-il-* KT.395b/2

dinil- < *di-n-il-* RE.4b/5, ME.7a/5

düzünil- < *düz – ün – il –* KT.267b/7

girinil- < *gir – in – il –* KT.451b/4

indürinil- < *indür-in-il-* KT.267b/6

istenil- < *iste-n-il-* KT.618a/3

kesinil- < *kes-in-il-* KT.266b/6

oparınıl- < *opar-in-il-* KT.273a/1

öldürinil- < *öldür-in-il-* KT.459b/4

şorunil- < *şor – un – il –* KT.633a/2

verbinil- < *verbi-n-il-* KT.270b/1

verinil- < *ver-in-il-* KT.32b/1, 587a/4, KT.275b/6

Poppe ve Ramstedt’e göre *-(I)n* eki Moğolca’nın *-ni* ekiyle aynıdır. Edilgen yapıdaki *-(I)n* eki, bazı Türkologlara (Gabain, Brockelmann) göre edilgenlik eki *-(I)I’nin* aykırılışmasıyla meydana gelmiştir (ÇENELİ 1997: 52).

ET: *alın-, bilin-, tün-, ılın-* (GABAİN 2000: 59)

EAT: *arın-, görün-, oynan-, sevin-* (TİMURTAŞ 1994: 119)

TT: *bulun-, gezin-, giyin-, söylen-, tutun-,*

[BANGUOĞLU 1998: 283, ÇENELİ 1997: 52, EREN 1999:443, ERGİN 1993: 191, ERGİN 1997: 443, GABAİN 2000: 59, GÜLSEVİN 1997: 140, HACIEMİNOĞLU 1991: 114, İLKER1997: 67, KARAHAN 1994: 68, KORKMAZ 1973: 202, KORKMAZ 2003: 129, TEKİN 2000: 95, TİMURTAŞ 1994: 118, TİMURTAŞ 1995:434]

VII.4.11. -r-

Çalışmamızda birkaç örnekte kalıplaşmış olarak görülmektedir.

EKİN İŞLEVİ

Hacıeminoğlu, *-r-* eki ile yapılmış örneklerde bu ekle genişlemiş olan kök fiillerin kullanımdan düştüğü için *-r-*'nin türettiği yeni gövdelerin asıl fiilin yerini aldığını ve böylece kökle kaynaştığını, bu yüzden örneklerde anlam değişmesinin olmadığını ifade etmiştir.

Gabain, *-r* ekini *-ar/-er*, *-ur/-ür* ekiyle birlikte incelerken, Hacıeminoğlu müstakil bir ek olarak incelemiştir.

gör- ‘görmek’ < *gö – r –* KT.137a/6, RE.9a/4, ME.12b/7

semirt- ‘şişmanlamak’ < *semi – r – t-* KT.639b/4

ET: *kir-* ‘girmek’, *olor-* ‘oturmak’, *yagur-* ‘yaklaşmak’ (TEKİN 2000:96), *kör-* ‘görmek’ (HACIEMİNOĞLU 1991:36)

[GABAİN 2000: 58, HACIEMİNOĞLU 1991: 80/117, HACIEMİNOĞLU 2003: 140, ORHAN 1985: 328, TEKİN 2000: 95]

VII.4.12. -(I)r- {-ır-, -ur-, -ür- }

ET'den beri kullanılan bir ettirgenlik ekidir. Çalışmamızda işlek olarak kullanılmıştır. Ergin, bu ekin tek heceli fiil köklerine getirildiğini kendisinden önce *-z* faktitif eki hariç (*em-i-z-i-r-* > *emzir-* gibi) hiçbir filden fiil yapma ekinin getirilemediğini belirtir.

-(l)r eki incelediğimiz örneklerde kalınlık-incelik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise tâbi değildir: *artur-* ‘arttırmak’ < *art – ur –* KT.3a/1,

geçür- ‘geçirmek’ < *geç-ür-* KT.170a/7, *bitür-* ‘bitirmek’ < *bit –ür-* KT.4a/5, *bişür-* < *biş –ür-* RE.27a/12

EKİN İŞLEVLERİ

1- Geçişli ve geçişsiz fiillerden geçişli ettirgen anlamlı fiiller türetmiştir. Ergin, bu ekin bir “yaptırma ve oldurma” eki olduğunu ifade eder.

a) Geçişli fiillerden türettiği fiiller:

dadur- ‘tattırmak’ < *dad – ur –* KT.437b/7

geçür- ‘geçirdi’ < *geç –ür –* RE.42b/6, KT.170a/7

geyir- ‘giydirmek’ < *gey – ir –* ME.52b/7

giçir- ‘geçirmek’ < *giç – ir –* RE.56a/8

içir- ‘içirmek’ < *iç-ür-* KT.627b/1

içür- ‘içirmek’ < *iç-ür-* RE.22a/13

b) Geçişsiz fiillerden türettiği örnekler:

artur- ‘arttırmak’ < *art – ur –* KT.3a/1

bitür- ‘bitirmek’ < *bit –ür –* KT.4a/5, ME.34a/1

degür- ‘yetiştirmek’ < *deg –ür –* ME.31a/1

düşür- ‘düşürmek’ < *düş –ür –* RE.29a/13, KT.167b/5, KT.362b/2

oyır- ‘doymak’ < *oy –ır –* RE.44a/7

yetür- ‘yetiştirmek’ < *yet –ür –* RE.22a/13

yitür- ‘yetiştirmek, ulaştırmak’ < *yit –ür* RE.50a/6

2- Ek, bazı örneklerde ettirgenlik (faktitif) işlevini yitirerek eklendiği fiille yeni bir anlam oluşturmuştur. Fiile sadece geçişlilik özelliği katmıştır (KORKMAZ 2003: 131):

a) Geçişli fiillerden:

döşür- ‘biriktirmek’ < *döş –ür –* KT.337b/5

emzür- ‘emzirmek’ < *em(i)z –ür –* KT.603a/1

savur- ‘savurmak’ < *sav – ur –* RE.54b/1

b) Geçişsiz fiillerden:

bişür- ‘pşirmek’ < *biş –ür –* ME.29a/10, RE.27a/12

büşür- < *büş –ür –* ME.17a/3

do ur- ‘doğurmak’ < *do – ur –* KT.53a/2

ayur- ‘önem vermek, ilgi göstermek’ < *ay – ur -* ME.6b/6

to ur- ‘doğurmak’ < *to ur –* ME.12b/6

ET ve EAT’de ekin yardımcı ünlüleri daima yuvarlak olup, bu ünlüler TT’de uyuma bağlanmıştır.

ET: *ölür-* ‘öldürmek’, *basur-* ‘ezilmiş olmak’, *ertür-* ‘geçirmek’, *kiter-* ‘gidermek’, *kelir-* ‘getirmek’ (GABAİN 2000: 60)

EAT: *artur-*, *bitür-*, *geyür-*, *içür-* (TİMURTAŞ 1994: 116)

TT: *aşır-*, *kaçır-*, *pişir-*

[AKKUŞ 1995: 234, BANGUOĞLU 1998: 286, ERGİN 1993: 199, ERGİN 1997: 445, GABAİN 2000: 60, GÜLSEVİN 1997: 139, HACIEMİNOĞLU 1991: 109, HALICI 2001: 91, İLKER1997: 84, KARAHAN 1994: 69, KORKMAZ 1973: 202, KORKMAZ 2003: 131, TEKİN 2000: 97, TİMURTAŞ 1994: 116, YAZICI 2002: 61, YÜKSEL 1996: 60]

VII.4.13. -(I)ş- {-ış-, -iş-, -uş-, -üş-}

Çalışmamızda işlek olarak kullanılmış bir fiilden fiil yapma ekidir. İşteşlik işlevinin yanında ek, bazen oluş bildiren fiiller de türetmiştir.

Ek, ünlü ile biten fiillere doğrudan eklenmekte, ünsüzle biten fiillere de araya bir yardımcı ünlü alarak gelmektedir. Bu yardımcı ünlüler incelediğimiz örneklerde kalınlık-incelik uyumuna tâbi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise örnekte tâbi değildir: *dürüş-*‘toplanmak, birikmek’< *dür–ış–* KT.113a/2, *sorüş-*‘sormak’<*sor–ış–*KT.628b/1, *yügrüş-* ‘yürümek’ < *yügür–ış* KT.241b/4,

EKİN İŞLEVLERİ

1- İşteşlik ifade eden fiiller:

a) Genellikle geçişli fiillerden, fiilin gösterdiği işi birden fazla kişinin ortaklaşa yaptığını bildirir:

1) Geçişsiz fiillerden türettiği örnekler:

a laş- ‘ ağlaşmak’ < *a la – ş* – ME.33a/12

düriş- ‘toplanmak, birikmek’ < *dür – iş* – KT.113a/2

seviniş- ‘sevinmek’ < *sevin – iş* – KT.440a/2

yügriş- ‘ yürümek, koşmak’ < *yügür – iş* – KT.241b/4

yügrüş- ‘ yürümek’ < *yügrür – üş* – KT.478b/7 , ME.36b/10

2) Geçişli fiillerden türettiği örnekler:

içiş- ‘ içişmek’ < *iç – iş* – KT.409a/5

saklaş- ‘beklemek, gözetlemek’ < *sakla – ş* – KT.453a/5

sorış- ‘sormak’ < *sor – iş* – KT.628b/1

yı ışdur- ‘toplamak, biriktirmek’ < *yı – ış – dur-* KT.203a/7

b) Geçişli fiil kök ve gövdelerine gelerek fiilin gösterdiği işi birden çok öznenin karşılıklı olarak yaptığını bildiren fiiller yapar:

buluş- < *bul – uş* – ME.23a/9, KT.69a/3

çekiş- ‘çekişmek’ < *çek – iş* – KT.42a/3

ışmarlaş- ‘birbirine tavsiye etmek’ < *ışmarla – ş* – KT.648b/3

söyleş- ‘söyleşmek’ < *söyle – ş* – KT.338a/1, ME.20a/1

biliş- ‘bilışmek, tanışmak’ < *bil – iş* – KT.223a/6

savaş- ‘savaşmak’ < *sav – aş* – KT.75a/1

anış- ‘tanışmak’ < *anı – ş* – KT.168a/4, ME.26b/6

2- Ek, geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek “kendiliğinden oluş, dönüşlülük” bildiren fiiller türetmiştir:

iriş- ‘erişmek’ < *ir – iş* - ME.37b/8, RE.6b/13

eriş- ‘erişmek’ < *er – iş* – KT.286a/2

düzüş- ‘peş peşe uydurmak’ < *düz – üş* – KT.295a/6

ızış- ‘kızışmak’ < *ız – ış* – KT.633a/3

yetiş- ‘yetişmek’ < *yet – iş* – KT.32b/4, KT.47a/1

yitiş- ‘yetişmek’ < *yit – iş* – ME.6a/9, RE.12a/4

3- (-I)ş eki bazı kelimelerde kökle ek kaynaşarak müstakil fiiller türetmiştir:

ulaş- ‘ulaştırmak’ < *ula – ş* – KT.464b/6, ME.28a/2, RE.19b/2

yaraş- ‘yaraşmak’ < *yara – ş* – ME.38b/9

yapış- ‘yapışmak’ < *yap – ış* – ME.6a/9

yapuş- ‘yapışmak’ < *yap – uş* – RE.50a/11

giriş- ‘girişmek’ < *gir – iş* – RE.31a/5

barış- ‘barışmak’ < *bar – ış* – KT.190b/4

dutuş- ‘tutuşmak’ < *dut – uş* – ME.11b/11

Ramstedt, bu eki Moğolca’daki *-ça* ekine bağlarken Bang bu ekin kökeniyle ilgili olarak, *ş-* ‘eşlik etmek, takip etmek’ fiilinden geliştirildiğini yazar (ÇENELİ 1997: 57).

-(l)ş ekinden önce gelen yardımcı vokaller ET’de vokal uyumuna bağlıydı. EAT’de ise bu vokaller bazen düz, bazen yuvarlak olarak uyuma aykırı kullanılmıştır. TT’de ise ekin yardımcı vokalleri uyuma bağlanarak dört şekilli olmuştur.

ET: *amraş-*, *tapış-*, *körüş-* (GABAİN 2000: 60)

EAT: *a laş-*, *ba ış-*, *görüş-*, *taniş-*, *uyuş-* (GÜLSEVİN 1997: 141)

TT: *bölüş-*, *görüş-*, *yazış-*

[BANGUOĞLU 1998: 288, ÇENELİ 1997: 57, ERGİN 1993: 196, ERGİN 1993: 444, GABAİN 2000: 60, GÜLSEVİN 1997: 141, HACIEMİNOĞLU 1991: 119, HALICI 2001: 92, İLKER 1997: 73, KARAHAN 1994: 70, KORKMAZ 1973:202, KORKMAZ 2003: 131, TEKİN 2000: 96, TİMURTAŞ 1994: 119, TİMURTAŞ 1995:434, TUNÇ 1995:2199, YAVUZARSLAN 1999: 580]

VII.4.14. **-(I)t- {-it-, -t}**

ET’den beri kullanılmış, geçişli ve geçişsiz fiillerden geçişli fiiller türeten bir ettirgenlik (faktitif) ekidir. Çalışmamızda işlek olarak kullanılmıştır.

Ek, sonu ünlü ve *-l*, *-r* akıcı ünsüzleriyle biten fiillere araya bir yardımcı ünlü almadan gelirken, sonu sedasız ünsüzle biten tek heceli fiil tabanlarına ise yardımcı ünlü olarak eklenmiştir: *a lat-* < *a la-t-* ME.52b/13, *a it-* ‘akıtmak’ < *a - it-* KT.317a/3, *ço alt-* < *ço al-t-* KT.640b/4

EKİN İŞLEVLERİ

Geçişli ve geçişsiz fiillerden geçişli-ettirgen fiiller türetmiştir.

1- Ünlü ile biten fiiller:

acı- ‘acıtmak’ < *acı* – *t* – KT.245a/1

a lat-< *a la* – *t* – ME.52b/13, KT.570a/1

aldat-< *alda* – *t* - KT.73b/1

arı- ‘arıtmak, temizlemek’ < *arı* – *t* – KT.54a/2, ME.8b/10

ba lat- ‘bağlatmak’ < *ba la* – *t* – ME.52b/11

bayı- ‘zengin etmek’ < *bayı* – *t* – KT.379a/7

berki- ‘kuvvetlendirmek’ < *berki* – *t* – KT.73b/4, RE.8a/1

bo azlat- ‘boğazlatmak’ < *b azla* – *t* – ME.29a/10

boşat- ‘boşamak’ < *boşa* – *t* – KT.36a/2

depre- ‘kımıldatmak, sarsmak’ < *depre* – *t* – KT.439b/7, ME.13b/7

düret- ‘türetmek’ < *düre* – *t* – RE.35b/9

erit- ‘eritmek’ < *eri* – *t* – RE.61b/4

gözlet- < *gözle* – *t* – RE.41b/3

gürlet- < *gürle* – *t* – KT.3b/5

inci- < *inci* – *t* – KT.460a/6, KT.203b/3, ME.49b/15

işlet- ‘işletmek’ < *işle* – *t* – KT.339a/2

a it- ‘kızdırmak’ < *a ı* – *t* – KT.531a/7

uşat- < *uşa* – *t* – ME.15b/12, RE.16a/5

o şat- ‘benzetmek’ < *o şa* – *t* – KT.198a/4

o it- ‘okutmak’ < *o ı* – *t* – KT.639a/1, ME.24a/5

okut- < *oku* – *t* – ME.49a/10

ögütlet- ‘ögütletmek’ < *ögütle* – *t* – KT.492a/1

söylet- < *söyle* – *t* – KT.516a/2

tizlet- ‘acele ettirmek’ < *tizle* – *t* – KT.340a/2

uzat- ‘uzatmak’ < *uza* – *t* – KT.349b/4, ME.58b/9, KT.108a/5, RE.25a/10

yörüt- ‘yürütmek’ < *yörü* – *t* – KT.298b/1

yörit- < *yöri – t* – KT.219b/1

yürit- < *yüri – t* – RE.66a/1

yumuşat- ‘yumuşatmak’ < *yumşa – t* - KT.462a/7

yüklet- < *yükle – t* – KT.177b/7

2- *l, r* akıcı ünsüzleriyle biten filler:

a art- ‘ağartmak’ < *a ar – t* –KT.620a/7

belürt- ‘belirtmek’ < *belür – t* – KT.458b/3

ço alt- < *ço al – t* – KT.640b/4

dirilt- < *diril – t* – ME.29b/7, KT.24a/5, RE.37b/15

eksilt- ‘eksiltmek’ < *eksil – t* – KT.634b/3

karalt- ‘karaltıcı’ < *karal – t* – KT.622a/1

ı irt- ‘çağırmaq’ < *ı ir – t* – KT.158b/1

öldürt- < *öldür – t* – KT.42b/2

ört- ‘örtmek, kaplamak’ < *ör – t* – 167a/4

semirt- ‘semirtmek’ < *semir – t* – KT.639b/4

taralt- ‘daraltmak’ < *taral – t* – KT.501b/7

ulalt- ‘büyütmek’ < *ulal – t* – KT.602b/4

yücelt- < *yücel – t* – KT.405b/4, RE.26a/14

yiynilt- ‘hafifletmek’ < *yiynil – t* – KT.174a/6

3- Tek heceli bazı kelimelere ek, araya yardımcı ünlü alarak eklenmiştir:

a it- ‘akıtmak’ < *a - it* – RE.45a/14, KT.317a/3

or ut- < *or - ut* – KT.515a/3, RE.56a/6

ürkit- ‘ürkütücü’ < *ürk – it* – KT.163a/6

4- Alıntı kelimelerden yaptığı örnekler:

‘aceblet- ‘şaşırtmak’ < *‘aceble – t* – KT.207b/7

ET’den günümüze *-(I)t ekinin* yardımcı vokali uyuma tabidir. EAT’de iki ünlü arasında kalan ek, bazen tonlulaşıp *-d olmuştur*.

ET: *o it-* ‘okutmak’, *olurt-* ‘tayin etmek’, *sewit-* ‘sevilmek’(GABAİN 2000:

EAT: *akıt-, ödet-, söylet-* (TİMURTAŞ 1994: 117)

TT: *kapat-, okut-, yıkat-*

[BANGUOĞLU 1998: 292, ÇAM 1993: 57, ERGİN 1993: 200, ERGİN 1993: 445, GABAİN 2000: 60 GÜLSEVİN 1997: 139, GÜRSES 1992: 13, HACIEMİNOĞLU 1991: 120-, İLKER 1997: 77, KARAHAN 1994: 69, KORKMAZ 1973: 202, KORKMAZ 2003: 134, KÜLTÜRAL 1999: 2456, TEKİN 2000: 97, TİMURTAŞ 1994: 117]

VII.4.15. -y (< -d)

ET’de canlılığını yitirmiş olan *-d* ekinin *-y*’ye dönüşmesiyle oluşmuş ve işlek olmayan bir yapım ekidir. Çalışmamızda kalıplaşmış olarak birkaç örnekte geçmektedir. Ek, birleştiği fiil köküyle iyice kaynaşmıştır.

EKİN İŞLEVİ

Gabain ve Korkmaz, ekin genellikle pekiştirme görevinde bir ek olarak kabul edildiğini belirtmişlerdir:

gey-‘giymek’ < *gey-* (< *ke-d-*), RE.60a/4

koy-< *ko - y-* (<*ko - d-*), ME.19b/1, KT.252a/4, RE.41a/12

oy-‘doymak’ < *o-y-*(< *o- d-*) ME.16b/10, RE.50a/15

Hacıeminoğlu, ET’deki *-d* ekinin daha sonraki devirlerde *-d* ve *-y* eki olarak inkişaf ettiğini belirtirken, Korkmaz, *-d* ekinin ET’de isimden fiil türeten +A ekiyle birleşerek +Ad biçiminde bir birleşik ek oluşturduğunu ve bu birleşik ekin daha sonra +ay, +ey biçimine dönüşerek işlekliliğini sürdürdüğünü ifade eder (KORKMAZ 2003: 135) .

ET: *tod-* ‘doymak’, *od-* ‘koymak’, *yod-* ‘yok olmak’(GABAİN 2000: 58)

EAT: *oy-*, *oy-* ‘doymak’, *yoy-* ‘yok etmek’ (GÜLSEVİN 1997: 142)

TT: *doy-*, *koy-*

[AKKUŞ 1995: 236, BANKIR 1997: 6, GABAİN 2000: 58/153, GÜLSEVİN 1997: 142, GÜRSES 1992: 14, HACIEMİNOĞLU 1991:1222-123, HACIEMİNOĞLU 2003:132, KARAHAN 1994: 70, KORKMAZ 1995:189, KORKMAZ 2003: 135, ŞAHİN 2003: 73]

VII.4.16. -z-

ET'de de sayılı örnekler vermiş bir ettirgenlik ekidir. Çalışmamızda üç örnekte görülmektedir.

EKİN İŞLEVİ

-z eki örneklerde ettirgen fiiller türetmiştir:

emzük 'emzikli' < *em-i-z-ük* ME.17a/11

emzür- 'emzirme' < *em-i-z-ür-* ME.17a/4, KT.603a/1

ET ve EAT'de ekle fiil kökü arasına giren yardımcı ünlü yuvarlaktır. TT'de ise ünlü uyumlarına tabidir.

ET: *tutuz-* 'tutturmak, teslim etmek', *utuz-* 'yenilmek', *tütüz-* 'tüttürmek' (GABAİN 2000: 61)

EAT: *damzur-* 'damlamak', *emzür-* 'emzirmek', *tutuz-*'tutturmak' (GÜLSEVİN 1997: 139), *tüdüz-* 'tüttürmek' (TİMURTAŞ 1994: 118)

TT: *damız-* 'damlamak', *emzir-*, *ütüz-* 'yenilmek' (KORKMAZ 2003: 136)

[AKKUŞ 1995: 236, ÇAM 1993: 58, ERGİN 1993: 203, ERGİN 1997: 446, GABAİN 2000:61, GÜLSEVİN 1997: 139, HACIEMİNOĞLU 1991: 122, İLKER1997: 85, KARAHAN 1994: 70, KORKMAZ 1973: 203, KORKMAZ 2003: 136, ŞAHİN 2003: 72TİMURTAŞ 1994: 118, TİMURTAŞ 1995:435, TEKİN 2000: 97]

VIII. SONUÇ

Bu çalışmamızda, incelediğimiz eserlerde geçen Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan 89 adet yapım eki incelenmiştir. Tespit ettiğimiz yapım eklerinden bazılarının Türkiye Türkçesinde artık kullanılmadığı, bazılarının ise klişeleşmiş olarak sınırlı sayıdaki kelimelerde kullanıldığı görülmüştür.

İncelediğimiz yapım eklerinden işlek olanlarından bazılarının Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde işlek olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Meselâ isimden fiil yapan +IA- çalışmamızda işlek olarak kullanılmış olup Türkiye Türkçesinde de işleklilik sahası geniş olan eklerdendir.

Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına uymayan bazı eklerin üzerinde çalıştığımız eserlerde ünlü uyumlarına uyduğu belirlenmiştir (+KI :isimden isim yapma eki). Yine Eski Anadolu Türkçesi döneminde tek şekilli olduğu için ünlü uyumlarına uymayan bazı eklerin, Türkiye Türkçesinde çok şekilli bir duruma gelerek ünlü uyumlarına bağlandığı görülmüştür.

Çalışmamızda incelediğimiz yapım eklerinin ses özellikleri, işlevleri, etimolojik tahlilleri, Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesindeki durumları birbirleriyle karşılaştırılmış, böylece bu eklerin Türkiye Türkçesine doğru geçirdiği ses değişiklikleri ortaya konmuştur.

IX. KAYNAKLAR

- AKALIN, Mehmet
2001, Dil Yazıları (Haz. Recep TOPARLI), TDK Yay., Ankara
- AKALIN, Mehmet
1989, “Ahmedî’nin Dili”, TDAY Belleten 1989 s.9-153, Ankara
- AKKUŞ, Muzaffer
1995, Kitab-ı Gunya, TDK Yay., Ankara
- ALTINEL, Esin
2003, Türkmençe – Türkçe Sözlük’e Göre Türkmen Türkçesinde Kelime Yapımı, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Niğde
- ATALAY, Besim
1942, Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme, Matbai Ebüzziya, İstanbul
- BANGUOĞLU, Tahsin
1956, “Türkçede Tekerrür Fiilleri” TDAY Belleten, TDK Yay., Ankara
- BANGUOĞLU, Tahsin
1998, Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara
- BANKIR, Mehmet Malik
1997, Gülşen-i R z (Gramer-Metin), Atatürk Üniversitesi, Sos.Bil.Enst. Erzurum
- BİRAY, Himmet
1999, Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim, TDK Yay., Ankara
- BOROWKOV, A.K.
2002, Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar), TDK Yay., Ankara
- BURAN, Ahmet – ALKAYA, Ercan
2001, Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yayınları, Ankara
- CAFEROĞLU, Ahmet
1929, “Türkçede ‘daş’ Lahikası, İktisat Matbaası, İstanbul
- CAFEROĞLU, Ahmet
1993, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Enderun Kitabevi, İstanbul

- CLAUSON, S.Gerard

1972, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford: At The Clarendon Press

- ÇAM, Çimen

1993, Şeyyad Hamza'nın "Yusuf u Züleyha" adlı Eserinin Dil Özellikleri, Fırat Üniversitesi Sos.Bil.Enst., Yüksek Lisans tezi, Elazığ

- ÇENELİ, İlhan

1997, Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri, (Çev. Mustafa ARGUNŞAH), TDK Yay., Ankara

- DENY, Jean

1941, Türk Dili Grameri – Osmanlı Türkçesi (Çev. Ali Ulvi ELÖVE), İstanbul

- Derleme Sözlüğü

1993, III. Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi, TDK Yay., Ankara

- DİLÇİN, Cem

1983, Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yay., Ankara

- DURAN, Suzan

1956, "Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler", TDAY Belleten, TDK Yay. Ankara

- ECKMANN, Janos

1953, "Türkçede rak, -rek Ekine Dair", TDAY Belleten, TDK Yay. Ankara

- ERDAL, Marcel

1991, Old Turkic Word Formation. Vol.1, Wiesbaden: Otto Harrassowitz

- EREN, Hasan

1999, Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, Bizim Büro Basımevi, Ankara

- ERGİN, Muharrem

1993, Türk Dilbilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul

- ERGİN, Muharrem

1997, Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer), TDK Yay., Ankara

- ERSOYLU, Halil

2001, Lokmanî Dede- Men kıb-ı Mevlâna, TDK Yay., Ankara

- GABAİN, A.Von
2000, Eski Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara
- GENCAN, Tahir Nejat
1979, Dilbilgisi, İstanbul
- GÜLSEVİN, Gürer
1997, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yay., Ankara
- GÜLSEVİN, Gürer – GÜLSEVİN, Selma
1993, Kâmûs-ı Türkî'ye Göre Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları. Fiilden İsim Yapan Ekler, Malatya
- GÜLTEKİN, Mevlüt
2002, "Lügat-ı Türkî'de Geçen Yapım Ekleri", Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 1, No:1, s.125-131, Niğde
- GÜRSES, Reşide
1992, Dede Korkut Grameri-Fiil, Gazi Üniversitesi, Sos.Bil. Enst. Yüksek lisans tezi, Ankara
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin
1991, Türk Dilinde Fiiller, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin
1992, Türk Dilinde Edatlar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin
2000, Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, TDK Yay., Ankara
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin
2003, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara
- HALICI, Şefika Füsun
2001, Kısas-ı Enbiy (Yazı çevrimi-Dilbilgisi İncelemesi-Sözlük-Dizin), Hacettepe Üniversitesi, Sos.Bil.Enst. Yüksek lisans tezi, 2001
- HATIPOĞLU, Vecihe
1974, "Türkçedeki Eklerin Kökeni", Türk Dili, c.XXIX, s. 268, Ocak 1974
- HATIPOĞLU, Vecihe
1981, Türkçenin Ekleri, TDK Yay., Ankara

- İLKER, Ayşe
1997, Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil, TDK Yay., Ankara
- İmlâ Kılavuzu
1996, TDK Yay., Ankara
- KARAATLI, Recep
1999, Le ifü'l- udsiyye (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Gramatikal Dizin), Atatürk Üniversitesi, Sos.Bil.Enst. Doktora tezi, Erzurum
- KARABACAK, Esra
1995, Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi (An Inter-Linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish), Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü
- KARAHAN, Leyla
1994, Kıssa-i Yusuf (Yusuf u Züleyha), TDK Yay., Ankara
- KOCA, İlhan
1998, Mecma'u'l- Envâr, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Tokat,
- KORKMAZ, Zeynep
1973, Marzubanname Tercümesi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
- KORKMAZ, Zeynep
1977, "Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", Türkoloji Dergisi, VII, s.13-22, Ankara
- 1995, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, I. Cilt, TDK Yay., Ankara
- KORKMAZ, Zeynep
1995, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, II. Cilt, TDK Yay., Ankara
- KORKMAZ, Zeynep
2000, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, TDK Yay., Ankara
- KORKMAZ, Zeynep
2003, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara
- KÖKSAL, M.Fatih
2003, Ravzatü'l-Envâr, Kitabevi Yayınları, İstanbul

- KÜÇÜK, Murat

2001, Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara,

- KÜLTÜRAL, Zuhâl-BEYRELİ, Latif

1999, Şerîfî- Şehname Çevirisi (IV. Cilt), TDK Yay., Ankara

- Orhan, Hikmet

1985, Eski Anadolu Türkçesi Ürünlerinden Düst r-N me-i Enverî, Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst. Yüksek lisans tezi, Ankara

- ÖZDEN, Nihan

2001, Ravzatu'l-Envâr, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Tokat,

- ÖZKAN, Nevzat

1996, Gagavuz Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara

- ÖZMEN, Mehmet

2001, Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım), TDK Yay., Ankara

- ÖZYETGİN, Melek

2001, Ebu Hayyan, Kitabu'l-İdrak Li Lisani'l-Etrak, Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer Ve Sözlük Denemesi, Köksav Yayınları, Ankara

- RAMSTEDT, G.J.

1952, Einführung In Die Altaische Sprachwissenschaft, Helsinki

- ŞAHİN, Hatice

2003, Eski Anadolu Türkçesi, Akçağ Yayınları, Ankara

-TEKİN, Arslan

1998, Şirvanlı Mahmûd- Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi, TDK Yay., Ankara

- TEKİN, Talat

2000, Orhon Türkçesi Grameri, Şafak Matbaacılık, Ankara

- TENİSEV, E. R.

1988, Sravnitel'no – İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih – Yazıkov, Morfologia, Moskova

- TİETZE, Andreas

2002, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Cilt -1, Simurg Yayınları, Ankara

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri

1964, “Şeyhî'nin Harnâmesi Üzerindeki Dil Araştırmaları”, Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl:1, Sayı:2, s.254-281, Ankara

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri

1988, “Şeyhî ve Çağdaşlarının Eserleri Üzerinde Gramer Araştırmaları”, TDAY Belleten 1961, s.53-136, TDK Yay., Ankara

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri

1975, “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”, Türkiyat Mecmuası, XVIII (1973-1975)

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri

1994, Eski Türkiye Türkçesi, Enderun Kitabevi, İstanbul

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri

1997, Makaleler (Haz.Mustafa ÖZKAN), TDK Yay., Ankara

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri

1995, Tarihi Türkiye Türkçesi Araştırmaları III – Osmanlı Türkçesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul

TİKEN, Kâmil

2004, Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller, TDK Yay., Ankara

- TOPARLI, Recep, ÇÖGENLİ, M.Sadi, YANIK, Nevzat H.

1999, El-Kavânînu'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't- Türkiye, TDK Yay., Ankara

- TOPARLI, Recep- KARAATLI, Recep – VURAL, Hanifi

2003, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay. Ankara

- Türkçe Sözlük

1998, I.-II. Cilt, TDK Yay., Ankara

- ÜSTÜNER, Ahad

2000, Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri, TDK Yay., Ankara

- VARKA, Berke

1998, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Kitabevi A.Ş., İstanbul

- YAZICI, Kasım

2002, Sözcüklerin Kökeni ve Dil Özellikleri (Metin-Gramer-Lügat), Selçuk Üniversitesi,
Sos.Bil.Enst. Yüksek lisans tezi, Konya

- YAVUZARSLAN, Paşa

1999, Münebbihü'r- Rıid n (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin), Ankara Üniv. Sos. Bil.
Enst. Doktora tezi, Ankara

- YÜCE, Nuri

“Güney-Batı Türkçesi (Oğuzca)”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.,
12-II.Cilt,s.495

- YÜCE, Nuri

1993, Mukaddimetü'l-Edeb, TDK Yay., Ankara

- YÜKSEL, Hasan, DELİCE, H.İbrahim, AKSOYAK, İ.Hakkı

1996, Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin: İslamî'nin Mesnevisi, Sivas

- ZÜLFİKAR, Hazma

1991, Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, TDK Yay., Ankara